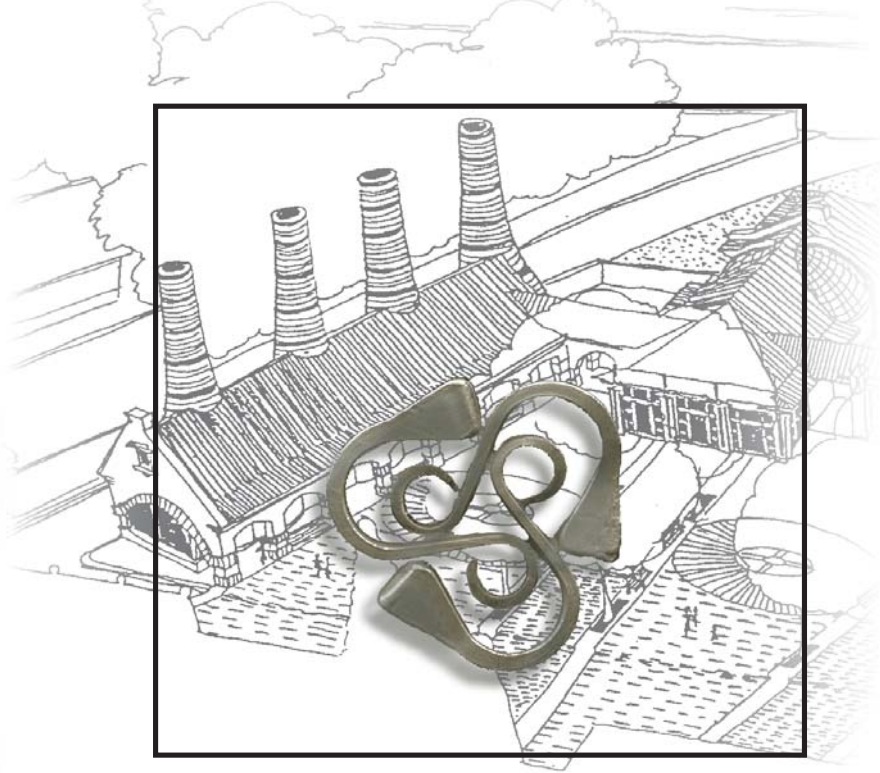

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

TRISKELL

CSEERNYUS LŐRINC - SIKLÓSI JÓZSEF - TURI ATTILA

HEREND

BESZÉLGETÉSEK ÉS TERVEK

SCHRAMMEL IMRE - KOVÁCS JÓZSEF - MAKOVECZ IMRE

TURÁNYI GÁBOR, EKLER DEZSŐ, TRISKELL

JELEK A GABONAFÖLDÖN

A KAUKÁZUS AZ ÓKORBAN

VIKTORIJA ALADZIC NOVELLÁJA

A SZATMÁRI FEJLESZTŐMUNKA II.

VENDÉG: BERNARD MENGUY

1998/2

Herend, Manufaktúra RT. felújítása – „kőépület”; Csernyus Lőrinc terve; lent: Schrammel Imre kísérleti porcelánfigurái

ORSZÁGÉPÍTŐ

KILENCEDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK SZÁM

2	Gerle János	Szubjektív előszó – <i>Subjektives Vorwort</i>
		TRISKELL
3		Beszélgetés Csernyus Lőrincsel, Siklósi Józseffel és Turi Attilával – <i>Gespräch mit dem Architekten des Architektenbüro TRISKELL</i>
21		Építészeti művek jegyzéke – <i>Werkliste</i>
		HEREND
5		A TRISKELL pályaterve – <i>Wettbewerbsplan des Büro TRISKELL</i>
24		Ekler Dezső pályaterve – <i>Wettbewerbsplan Dezső Ekler</i>
26		Turányi Gábor pályaterve – <i>Wettbewerbsplan Gábor Turányi</i>
28		Beszélgetés Schrammel Imrével – <i>Gespräch mit Imre Schrammel</i>
32		Beszélgetés Kovács József vezérigazgatóval – <i>Gespräch mit Hauptdirektor József Kovács</i>
38		Beszélgetés Makovecz Imrével – <i>Gespräch mit Imre Makovecz</i>
42	Dolf Braat	Jelek a gabonaföldön (Bökönyi Teodóra fordítása) – <i>Signale an den Kornfelder (Übersetzung Teodóra Bökönyi)</i>
45	Sáros László	díjnyertes zenepavilonpályázata – <i>Musikpavillon Wettbewerbsplan</i>
46	Viktorija Aladzic	A hegyi templom (Tury Gábor fordítása) – <i>Die Bergkirche (Übersetzung Gábor Tury)</i>
51		VENDÉG: Bernard Menguy; Csernyus Lőrinc beszélgetése az építésszel – <i>Als Gast Bernard Menguy; Gespräch mit dem Architekten</i>
54	Beke Pál	A szatmári fejlesztőmunka, II. rész – <i>Entwicklungsarbeit in der Szatmár Region; II. Teil</i>
57	Z. Tóth Csaba	A nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, I. rész – <i>Der Goldschatz aus Nagyszentmiklós und die alte Kunst Kaukasiens</i>
75		Hírek – <i>Nachrichten</i>

A TRISKELL Kft. munkáinak a borítón és a belső oldalakon látható fényképeit Zsitva Tibor, Szántó Tamás és a szerzők készítették

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP Iparművészeti Kuratóriumának támogatásával készült

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., BOKOR Kft., DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., KÖR Építész Stúdió Kft., KÖSZEGHY Építészet Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a SÁROS és Társa Építésziroda Bt. és a B&D Műterem 2000 Bt.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesület nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. Tel.: 3710-055, 3710-061, Fax: 3710-055 Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára: 350 Ft, előfizetőinknek számonként 250 Ft + postaköltség.

SZUBJEKTÍV ELŐSZÓ – Az ORSZÁGÉPÍTŐ immár évek óta törekszik rá, hogy egy-egy építész vagy műterem aktuális munkáit vagy egész korábbi tevékenységét bemutassa olvasóinak (AXIS – 1992/1., Makovecz Imre, PARALEL, Kund Ferenc – 1993/1-2., Mezei Gábor – 1993/4., Ekler Dezső – 1994/2., Farkas Gábor és fiatal kecskeméti építészek – 1994/3., Erdei András, Szentesi Anikó – 1994/4., Nagy Ervin – 1995/2., Janikovics Tibor és munkatársai – 1995/4., KVADRUM – 1996/2., E-11 – 1997/1., Sáros László – 1998/1.). Ezúttal a MAKONA Egyesülethez tartozó TRISKELL Kft legújabb munkáival foglalkozunk. A jelenleg folyó építkezések közül előtörténetével, jelentőségével, különleges körülményeivel mindenképpen kiemelés, részletes bemutatást igényelt a Herendi Porcelánmanufaktúra Rt részére tervezett felújítás-bővítés. A beszélgetések felvétele közben véletlenül és váratlanul drámai események közepébe kerültünk, így a beszélgetések rögzítik az építészeti-építési eseményektől egyébként sem független történet részleteit. A folyóiratban az események középpontjában álló személyek dokumentumértékűvé lett nyilatkozatait találja az olvasó, itt a szerkesztő személyes véleményét.

A herendi porcelán egyike a nagyon kevés magyar terméknek, amely iránt folyamatosan, politikai korszakoktól függetlenül, hosszú évtizedek óta töretlen a nemzetközi érdeklődés és amely ezáltal a magyar iparról alkotott általános képzet kulcsfontosságú eleme. A gyárat sikerült a privatizáció során a sokat emlegetett, de kevés helyen ilyen eredményesen megvalósított dolgozói tulajdonba venni, vagyis *nemzeti vagyonként* megőrizni; és egy rendkívül nehéz piaci helyzetben sikerült erősíteni a kereskedelmi pozícióit, vagyis *világpiacon tényezőként* megőrizni. Ez a folyamat az igazgatóságnak, és kiemelten az igazgatóság elnökének, Makovecz Imrének volt köszönhető, mert a gyárban rejlő nagyszerű emberi, hagyománybeli és egyéb adottságok ellenére is nemegyszer fennállt a veszély, hogy az automatikusan működő külső és belső erők eltérítik a siker útjáról a történetet. Az új igazgatóság megválasztása azt mutatta, hogy a választásban hatékonyan közreműködők számára egyéb szempontok voltak fontosabbak. Ezek közül sem a külső indíttatásokat nem ismerem, sem a személyes természetöket, de arról beszámolókból közvetlenül értesülhettem, hogy az eddigi folyamat iránt elkötelezett személyekben sem volt meg a kellő előrelátás, az elszánt akarat, a megfelelő lélekjelenlét és hűségéből fakadó kérelhetetlenség, hogy megvédjék – saját érdekeiket. Az objektív tényezők között bizonyára szerepet játszik a kézműves technika és az iparszerű termelés között feszülő, feloldhatatlan és a közösségi magatartásra is rávetülő ellentét. A dolgozók túlnyomó része a saját mesterségének igazi művészeként végzi munkáját a művészi önállóság és szabadság megélése nélkül. Ez az ellentét a termeléshez nélkülözhetetlen, mert a legbonyolultabb és legfinomabb, hagyományos minták pontos másolatait el kell tudni készíteni, de esetleg éveken át folyamatosan ugyanazt. A külső szemlélő számára ez az ellentét nehezen elviselhető és a művészi termékfejlesztést irányító Schrammel Imre tapasztalatai szerint gátolja is a – külső szemmel nézve logikusnak tűnő – fejlesztést. Kísérleti kerámiái művészeti és üzleti forradalmat jelenthetnének a porcelán piacán, de lehetséges-e átlépniük az egyedi műalkotás határait? Be lehet-e vinni a folyamatosan megújuló individuális művészetet a sokszorosított termelés falai közé? Ez a folyamat mindenesetre elindult, a választás ennek nehézségeit is jelzi, de az *országépítés* szempontjait is figyelembe véve remélem, nem a végleges elutasítást.

CSERNYUS LÓRINC

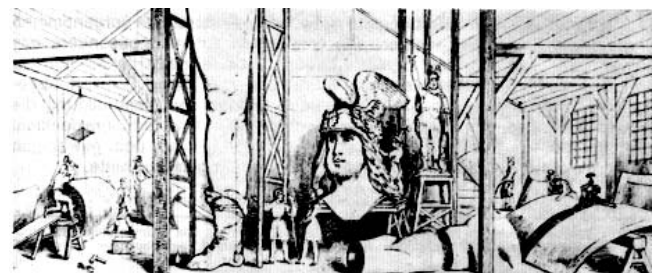
Megalitokból álló kőmező a Bretagne-i Carnac-ban

SIKLÓSI JÓZSEF

A Teutoburgi Hermann – vagy Armin-emlékmű összeállítás előtt

TURI ATTILA

Római kori sírkövek Aquincumból

TRISKELL ÉPÍTÉSZIRODA

Beszélgetés Csernyus Lőrincsel (Menyus),
Siklósi Józseffel (Siki)
és Turi Attilával (Tészta);
1998 május 4.

Országépítő: Mit jelent az, hogy *Triskell*?

Csernyus Lőrinc: Ez kelta szó, annak a jelnek a neve, amelyet cégünk emblémájaként használunk; a tűz, a víz és a levegő hármas egysége, a három együtt a negyedik, a föld.

Országépítő: Hogy kerültek kapcsolatba a keltákkal?

Csernyus Lőrinc: Én többször voltam már Bretagneban, megismerkedtem egy építéssel meg más barátaim is vannak ott, és nagyon megfogott az a kultúra, főleg a zenén keresztül. Többször is jártam ott, mióta először voltam, 1983-ban. Akkor Káldy Jancsi szervezte meg Makovecz Imre körútját és ő kért, hogy kísérjem őket, mert tudtam valamennyire franciául. Akkor ismerkedtem meg Bernard-ral. Amikor nevet kellett választanunk az önállósuló irodánknak, akkor gondoltam, hogy éppen hárman vagyunk és ez a kelta jel jó lesz.

Országépítő: Jártatok már ott mind a hárman?

Csernyus Lőrinc: Tésztával már kétszer voltunk, Siki pedig most megy majd először.

Turi Attila: Én Aquincumban nőttem föl, ott akárhol leástál a földbe, biztos találtál régi köveket, az eleve *kétezer év!* Ilyen kövek között telt a gyerekkorom, ha nyomvonalat ástak valahol egy vezetéknek, akkor mi talicskával hordtuk a faragott köveket, freskótöredékeket. Carnachoz képest, ahol Bernard lakik, ami valami egészen időtlen, hihetetlenül mély kultúra, ez a kétezer év csak a tegnapi világ. Egy kertnek a kerítése egy valamikori kőkörnek egy darabja, amit, ha már egyszer ott van, akkor praktikusán alakítanak ki, mert megmozdítani, elhordani úgysem lehet, ez egyrészt végtelen folyamatosságot jelent, másrészt, mint egy eleven baromfiudvar, tudatvesztést. Elképesztő, gyönyörű világ.

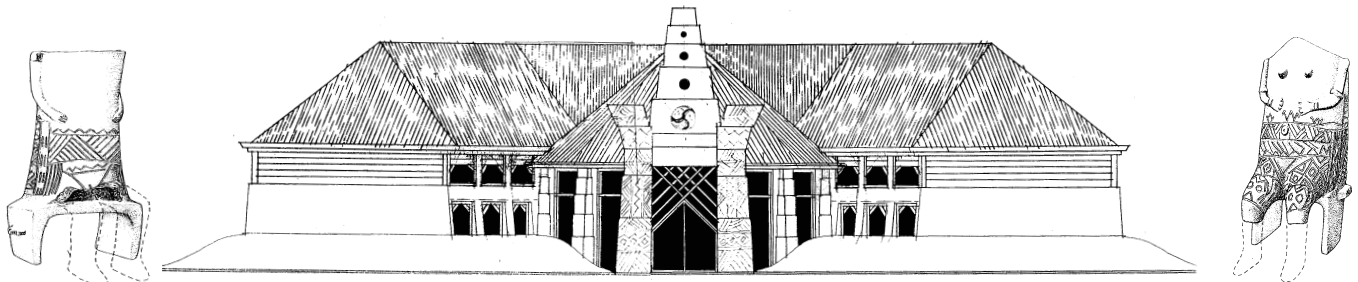
Országépítő: Te meg tudod fogalmazni, hogy mi vonz annyira Bretagne-ba?

Csernyus Lőrinc: Ez inkább csak nagyon erős érzés. Amikor először kimentem Franciaországba, akkor találkoztam össze Párizsban Ágival, a feleségemmel, szóval maga ez elég fontos, és amikor beszélgetni kezdtünk, és elmond-

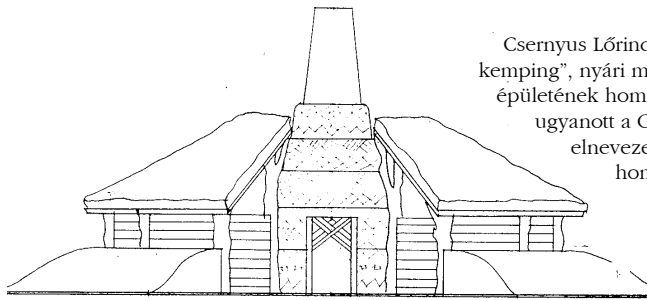
tam, hogy építészhallgató vagyok és hogy miket csinállok, akkor Ági azt mondta, *neked el kell menned Bretagneba, neked az nagyon tetszene.* El is mentünk két napra és ami megfogott engem mindjárt, hogy a borostyán mindent be-nő, szívem szerint azóta is mindent befuttatnék borostyán-nal. Abban az időben olvastam *A gyűrűk urát*, iszonyatosan nagy élmény volt és ez a világ olyan, mintha a könyv meg-elevenedett volna, a kövek és az erdők *a királyok meg a szilmarilok kora*, a breton parasztnak meg olyanok, mintha *a hobbitok* tennének-vennének. Ott van a carnaci kőmező, amelyen végigvonul a többezer kőoszlop; sajnos most bekerítették a francia műemlékesek és borzalmas ronda vas-beton épületeket építettek oda és mint egy focipályán, csak egy lelátóról lehet megnézni. Amikor először voltam ott, még oda lehetett menni a kövekhez, meg lehetett fogni őket. Van egy része ennek a kőmezőnek, amibe beleépült a falu, házak vannak a kövek között, amiről Tészta beszélt, azt nem lehetett bekeríteni, és amikor ezt megláttam, én kész voltam. Engem a kő, a pala és a borostyán fogott meg és a zene, amit azóta is győjtök, hozom haza a lemeze-ket, háliszennek már itthon is lehet kapni. Amikor megalakult a Makona kisszövetkezet, én akkor katona voltam, és megrajoltam *A gyűrűk ura* térképe mellé *A szilmarilok* térképét, ami akkor még nem jelent meg magyarul. Csináltam egy nagy egyesített térképet, amiből adtam Tésztának és más barátaimnak és bevittem Imrének is. Imre kérdezte, hogy *miért rajzoltad ezt*, én meg megmutattam a fényké-pek, amiket Bretagneban csináltam, és azt mondta, hogy *fiacskám, neked akkor ilyen dolgokkal kell foglalkoznod.* Azóta is ezt plántálja belém, hogy próbáljak ilyen házakat tervezni.

Országépítő: Sikerült ebből valamit megvalósítanod?

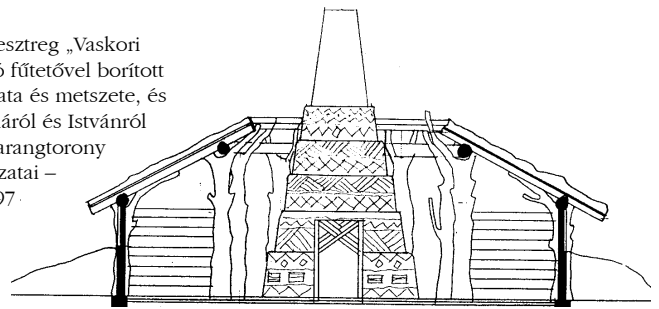
Csernyus Lőrinc: A tervekben inkább, mint a valóság-ban; egyrészt mert többet tervez az ember, mint ami meg-épül, másrészt meg nem lehet mindig azt megcsináltatni, amit az ember szeretne. Az első családi házamnál hatalmas kőoszlopokat terveztem a kelta megalitok mintájára. A megrendelővel jártuk a kőbányákat, mert ő szerette volna megcsinálni, de sehol nem találtunk ekkora tömböket. Az-tán már nem lehetett tovább várni, elkészültek a kőburko-latú oszlopok, amiknek már nincs közük az eredeti gondo-lathoz. Talán a ferde pillérek, Csengeren, az üllői állatkli-

Csernyus Lőrinc: Csesztreg, „Vaskori kemping”, fogadóépület főhomlokzata, 1997

Csernyus Lőrinc: Csesztreg „Vaskori kemping”, nyári mosdó fűtetővel borított épületének homlokzata és metszete, és ugyanott a Gizelláról és Istvánról elnevezett harangtorony homlokzatai – 1997.

nikán és más terveken is, azok köthetők ide. Talán még az is, hogy nálam a homlokzatokon a fal és a nyílások aránya emlékeztet a kelta építészetre, ahol kisebb nyílásokat csináltak és inkább felülről engedték be a fényt. Most a herendi bejáratnál a Schrammel Imrével együtt készített betonelemekben is van talán valami ebből a világból. A homokba zsaluzott felülettel közelíteni lehet a természetes kőfelületekhez.

Országépítő: Van olyan hely, amivel te is ilyen fajta bensőséges, inspiráló kapcsolatban állsz?

Siklósi József: Nincs ennyire. Egy volt, ami nagyon tetszett, Németországban jártam az *Externsteine* nevű szikláknál, azt a helyet nagyon szerettem és annál még jobban a közelében álló irdatlan méretű ősteuton vezért ábrázoló emlékművet, a *Hermannsdenkmal*t. Az azóta is nagyon tetszik, az volt az, ahol igazán megfogott egy hely varázsa.

Országépítő: Térjünk akkor vissza Herendhez, arról lesz amúgyis a legbővebben szó. Milyen volt az első terv, amit csináltatok és milyen körülmények között?

Siklósi József: 1996 végén volt egy meghívásos pályázat, decemberben kellett beadni a tervet és karácsony előtt hirdették ki az eredményt. Azért is tetszett nekünk a feladat, mert az az igazság, hogy az utóbbi években építészetileg rendesen eltávolodtunk egymástól, Tészta három éve csak nyerstégla falakat rajzol, mindenki csinálja a magáét és most volt egy alkalom, hogy újra együtt dolgozzunk valamin, mert itt egyértelmű volt, hogy ezt együtt csináljuk. Az első fordulóba bele is tettünk apait-anyait baromi szépen, amiből azt hiszem az égvilágon semmi sem maradt a mostani, megvalósuló tervekben.

Csernyus Lőrinc: Nem is igazán reméltük, hogy azzal a tervvel nyerni fogunk.

Siklósi József: Iszonyú nagy szerelemmel csináltuk.

Csernyus Lőrinc: Az alapötlet, ami a közös beszélgetések során alakult ki, az szerintem jobb volt a többiekénél. Arról volt szó, hogy azokat az anyagokat használjuk az épületeknél, amelyeket a porcelán készítése során használnak a gyárban. Kitaláltuk, hogy gipszből, samottból és porcelánból dolgozzunk, samott pillérek legyenek, a belső terekben gipsz kupolák és

porcelán ornamentika. Gyakorlatilag a tartószerkezetig minden ilyen. Schrammellel is beszélünk és adott is kézzelfogható tanácsokat, hogy mit nem lehet samottból, mert úgysem áll meg, mekkora elemeket lehet kiönteni; ez aztán jó gondolatokat indított el, és erről szólt az egész, ezekről az örült gondolatokról. Mondjuk a technológiai múzeumba Siki négy hagyományos kéményt telepített egymás mögé, és a kémények aljában dolgoztak volna az emberek; ha jön egy látogató, nemcsak a régi kéményt látja, hanem az annak aljában dolgozó munkást. Nem hiszem, hogy a zsüri ezeket egyáltalán észrevette.

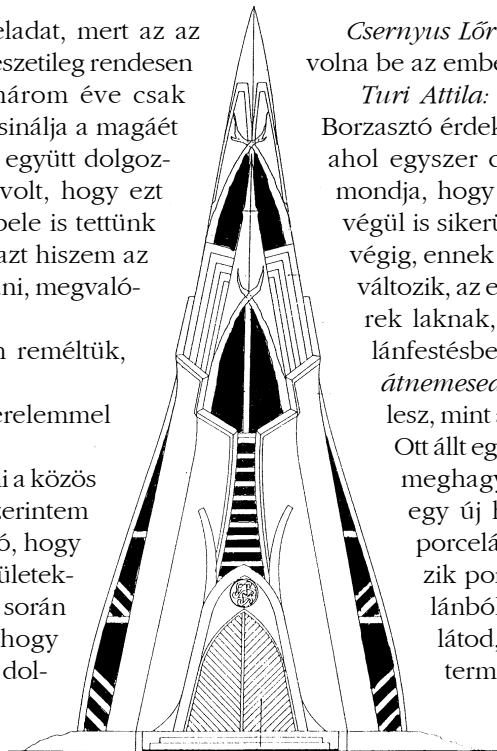
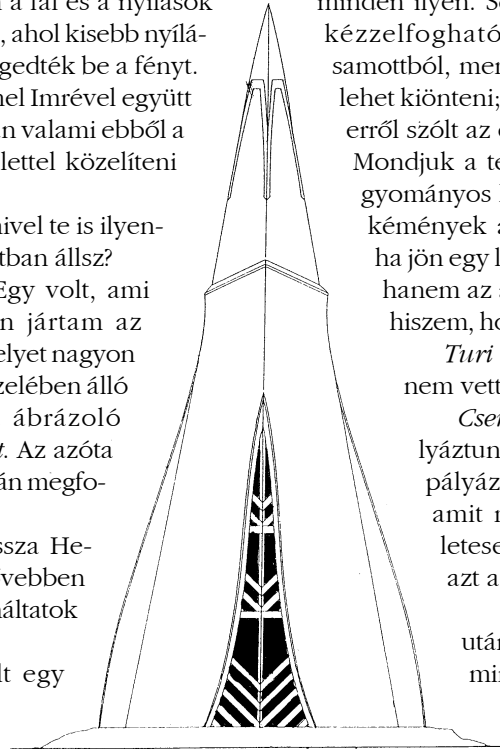
Turi Attila: Utólag kiderült, hogy semmit nem vettek észre.

Csernyus Lőrinc: Soha korábban nem pályáztunk, és nem tudtuk, hogy hogy kell egy pályázatot úgy előadni, hogy bemutassuk, amit mondani akarunk. Mi mindent részletesen leírtunk egy kötetnyi műleírásban, azt a kutya nem olvasta el.

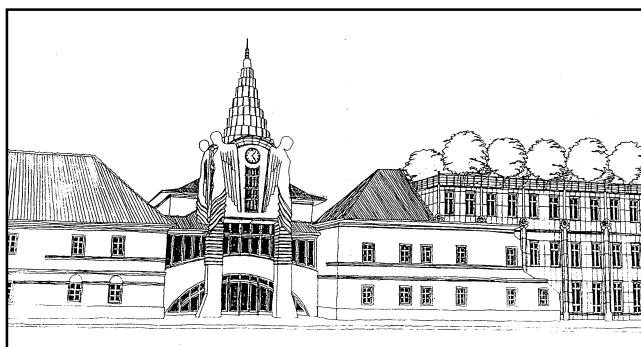
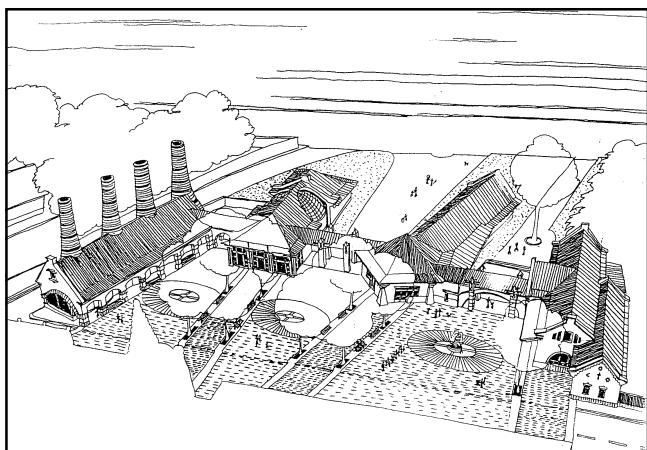
Turi Attila: Az alapötlet kidolgozása után szétosztottuk a feladatot, hogy kinek mire volt kedve, Siki csinálta a technológiai múzeum tervét, Menyus a kávéházi részt, ahol a gipsz öntőformák adták a belső tereket felnagyítva.

Csernyus Lőrinc: Egy negatív kávéscsészébe ültek volna be az emberek kávézni.

Turi Attila: Én meg a porcelánboltot terveztem. Borzasztó érdekes dolog, hogy van itt egy sváb falu, ahol egyszer csak megjelenik egy idegen, aki azt mondja, hogy ő itt most porcelánt fog gyártani, és végül is sikerül az üzlet; a történetet nem mondom végig, ennek következtében ez a falu teljesen megváltozik, az egyszerű parasztházakban olyan emberek laknak, a világon a legkiválóbbak a porcelánfestésben meg a többi munkában, és az egész *átneimesedik*, mert amit csinálnak, az drágább lesz, mint az arany, ez a folyamat izgatott engem. Ott állt egy kis parasztház és azt gondoltuk, hogy meghagyjuk, rendbehozzuk, belekerül félig egy új ház belsejébe, és ahol megjelenik a porcelánboltban, ott egy az egyben átváltozik porcelánná. A cserepek, minden porcelánból van, de ha kinézel az ablakon, akkor látod, hogy kint folytatódik ugyanaz a maga természetes anyagában, tetőcserépben és így tovább. Látod a kettőt egyszerre. De maflák vagyunk, nem tud-

HEREND – ELSŐ TERVPÁLYÁZAT – TRISKELL

A kulturális és kereskedelmi központ; madártávlati kép és tömegvázlatok a manufaktúra bejáratáról, az irodaépület átalakításáról és a gyártmányfejlesztési épület, teherpota és díszudvar északkeleti homlokzata

jük, hogy egy pályázaton ezt hogy kell megjeleníteni úgy, hogy mindenki azonnal észrevegye. Valami nagyon dögös belső perspektívákat kellett volna rajzolnunk, amiken minden poén látszik. Az első fordulóban az volt a zsüri döntése, hogy a mi tervünket és Turányi tervét kell átdolgozni. És a második fordulóra inkább visszavettünk az eredeti ötletekből, lecsupaszítottuk, kiheréltük.

Csernyus Lőrinc: A zsüri azt mondta a tervünkről, hogy stílustalan, nincs építészete. Azt hiszem azért kerültünk be mégis a második fordulóba, mert a funkciót tekintve, alaprajzi vonatkozásban mi teljesítettük a leginkább az elvárásokat.

Turi Attila: És messze a legtakarékosabban.

Csernyus Lőrinc: Egyedül mi foglalkoztunk komolyan a felújítandó épületek megformálásával is, amit aztán meg is kaptunk kivitelezésre. A többiek nem nagyon törődtek vele, hogy mit lehet kezdeni egy univáz épülettel.

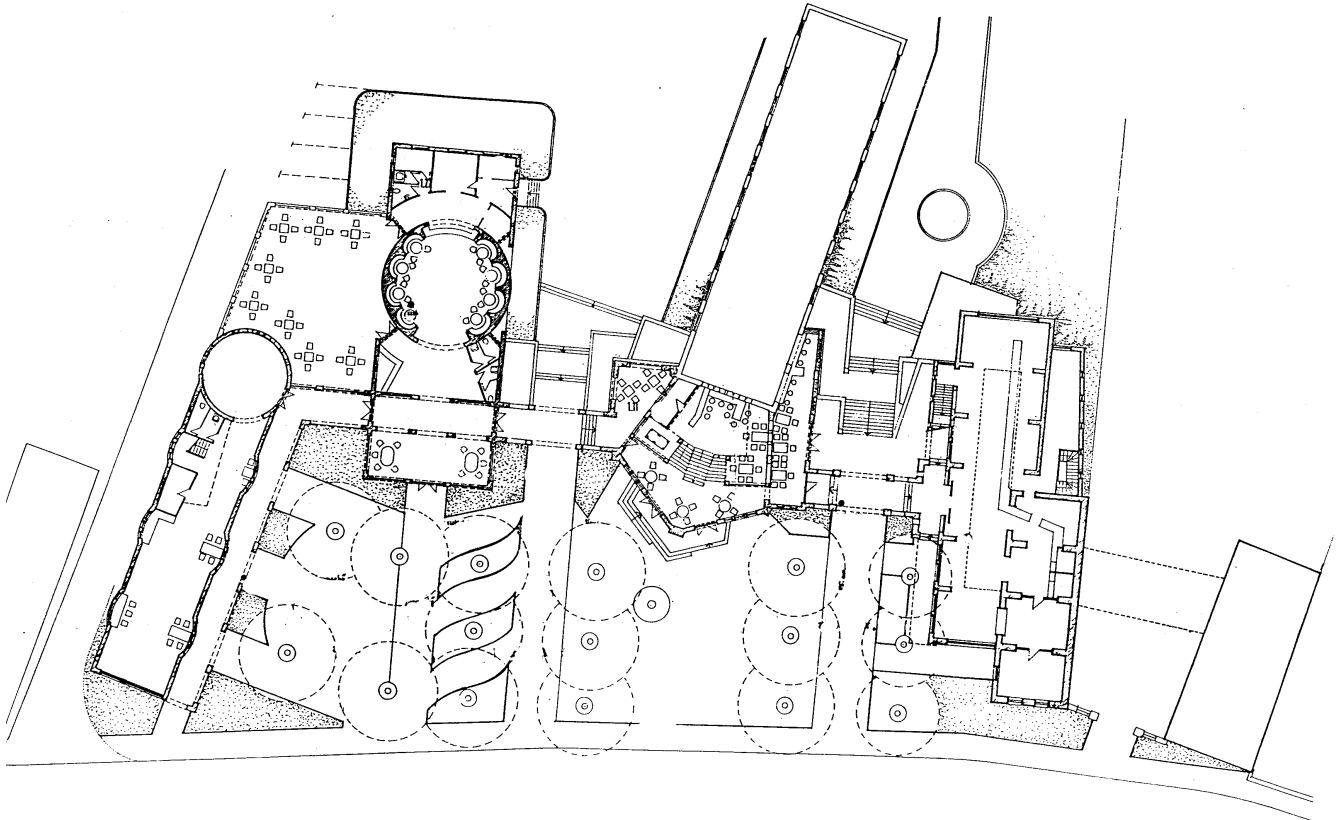
Siklósi József: A furcsa az, hogy a gyárat abszolút nem érdekelte, hogy a házakban a saját anyagok és formák jelennek meg. A kiviteli tervek szerint nem lesz samott, nem

lesz gipsz és lesz valami kevés porcelán, de az elenyésző töredéke annak, amit szerettünk volna. Kiderült, hogy semmi kedvük a maguk kedvéért porcelán tetőcserepeket gyártani, mikor egy porcelán kávéscsészéért annyi pénzt kapnak, amiből egy egész tetőt be lehet cserepezni. Megpróbáltuk később is, amikor már megkaptuk a konkrét megbízást, terelni őket a régi ötleteink felé, de a bejárat kialakításán túl, amit Menyus tervez, nem tudtuk megközelíteni sem azt, amit szerencsésnek tartottunk volna. Mi a gyár technológiáját akartuk kivetíteni az épületekbe, és ez egyáltalán nem így lesz.

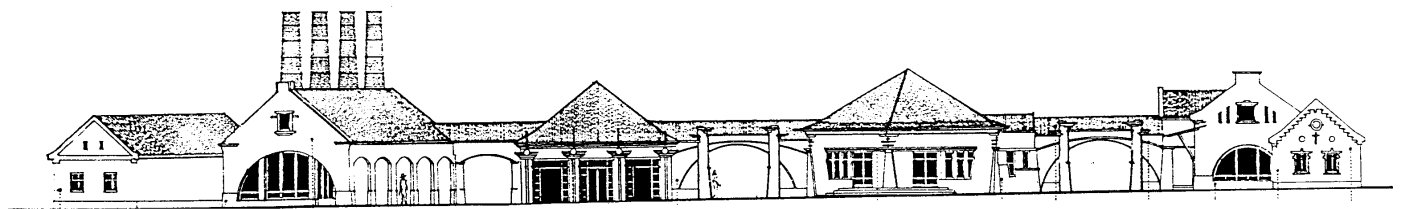
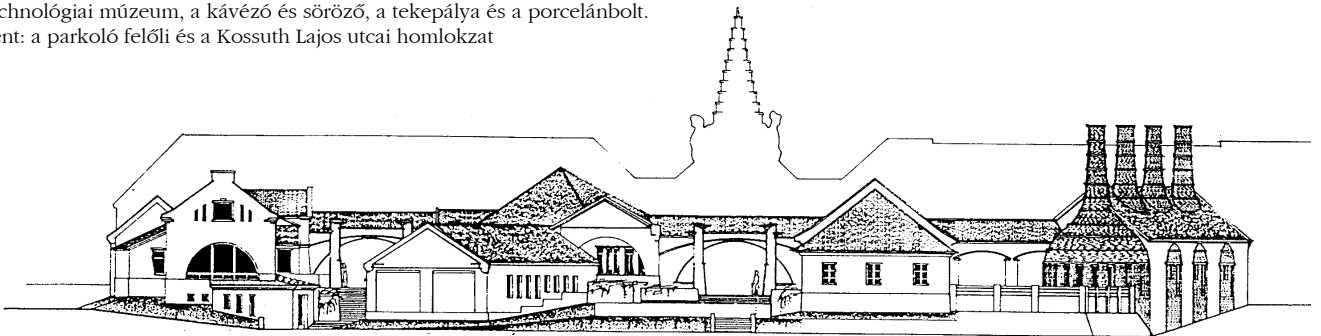
Országépítő: Azt mondd, az eredmény a gyár álláspontját tükrözte. A zsüriben mennyi szerepük volt a gyár képviselőinek?

Csernyus Lőrinc: A zsüriben öten voltak a manufaktúrától és négy külsős: a kamarát Jánossy tanár úr képviselte, a műemlékeseket Németh Katalin, aztán ott volt a megyei főépítész, Ruttkay Gyula meg Makovecz Imre. A herendektől a rendszeres kapcsolat ellenére sem hallottunk semmit, hogy mi is történt a zsüriben, de minket építészetileg

HEREND – ELSŐ TERVPÁLYÁZAT – TRISKELL

Fent: a kulturális és kereskedelmi központ földszinti alaprajza; balról jobbra: a technológiai múzeum, a kávézó és söröző, a tekepálya és a porcelánbolt.
Lent: a parkoló felőli és a Kossuth Lajos utcai homlokzat

az első forduló után gyakorlatilag leírtak. Most visszatekintve úgy látom, hogy a második forduló döntése már az első forduló után megjósolható volt. A zsűriben nem foglalkoztak azzal, hogy valami samottból van, vagy porcelánból. Építészeti koncepciókról volt szó, hogy a Turányi tervének van huzata, a miénk pedig snassz. Azt gondolhatták, hogy amit ő nem csinált meg elsőre, majd megcsinálja később, mert meg tudja csinálni. Nagyon röviden ezt szűrtük le abból, ami keveset a döntésről megtudtunk.

Országépítő: Mi és hogyan valósult meg a második forduló óta?

Csernyus Lőrinc: Megépült az úgy nevezett *kőház*, ez eredetileg felújítás volt, de nem sok maradt az építkezés közben a régi épületből. Ami épül, azokról meg azt gondolom, hogy sokkal jobb megoldások, mint amiket a második fordulóban rajzoltunk.

Siklósi József: Már belehelyezkedtünk egy szokványos, egyébként nagyon jó építész-megrendelői viszonyba, de az első pályázat építészeti érdekességeit közben elvesztettük. Ezeket a felújítás területén nem is lehet visszahozni. Így is óriási a színvonalbeli emelkedés, bár egy univázas, középfolyosós házzal egy csodát nem lehet művelni.

Csernyus Lőrinc: Az igazi eredmény, hogy Schrammel-lel folyamatosan együtt dolgozunk, bár ez még csak kísérleti szakaszban van, de ezekkel a homokba zsaluzott beton elemekkel jól meg lehet közelíteni a természetes sziklák megjelenését. Ha ez bejön a főbejáratnál és meg fog jelenni több épületen, a túloldalon is, akkor ez maga megérte, hogy belefogtunk ebbe a munkába.

Országépítő: Ez volna a technológiai megoldás arra, ahogyan a szikláknak meg kellene jelenniük például az új piliscsabai oktatási épületen, ha nincs mód igazi sziklákat beállítani?

Siklósi József: Lehet, még nem tudom. De azt reméljük, hogy a mostanában több terven is megrajzolt sziklafalakat megbízhatóan és jó minőségben kivitelezni lehet. Kicsiben már kipróbáltuk, de megalit méretekben még nincs példa rá. Jó volna, ha sikerülne, mert akkor ezzel lehetne a piliscsabai auditorium maximumnál is és különösen a templomnál dolgozni. De jó lett volna ezt már három évvel ezelőtt ismerni!

Csernyus Lőrinc: Az a döbbenetes, hogy Schrammel húsz évvel ezelőtt már csinált ilyen technikájú szobrokat, csak nem gondolt rá, hogy ezt az építészetben is hasznosítani lehetne. Hiszek benne, hogy ez menni fog, már annyi kísérlet volt, csak el kell találni a formálásban, hogy egy műszikla ne akarjon sziklának látszani, hanem legyen meg a felülethez illő saját formája. A kapu sem olyan, mintha sziklákból állna, inkább valami kereszteződés a megalitok és a keleti faragott kő épületek között. Ha ez sikerül, akkor bármekkora felületeket meg lehet vele csinálni, de ez mindig utánzás lesz.

Országépítő: A múzeum felújításánál sem lesz mód az eredeti ötleteket visszahozni?

Turi Attila: A feladat nagyon primitív. Az 1956-ban átalakított épület tetőterét kell beépíteni, akkor a fa födém-

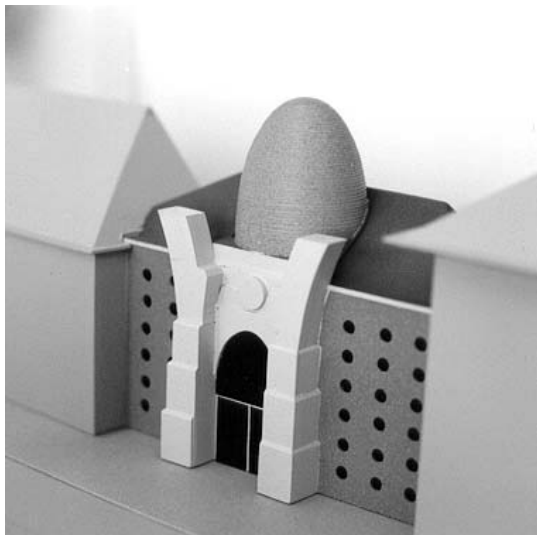
szerkezetet ma már érthetetlen okokból vasbetonból építették újjá. De befestették zöldre, hogy egy kicsit hasonlítson a fákra. Itt az eredeti öntőformákat tárolják most, Herend arról híres, hogy minden régi terméküket az eredeti öntőformával képesek reprodukálni. Ennek a helyére kerül most az igazgatói iroda, a restaurátorműhely, egy kávézó stb. Szóval ez egy egyszerű tetőtérbeépítés. Biztos csak annyit képzeltek, hogy néhány gipszkarton válaszfalal el

lehet intézni az egészet, az, hogy mi az ilyen munkát is komolyan vesszük, azt sose tudom, hogy perverzitásnak kell-e tekinteni vagy így normális. Láttam olyan régi fotót, ahol egy műhelyben körben nagyon sűrű farácsból képzett polcokon állnak a megmunkált tárgyak és ilyen sűrű farács felidézésével alakítottam ki a belső tereket. Ettől kicsit Macintosh szelleme is megidéződött. Mindenesetre az alatta lévő két szint hangulatától eltérő és egy szokásos padlástérnél érdekesebb terek jöttek létre. Annyi még a jelentősége, hogy ez egy zárt udvar egyik oldala, remélem a teljes homlokzatot rendbehozzák, a másik két oldalszárny már elkészült Mányi István tervei sze-

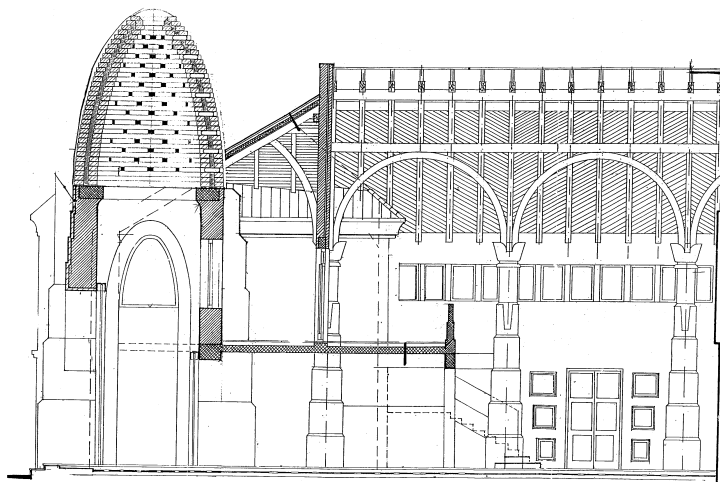
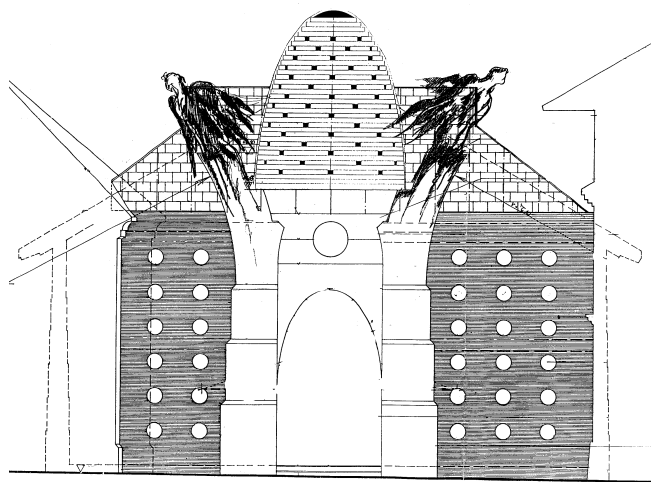
rint, a negyedik térfal kiviteli tervét most készítettük el, ott sajnos a meglévő épület miatt a régi gyár léptékét őrző udvar arányaitól nagy az eltérés, legalább formailag igyekeztünk ehhez a régi hangulathoz igazodni.

Országépítő: A Triskellnek vannak-e sajátos jellemzői a Makonán belül szervezetileg, feladatokban, stílusban?

Siklósi József: Alapvető különbség a többiekhez képest, hogy mi nagyon sokat dolgoztunk Imrével, meg a terveinek a feldolgozásán. A többiekre ez nem jellemző, mi meg, ha valamennyire csökkenő mértékben is, de folyamatosan közösen dolgozunk. Ez nagyon régen kezdődött, a sárospataki gimnáziumot Tészta kezdte feldolgozni, aztán mi is beszálltunk,

Csernyus Lőrinc: a manufaktúra új főbejárat épülete a Turányi és Simon iroda által a kiviteli tervről készített modellen; lent: a főbejárat homlokzata és hosszmetsete

Turi Attila: Nem, a szigetvári Vigadó volt az első.

Siklósi József: Ott mások is voltak.

Turi Attila: De az volt az első, ahol csapatmunkában dolgoztunk együtt.

Csernyus Lőrinc: Ott mindenki rajzolt, mert a határidő miatt muszáj volt.

Siklósi József: A sárospataki iskola tervezése már akkor zajlott, amikor a Makona még egyben volt, de már fel volt osztva csoportokra és Bata Tibi velünk volt egy csapatban. Aztán jött a nyíregyházi szakközépiskola, ott már tervezőként is dolgoztunk, aztán jött Sevilla, de közben rengeteg olyan eset volt, hogy ha Imre megszorult határidővel, már jött is hozzánk, hogy marha jó lenne, ha ez gyorsan, flottul meg lenne időben. Ilyen volt a visegrádi beépítési terv, ilyen volt az óvoda Solymáron, ahol egy hétféle alatt készült el az engedélyezési terv és egy hét múlva kellett beadni a kiviteli tervet.

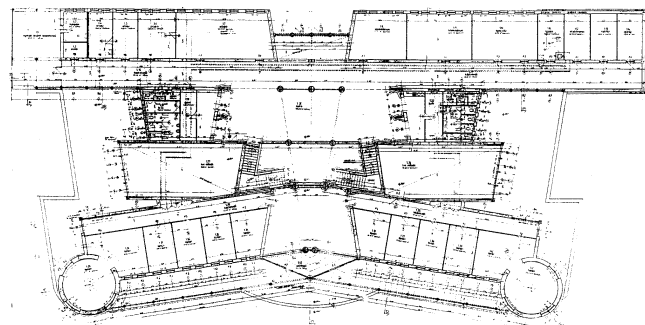
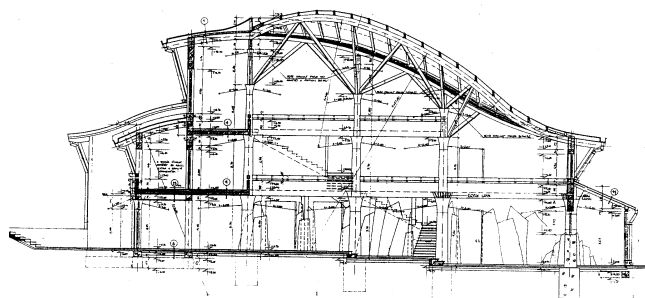
Turi Attila: Ha jól emlékszem, a vázlattervtől az első bemutatásig Sevillánál is volt négy-öt napunk. Az engedélyezési tervre meg talán két hét.

Siklósi József: Ez tart a mai napig. Tavaly így csináltunk Stuttgart mellé egy kis beépítési tervet, meg a berlini szálloda tanulmánytervét.

Országépítő: Miért éppen veletek alakult ki ez a közvetlen kapcsolat?

Csernyus Lőrinc: Ezt Imre kezdeményezte, úgyhogy őt kellene megkérdezni. Vannak nagyon gyakorlatias okai, az biztos. Amikor nagyon besűrűsödött a munkája még a Rumbach Sebestyén utcai irodában, folyton vidékre kellett járnia az építkezések és előadások miatt, mindig kellett valaki, aki kocsival elviszi. Abban az időben még csak Nagy Ervinnek, Kravár Áginak meg Göndörnek (Tamás Gábor) volt jogosítványa. A Zsigának (Zsigmond László) is volt egy Trabantja. A következő, aki letette a jogosítványt, én voltam. Akkor az apám Zsigulijával jártam és abban az időben sokszor vittem Imrét és amikor Tésztának lett jogosítványa, akkor ő is. Imre csak szólt, hogy vidékre kell menni, én már írtam is be a naptáramba, és az óhatatlan, hogy ha egy egész napig együtt vagytok az autóban, hallod művezetni, tárgyalni, hallod, hogy tart előadást, beszélgettek a családról, akármiről, akkor az emberek közel kerülnek egymáshoz. Ez az egyik oka a kapcsolatnak, és a másik, hogy a többiek közül sokan független *lámlengének* (hogy a nyomozók ne jöjjenek rá, hogy lángelméről van szó – a Holló Színház szerint) kezdték magukat érezni, már a saját munkájukra kellett figyelniük; emlékszem Imre egyszer nagyon dühöngött a Rumbachban, hogy nincs senki, aki rajzoljon neki, mert mindenki azon a munkán dolgozik, amit tőle kapott, és amit most saját munkaként csinál. Bennünk még mindig megvan az a tanítványi alázat, hogy ő az első, lehet, hogy nem ez a jó álláspont, ha egy erős egyéniségu, független építész akarsz lenni, de mi sohasem akartunk ilyenek lenni.

Turi Attila: Soha nem volt ebből konfliktus, hogy azt mondta, hogy ide és ide el kellene ugrani és ezt vagy azt elintézni. Soha nem érezte rajtunk, hogy ez éppen rosszkor jött és húztuk volna a szájunkat. Sose volt lelkiismereti kérdés, hogy én most egy *csicskás* vagyok, akit leugrasztanak tíz deka parizerért, hanem úgy gondoltuk, hogy ez a

feladat, meg kell csinálni, és ebben nem merülnek fel önismereti kérdések, hanem egy elvégzendő feladat.

Siklósi József: Hadd dicsekedjem, hogy amibe mi eddig beszálltunk az Imre mellett, abból nagy bajok nem voltak; ha valamit elkezdtünk intézni, az többé-kevésbé el lett intézve anélkül, hogy neki ebbe vissza kellett volna száll-

nia, ez neki nyilván jó, hogy tudja, van, aki elintézi. Így volt Sevillával is, ő az eszmei részét meg a politikai részét elkormányozta, az építészeti részét azt átvettük tőle és véghezvittük. Ha felhoz hozzánk egy vázlatot, hogy ebből tanulmánytervet kell csinálni egy hét alatt, akkor abból szokott lenni tanulmányterv egy hét múlva.

Országépítő: Az egyes munkákról szeretnék még hallani töletek, amikkel az utóbbi időben külön-külön foglalkoztatok.

Siklósi József: Piliscsabán legutóbb az *Ambrosianum* épült fel, a két korábban átalakított laktanyaépület között. Azt szerettem volna, hogy a két hangsúlyos saroktömb között egy semleges megjelenésű, fűtetős ház épüljön, mintha a kiemelkedett földfelület alá költözne be az új ház. A fűtetőből sajnos nem lett semmi az építető aggályai miatt, de a ház formája az eredeti gondolatból ered. Középen szétszakad, hogy az aulába bejusson a fény, és ennek a gondolatnak a részei a föld alatti műsziklák az aulában. Az alaprajzi konfiguráció egy lassan kiformalódó központi tér egyik falát adja, a vele szemben most épülő auditórium maximum, a *Stephaneum* már mutatja, hogy a tér arányát sikerült jól megtalálni. Az egyetem területének közepén lesz ez a szilvamag alakú tér és annak a közepén áll majd egy szobor, talán olyan, mint a Hermann emlékmű. Ha már Piliscsabáról van szó, az egyetem területén épülni fog jövőre egy kollégium is, amit Bata Tibi tervezett, és épülni fog egy uszoda a régi medence kibélelésével, lesz még egy műszaki épület és Kovács Ágnes vándor tervezett egy

Siklósi József: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, az *Ambrosianum* oktatási épület alaprajza és metszete, és Zsitva Tibor felvételei az 1996-ban átadott épületről (10. oldal: az aula fényképe – Zsitva Tibor)

Siklósi József: Ipolyzakállos, ravatalozó átépítése

pénzeket, amelyeket joggal vártunk, de másfél év múlva így is kész lesz és közben a templomot is elkezdik alapozni, annak az avatási napja is ki van tűzve 2000. pünkösdjére. Azt lehet mondani, Piliscsában a legnagyobb rend van az építkezések körül, ami szinte kizárólag Csiky Gábor érdeme, aki a lehetetlen feltételek között is mindenre előteremti a szükséges fedezetet.

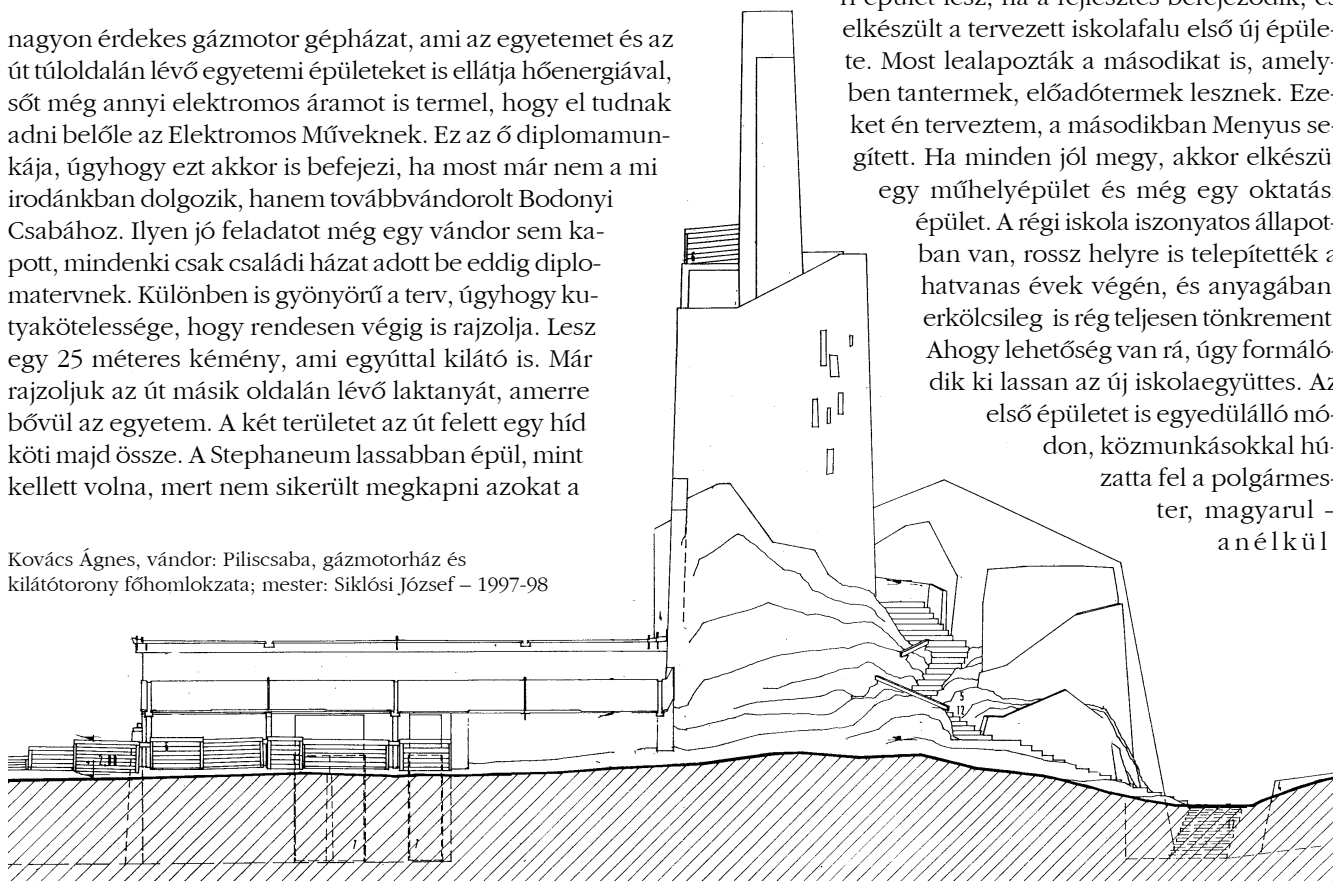
Országépítő: Tészta, te jössz a a budakalászi, lajosmizsei munkákkal.

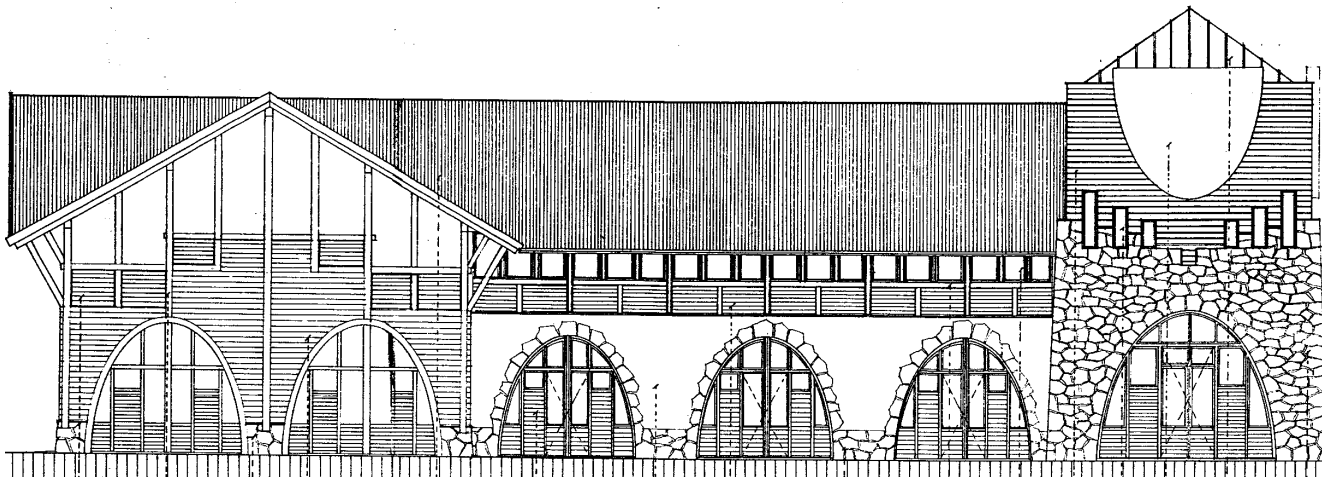
Turi Attila: Meg Tápiószelével, mind a három megy. A tápiószelei nagyon régi történet, ott a polgármester, Majoros Tibor megszállottan építkezik. Annyit építkezik, amennyit az önkormányzat elbír, próbál abból a szétesett faluból valamiféle települést varázsolni; megépült Imre terve szerint egy régi

kúria átalakítása iskolának, ami később a tanári épület lesz, ha a fejlesztés befejeződik, és elkészült a tervezett iskolafalu első új épülete. Most lealpozták a másodikat is, amelyben tantermek, előadótermek lesznek. Ezeket én terveztem, a másodikban Menyus segített. Ha minden jól megy, akkor elkészül egy műhelyépület és még egy oktatási épület. A régi iskola iszonyatos állapotban van, rossz helyre is telepítették a hatvanas évek végén, és anyagában, erkölcsileg is rég teljesen tönkrement. Ahogy lehetőség van rá, úgy formálódik ki lassan az új iskolaegyüttes. Az első épületet is egyedülálló módon, közmunkásokkal húzatta fel a polgármester, magyarul – anélkül,

nagyon érdekes gázmotor gépházát, ami az egyetemet és az út túloldalán lévő egyetemi épületeket is ellátja hőenergiával, sőt még annyi elektromos áramot is termel, hogy el tudnak adni belőle az Elektromos Műveknek. Ez az ő diplomamunkája, úgyhogy ezt akkor is befejezi, ha most már nem a mi irodánkban dolgozik, hanem továbbvándorolt Bodonyi Csabához. Ilyen jó feladatot még egy vándor sem kapott, mindenki csak családi házat adott be eddig diplomatervnek. Különben is gyönyörű a terv, úgyhogy kutyakötelessége, hogy rendesen végig is rajzolja. Lesz egy 25 méteres kémény, ami egyúttal kilátó is. Már rajzoljuk az út másik oldalán lévő laktanyát, amerre bővül az egyetem. A két területet az út felett egy híd köti majd össze. A Stephaneum lassabban épül, mint kellett volna, mert nem sikerült megkapni azokat a

Kovács Ágnes, vándor: Piliscsaba, gázmotorház és kilátótorony főhomlokzata; mester: Siklósi József – 1997-98

Siklósi József: Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem műszaki épületének terve; főhomlokzat, 1998

hogy ezzel meg akarnék bárkit is bélyegezni – alkoholistákkal, börtönből szabadult emberekkel. Szerkezetkész állapotig vitték a házat és onnan folytatták a szakmunkások, akiknek a közmunkások a segédmunkát adták. Mind-

amellett, hogy milyen lett ez az épület, – lehet, hogy találni rajta apróbb hibákat, de nem többet, mint az átlagos építkezéseken – az a lényeg, hogy közben azoknak az embereknek becsületük lett a faluban, mert addig csak csúfolták őket, hogy mit keresnek ezek egy építkezésen, meg hogy sohanapján lesz ebből iskola, és egyszer csak lett. Ha a 25-30 közmunkásból néhány visszanyerte az önbecsülését, dolgozik továbbra is, akkor már megérte. És nem utolsósorban, lett nyolc tiszta világos, tanterem a faluban a rogyadozó régi helyett. Most további hat vagy nyolc tanterem készül, kémia, fizika előadó, meg rajzterem, ezzel az udvar háromnegyed rész körbe van zárva az Isten szabad ege által fedett aula körül, amit ehhez az iskolához kitaláltunk. A polgármester építtet még egy klubházat, ami nyár végén készen lesz, ez is egy régi kúria átalakítása, a meglévő épületet megoldottam egy furcsa hosszú hodállyal, íves,

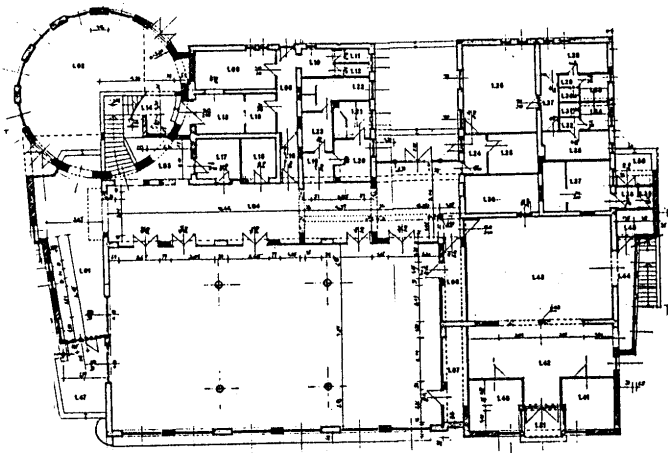
Siklósi József: Cegléd, iroda és üzletközpont tanulmányterve (századfordulós banképület átépítése); főhomlokzat és távlati kép (Makovecz Imre rajza) – 1996

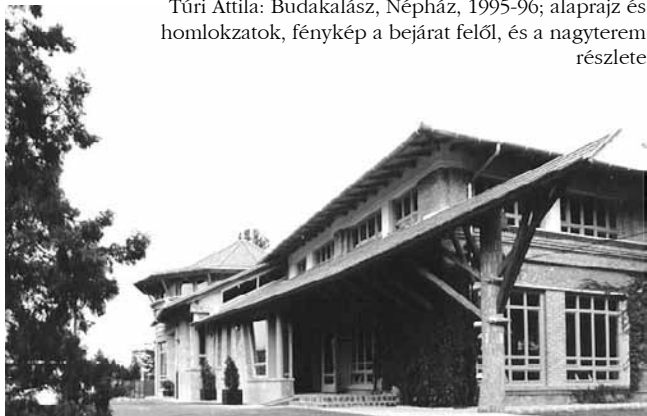

Fent: Siklósi József: Budakalász, általános iskola átalakítása és bővítése, 1993; jobbra: Kőbölkút (Szlovákia), szabadtéri színpad épülete, 1996; lent: Dunaszerdahely (Szlovákia), üzlet- és irodaház, 1994-1997;

Túri Attila: Budakalász, Népház, 1995-96; alaprajz és homlokzatok, fénykép a bejárat felől, és a nagyterem részlete

ragasztott fatartókkal lefedett téglafalak, kicsit olyan mintha egy talált romot egészítenének ki egy új szárnyal.

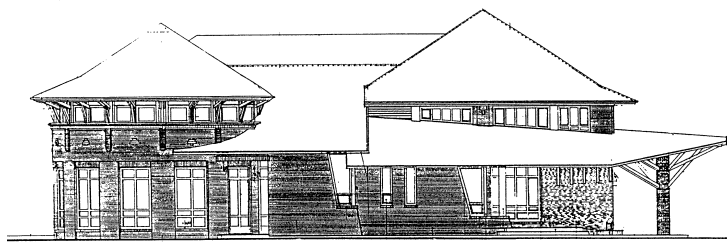
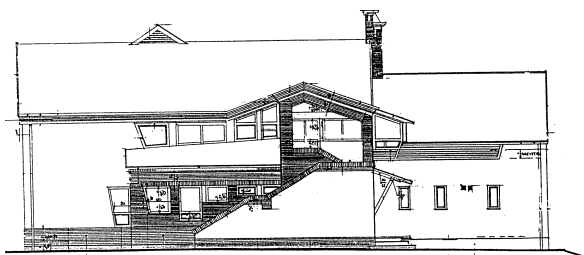
Lajosmizsén a hónap végén elkezdődik a hatvanas években épült mozi felújítása, ez lett volna Magyarország legelső szélesvásznú mozija, de aztán valamelyik budapesti, talán a Corvin lekörözte. Az ötvenes években kiadták utasításban, hogy a megyében melyik település mit kap ajándékba pártunktól és kormányunktól és Lajosmizsét kihúzták a kalapból, hogy ott lesz az első szélesvásznú mozi. Lett hát egy szélesvásznú mozi, és az a generáció, amelyiknek a tagjai ma a gazdasági, politikai vezetők a településen, itt nőttek fel, az ő számukra ez volt a kultúra, ami mindent helyettesített, ami korábban művelődési lehetőség volt. A mozi mára fizikailag és erkölcsilag elavult, katasztrofális állapotban van, ott jobb érzésű ember nem bír megmaradni. Ezt kell megbővíteni, borzasztó szűk a telek és borzasztó komplikált tervet csináltam, egy utcaszerű teret, amibe besétálva valóban egy utcában találod magad, különféle homlokzatok néznek le rád, híd van benne, tulajdonképpen egy városi emlékgűjtemény. Városi kulturális központnak hívják, ami itt lesz, ez lesz az a

hely, ahová mégiscsak el lehet menni, ebbe a belső utcába ki lehet tenni székeket és asztalokat, talán valami történik ott.

Országépítő: Csak alkalmi megbízásokat kaptál Lajosmizsén, vagy van ott valamilyen hivatalos funkciód?

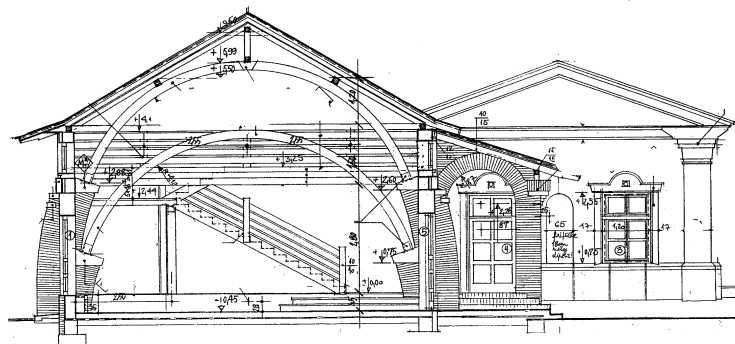
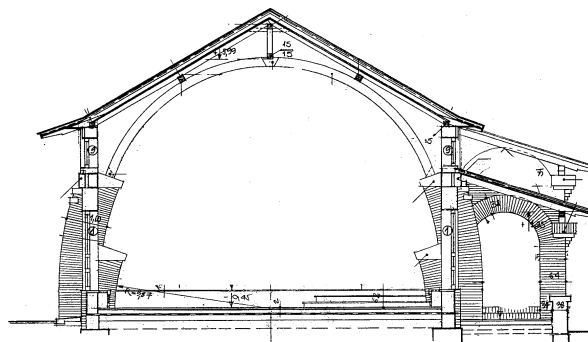
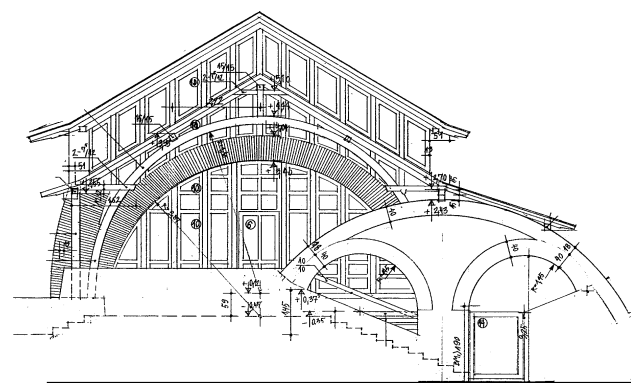
Turi Attila: Nincs semmi ilyesmi. Csináltam egy magánmegrendelőnek egy üzletházat, szintén a főutcára és az tetszett az embereknek. Aztán megkerestek, abban az időben épült fel a budakalászi faluház, eljöttek, hogy megnézzék, mert eredetileg az is egy átalakítás. Akkor mondták, hogy jó lenne, ha foglalkoznék a mozi átalakításával. Elmondtam, hogy szerintem mit kellene csinálni, és erre megkaptam a megbízást. Ha ezt a nagyon nehéz beruházást túléljük és a kapcsolatunk is kibírja és még meg is tud erősödni, akkor lehet, hogy szorosabbá is válik ez az együttműködés.

Budakalászon az első munka a faluház volt és annak a sikerén fölbuzdulva kértek föl, hogy legyek főépítész. Elég hosszú huzavonának és tanakodás után, hogy az-e a jobb, ha helybeli a főépítész, vagy ha minél messzebből jön, úgy döntöttek, hogy ha egyszer úgyis ott lakom, és

Túri Attila: Budakalász, Népház nagyterme; (jobbra) Tápiószele, Klubház és kiviteli tervének utcai homlokzata és metszetei, 1998; (lent és túloldalt) Lajosmizse, 1957-ben épült mozi átalakítása, és a zárt sorú utcakép helyreállítása, utcai és oldalhomlokzat, alaprajz és keresztmetszet 1998.

tetszik is, amit terveztem, akkor jó leszek főépítésnek.

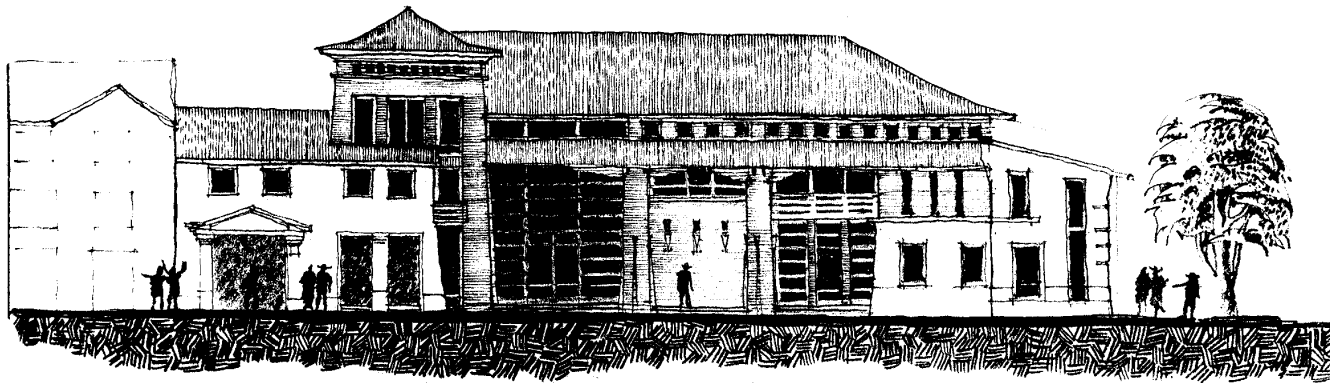
Országépítő: Milyen gyakorlati eredményei vannak ennek a munkának?

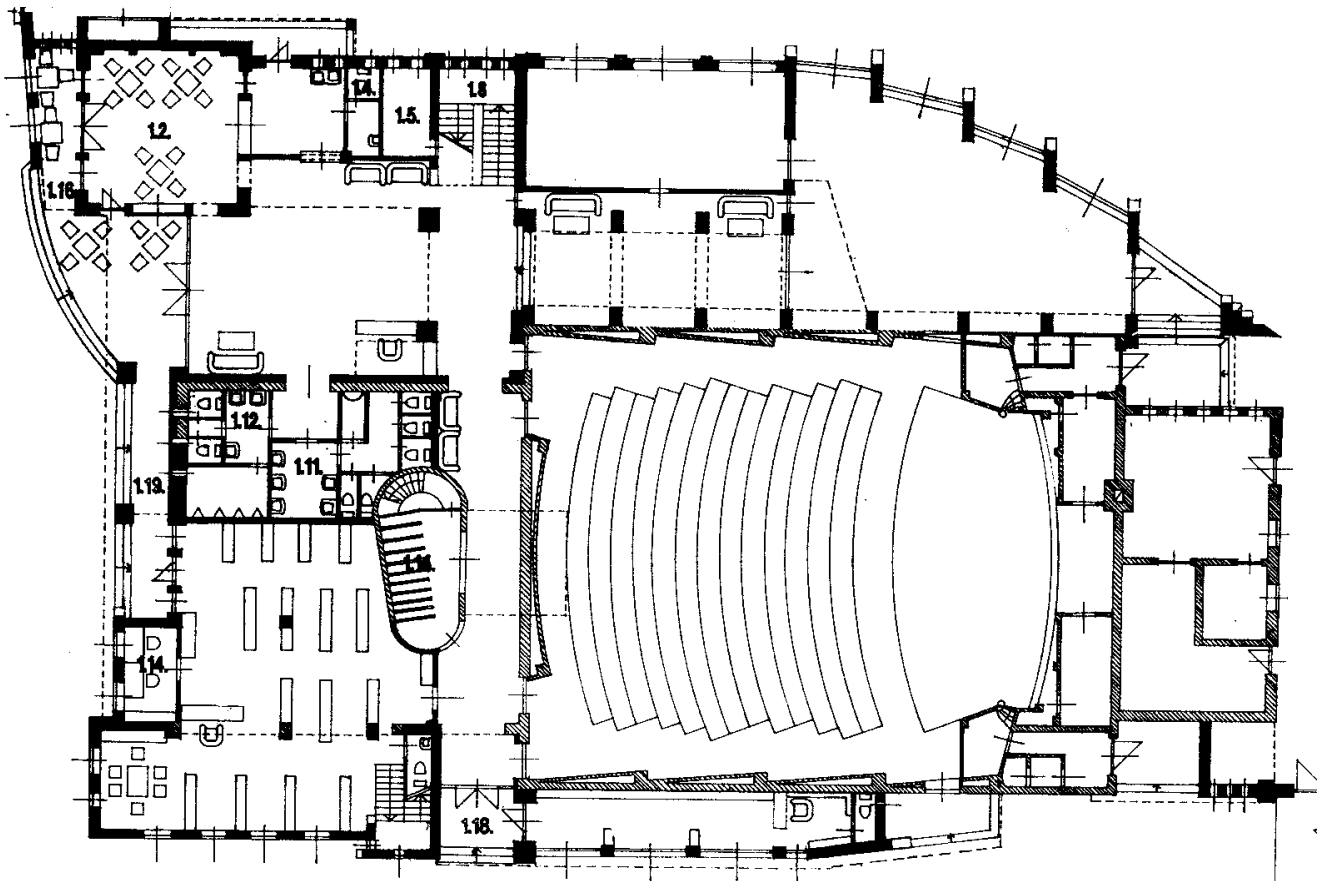
Turi Attila: Siki megtervezte az iskola felújítását és tetőtéri bővítését, megkalapoltunk egy lapostetős házat, a főutcán pedig rendbe fognak hozni egy régi házat a nyáron. Az is Siki terve. Közben tervek nézek át, korrigálok, próbálok minél hamarabb ott lenni, ahol felmerül az építési szándék, hogy ne akkor szóljak bele, amikor már van egy kész terv. Szorgalmazom, hogy egyes utcákat hozzanak rendbe, akkor is, ha közlekedési szempontból nem olyan jelentősek, de a központban vannak, hogy ne rohadjon

szét a település közepe. Ott vannak a régi házak, a telkek szűkek, az építési előírások nem mindig engedik meg a bővítéseket, elkezd a terület elértéktelenedni, csak az idősek maradnak és lassan lerohad az egész, a peremterületeken pedig az új parcellázásokkal elkezdődnek a *Tűzép-barokk* borzadályok és korhadó fatörzsre fog emlékeztetni a falu struktúrája.

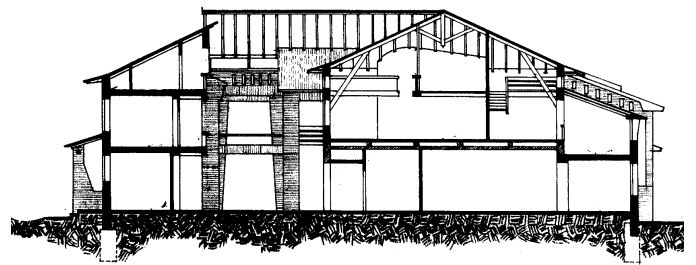
Országépítő: Szatmárnémeti van még hátra.

Csernyus Lőrinc: Ott minden lassan halad. 1992-ben kezdődött el az egész munka, most jutottunk el az alapozásig. Így is ez az első általunk tervezett épület Romániában, amely idáig eljutott és minden engedéllyel rendelke-

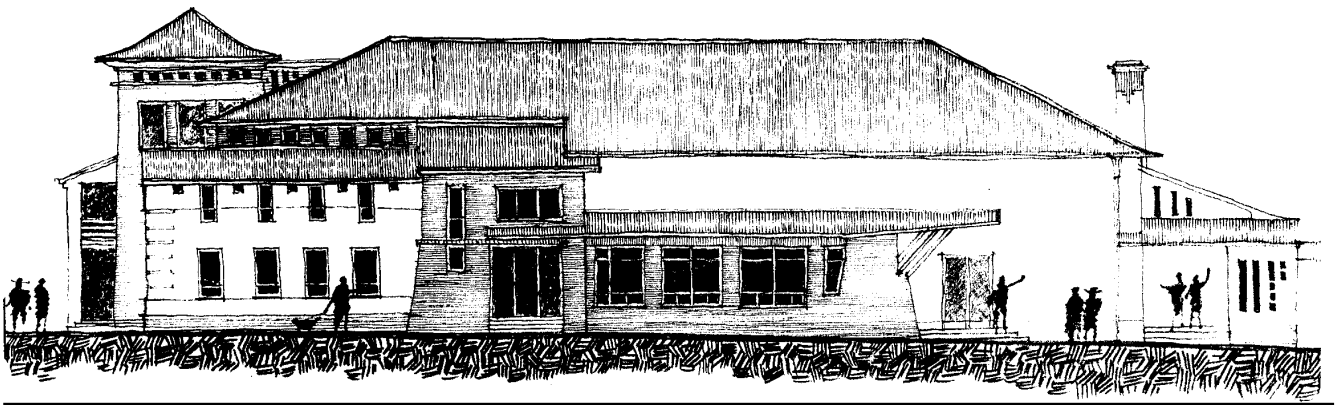

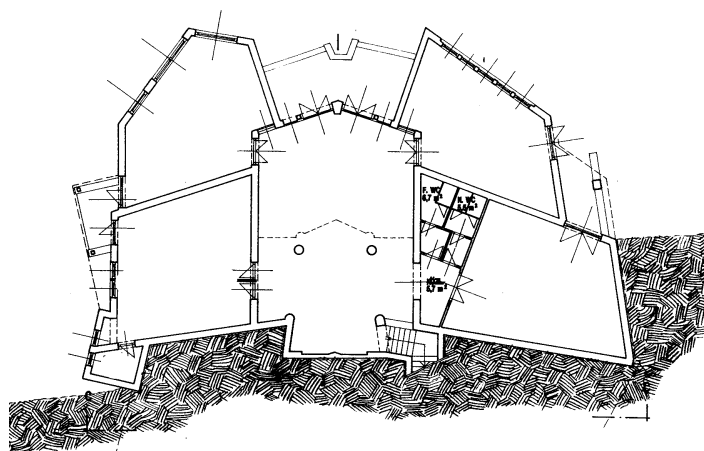
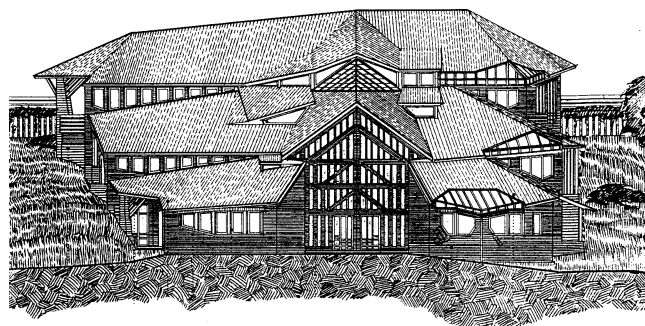
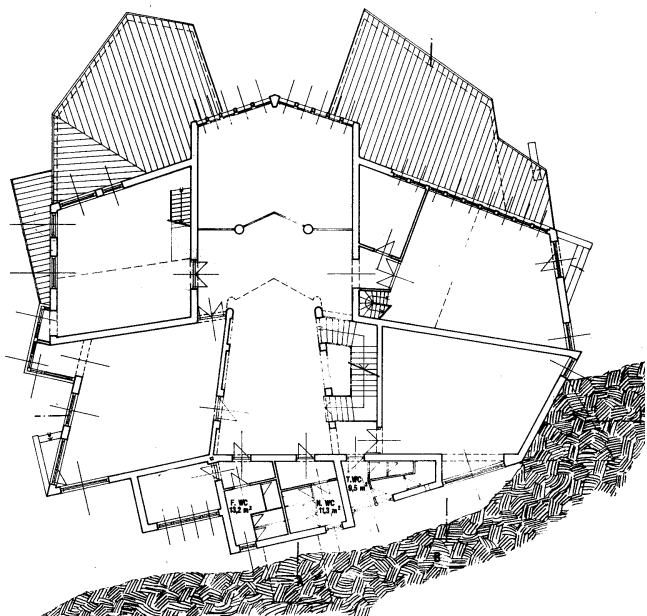
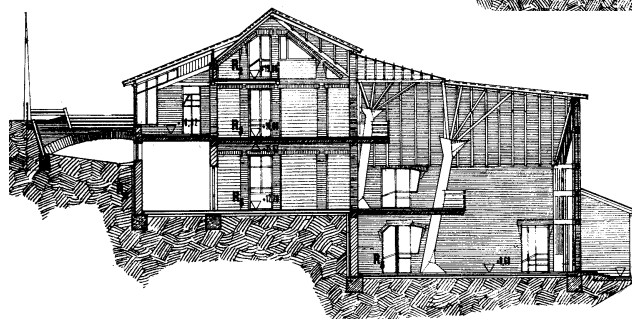
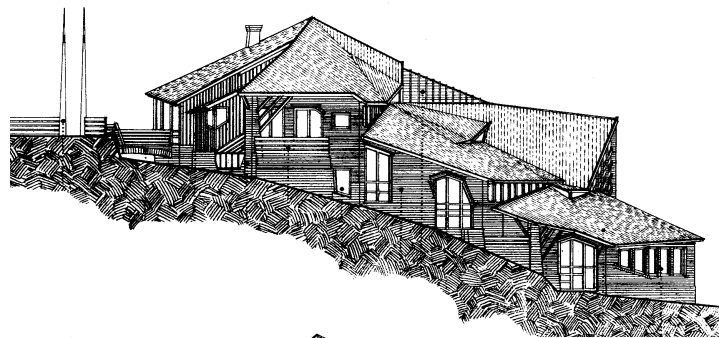
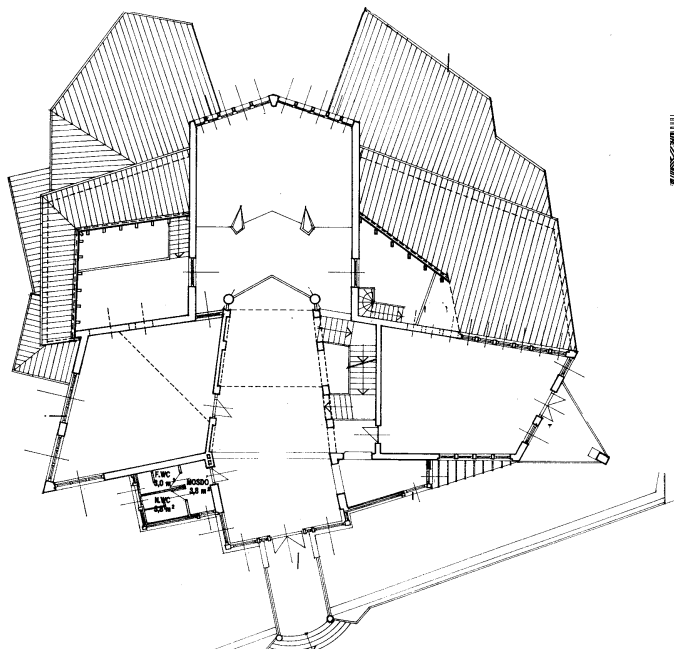
zik, úgy hogy fantasztikus eredménynek is lehet nevezni. Nem miénk az érdem, hanem néhány ottani kezdeményezőé; az általunk átláthatatlan, elképesztő színvonalon folyó ügyvitellel egy nagyváradi ember, Eszenyi Béla vette föl a harcot, ő intézi a református püspökség beruházásait is, neki köszönhető, hogy megkaptuk az építési engedélyt. Volt közben olyan is, hogy a helybeli magyarok fúrták az építés ügyét, a szatmárnémeti egyház képviselői álltak szemben a saját egyházukkal és a saját püspökük szándékával. Ott se más a helyzet sajnos, mint itthon. A ház ezalatt az öt-hat év alatt rengeteget alakult. Az egész elrendezése megfordult, mert az egyház tiltakozott azellen, hogy az ő telkére nyúljon az épület. Nem úgy néz ki a terv most, mint az induláskor és úgy érzem, hogy a hátrányára változott, de az, hogy egyáltalán épül, a mai napig felfoghatatlan a számomra. Még pénz sincs az egészhez, pedig ami pénzt Tőkés püspök úr az utazásai során össze tud gyűjteni, annak nagy részét ide küldi.

Országépítő: Mi épül itt pontosan?

Csernyus Lőrinc: A református egyház a valamikor államosított kollégiuma helyett, amit nem kaphat vissza, engedélyt kapott egy új kollégium építésére, de ez egyuttal a Partium magyarságának a kulturális központja is lesz. Természetesen kollégiumként működne, de az üresen maradó szobák szállodaként hasznosíthatók, konferenciákat is lehet benne rendezni, oktatóprogramok szervezhetőek, és a katolikus hívók éppúgy használhatnák, mint a világi

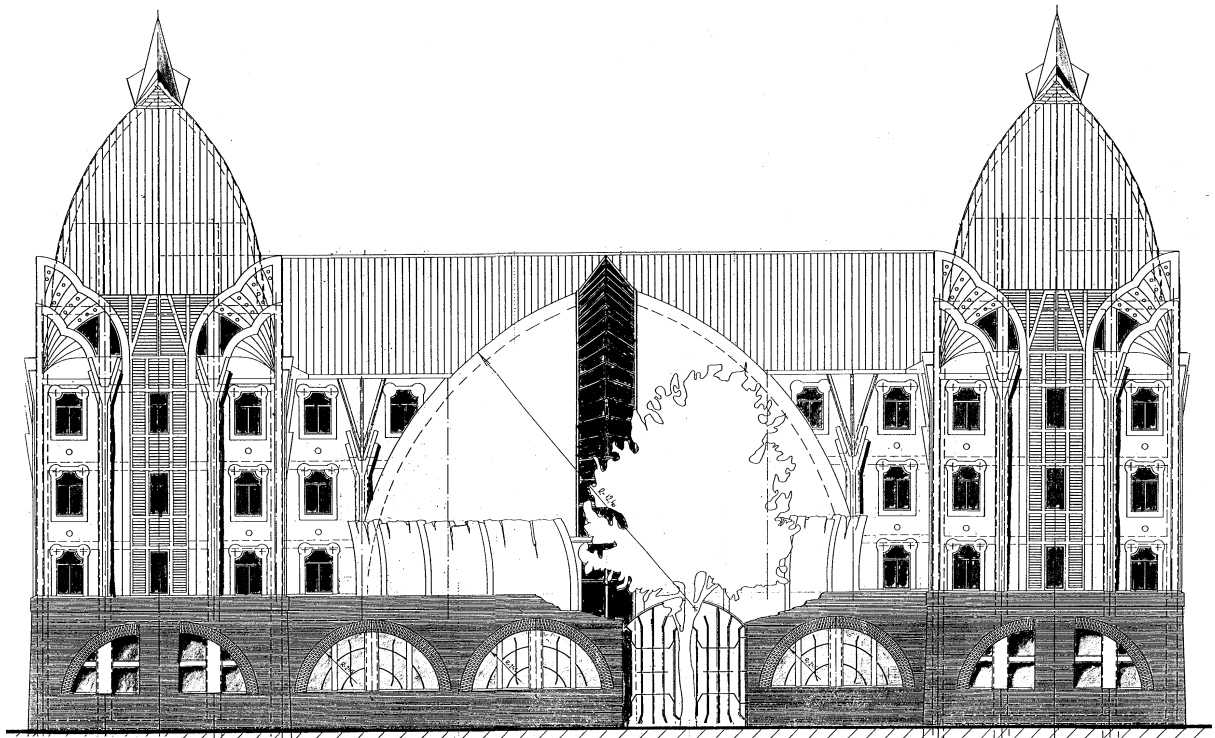

magyarok is. Van egy hatalmas, többrendeltetésű aulája, tantermei, étterme, meg néhány lakás.

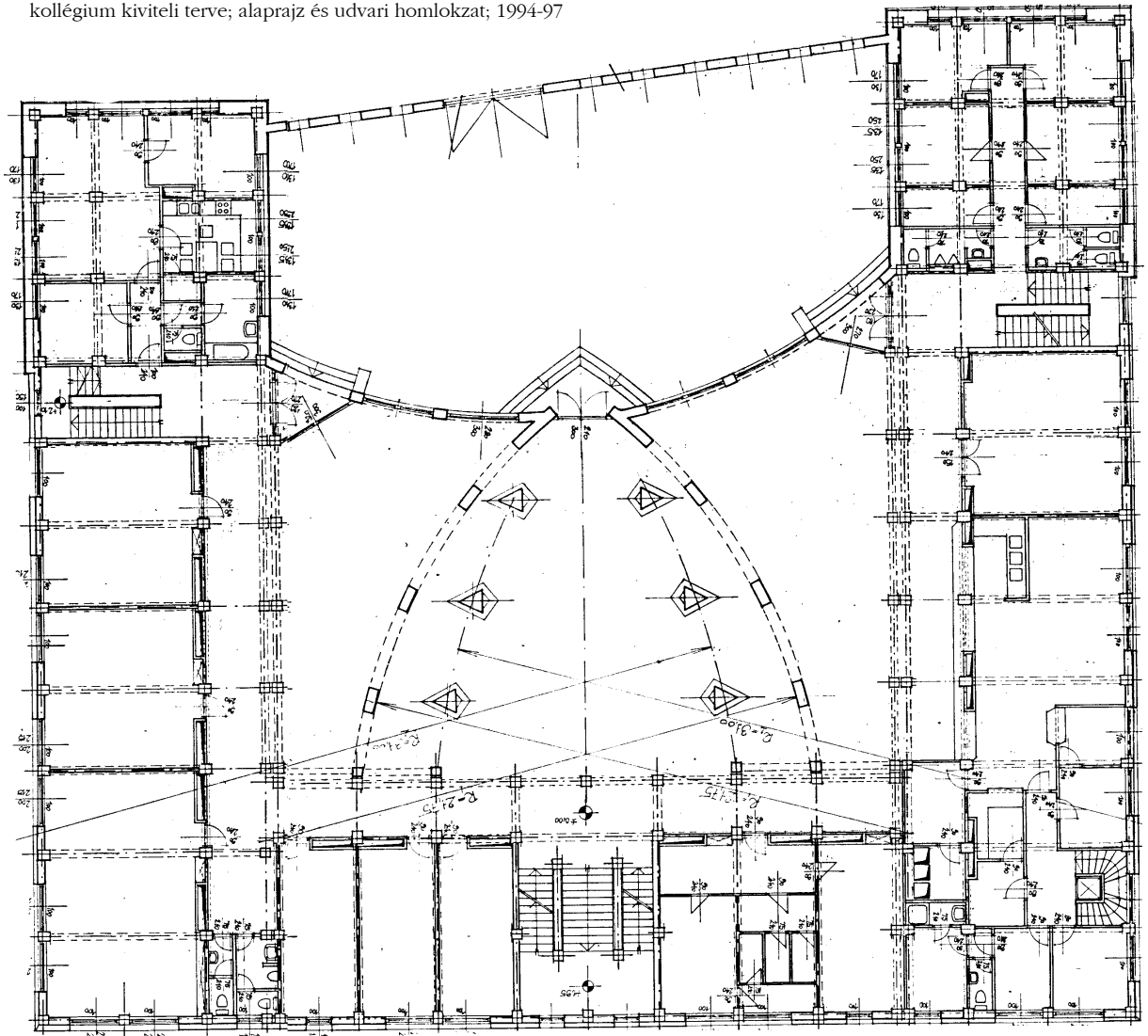
Siklósi József: Most már elmondhatjuk, hogy Szlovákiában is letettük a névjegyünket, igaz, hogy véres verejtékkal, de Dunaszerdahelyen most már három épület teljesen készen van, és még mindig nem esélytelen a főtér rendbetétele. Készen van a polgármesteri hivatal átalakítása, bővítése, azt Imre tervezte, készen van Bata Tibi üzletháza és az én irodaházam. Kaptunk két megbízást egy-egy magánmegrendelőtől, amihez Tésztával rajzoltunk vázlattervet és ma jött meg a hír, hogy az engedélyezési és kiviteli tervek is kellene, mert a képviselőtestület jóváhagyta a vázlatokat. Két foghíjról van szó a központban, ahol irodaház és üzletek épülnek. Ipolyság mellett is befejeződött egy ravatalozó átalakítása és a második május végére készül el. Abban a kis faluban a polgármesteri hivatalt is fel kell újítanunk. A komoly munkákat nem nekünk adják se Dunaszerdahelyen, se másutt Szlovákiában, de a kis munkákat mindig sikerül megkapnunk, azok viszont meg is épülgetnek. Többek között ennek, illetve Pásztor Péternek tudható be, hogy a kiállításunk iránt nagy az érdeklődés, Ipolyság után bemutatták Királyhelmeceen és valószínűleg tovább viszik Kassán kívül Pozsonyba is, de szeretnék Alsókubinban és más helyen is bemutatni.

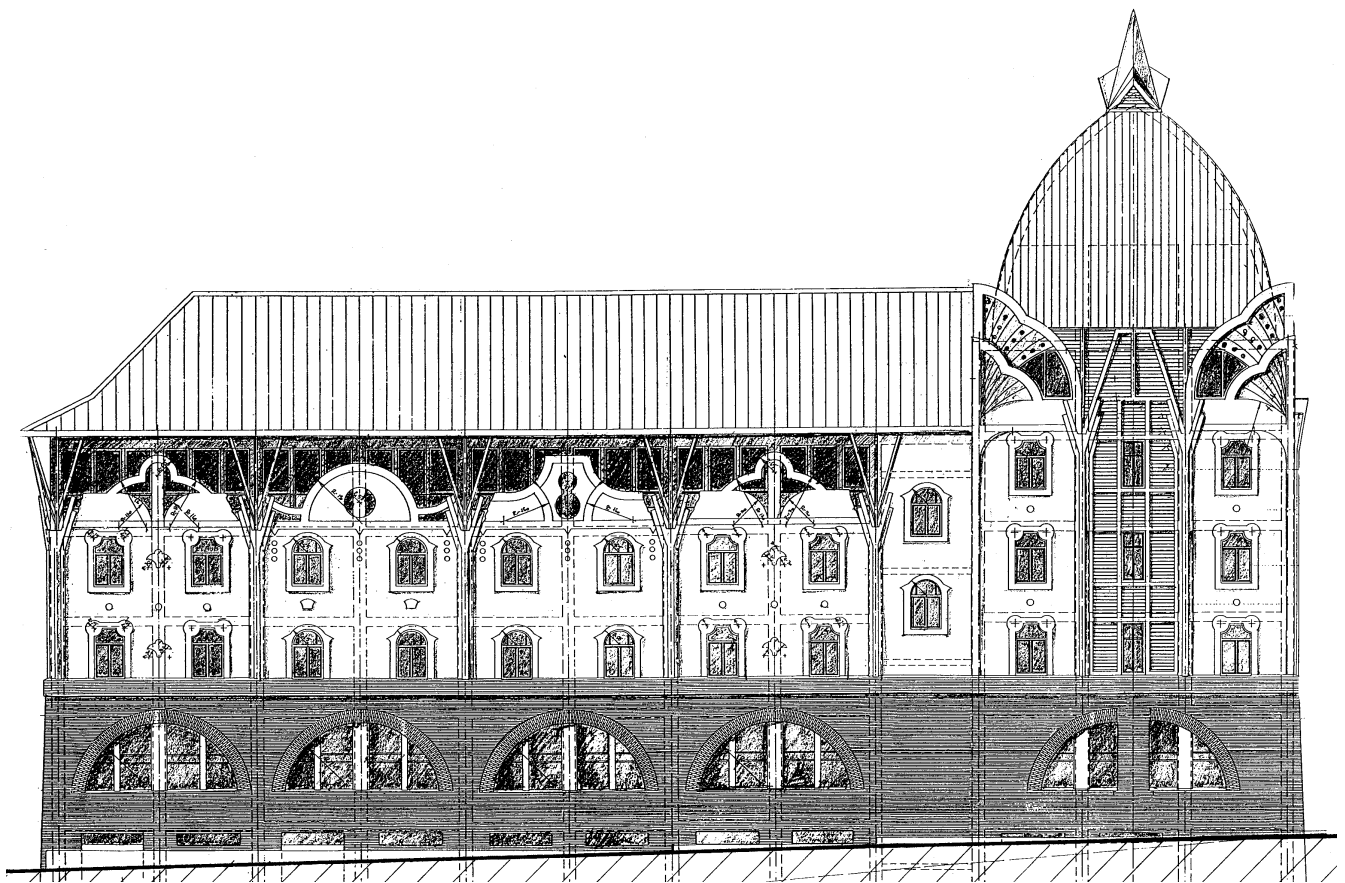
Országépítő: Az utóbbi időben több olyan élményem is volt, ami szembesített azzal a ténnyel, hogy a most pályát kezdő építésszek túlnyomó többsége számára a magyar or-

Túri Attila: Solymár, Pihenő utca, a korábban épített óvoda telkén elhelyezkedő 6 tantermes Waldorf-iskola tanulmányterve, 1995; alaprajzok, metszet, utcai és oldalhomlokzat.

Csernyus Lőrinc: Szatmárnémeti, II. Rákóczi György kétszáz férőhelyes református kollégium kiviteli terve; alaprajz és udvari homlokzat, 1994-97

Cseryus Lőrinc: Szatmárnémeti, II. Rákóczi György kétszáz férőhelyes református kollégium kiviteli terve, oldalhomlokzat; 1994-97

ganikus építészet egész története, tevékenysége, jelenléte valami távoli, érthetetlen jelenség, aminek számukra semmilyen személyesen felhasználható pozitív tanulsága nincs. Ez akkor is igaz, ha legendaként tiszteltem, mert nincs rá esély, hogy a legjobbak ugyanazzal a belső indítással és lelkesedéssel kötődjenek bele ebbe a folyamatba, mint ahogy az tizenöt-húsz-huszonöt évvel ezelőtt történt. Ti hogy látjátok ezt a problémát? Egyszerűen el fog múlni az organikus szemlélet iránti fogékonyság?

Cseryus Lőrinc: Nem fog elmúlni, csak biztos, hogy most baromi nagy ellenérzés van vele szemben. Teljesen értem, amit mondasz és ha mellé teszem, hogy semelyik építészeti főiskolán, egyetemen nem tanítják az organikus építészetet, és az sem fordul elő, hogy ilyen építészeket meghívnának tanítani. Ha például Tészta korrigálná a hallgatókat, akkor azon keresztül tudnának kapcsolódni az

egészhez. Nem hívnak egyikünket sem. Megmondom őszintén, én kétszer próbálkoztam, de teljesen elült a Műegyetem falai között az ügy. Nincs erre igény. Azt nem tudom megmondani, hogy miért nincs. Ez biztos összefügg Imre személyével, mert az organikus építészet az ő jelenlétét jelenti, a szakmán belül is így van, a szakmán kívül

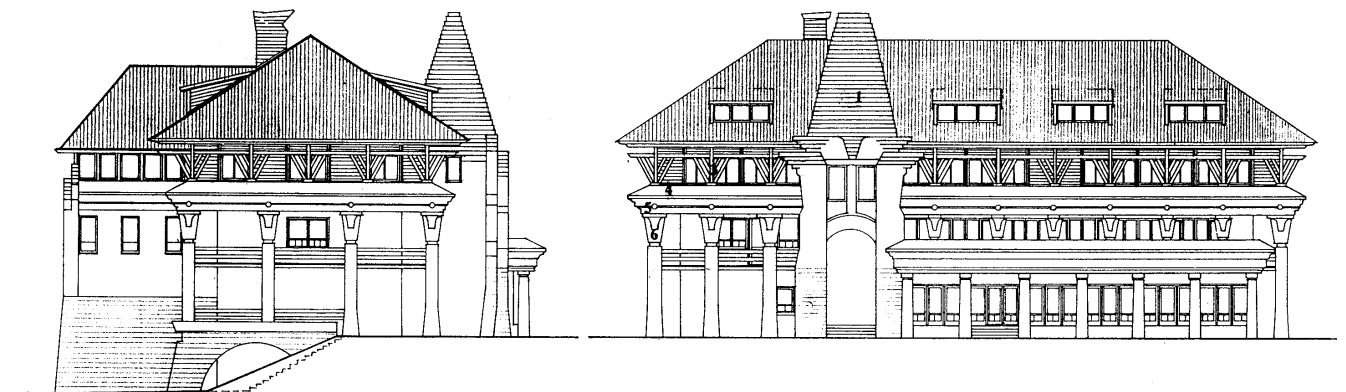
Cseryus Lőrinc: Üllő, Állatorvosi Főiskola Oktató Nagyalatklínikája, istállóépület (Makovecz Imrével); 1994-98 (Szántó Tamás felvételei)

meg különösen, és úgy is gondolják, hogy mindenki, aki ezzel foglalkozik, csak az ő epigonja, vagyis nem érdemes vele foglalkozni. Az hogy ötezer építész csinálja azt, amit néhány nyugat-európai építész és ennek a fele fiatal, ez elfogadható, ok mégis a független *lámblengék*, mert együtt mozog az a közeg, amelyik kiállít, aki megnézi, aki oktat, aki díjakat oszt stb. A másik probléma, hogy az építészetet kurva sterilen kezelik. Nem hajlandók olyasmivel foglalkozni, amiről Tészta beszélt Tápiószelével kapcsolatban. Az teljesen független az építészet kérdéseitől, hogy egy település munkanélkülijeinek mi lesz a sorsa. Turányi Gábor például, amikor egy előadást tartott a Makonában, el is mondta, hogy számára az épületfelújítás nem építészeti feladat. Ez elég általános nézet, amiről mi itt beszéltünk, annak meg a 85 százaléka felújítás az univáztól a lerohadt kúriáig, az elhagyott kultúrházig, a lapostetős tanácsházig. Aki az ország sorsát a szíven viseli, az ma arra kényszerül, hogy felújításokat csináljon. Nem csak építészetben, hanem mindenben. Egyszerűen mindent rendbe kell hozni. Ha

Csernyus Lőrinc: Csenger, az egykori Szuhányi-kúria átépítése panzióvá, és bővítése sörszövel, 1996-98; lent: Baktalórántháza, polgármesteri hivatal átépítése, 1997-98; a lap alján: Bonyhád, polgármesteri hivatal átépítése, pályázati terv, homlokzatok, 1998,

Csernyus Lőrinc: épülő csegeri üzletház, 1998

erre azt mondják, hogy ez nem művészet, akkor azzal nagyon nehéz közös álláspontra jutni, de remélem, hogy ez a felfogás nem hal ki velünk, akkor se, ha lesz néhány év, mikor nem lesz olyan folyamatosan növekvő tábora, mint ami Imre körül eddig kialakult.

Siklósi József: Decemberben felhívott néhány évfolyamtársunk, hogy Tésztával együtt menjünk velük sörözni. Úgy éreztem magam közöttük, – mind építészek, van, aki az egyetemen tanít, van, aki Ausztriában dolgozik – hogy mi valami érdekesség vagyunk, úgy is szólítottak, hogy *ti, organikusok*. Hogy jó, hogy ilyen is van, de mintha az ő életükhöz ennek semmi köze nem lehetne. Ez biztos így van, egyre több helyen tapasztaltuk ezt. A mi kiállításunkról például, amit a MÉSZ-ben is bemutattunk, a szakma szinte nem vett tudomást. Balogh Balázstól kaptunk egy gratuláló levelet, de egyébként teljes volt a csend. Ugyanakkor attól meg mindenki el van ájulva, hogy mi mennyi házat építettünk meg a korosztályunk átlagához képest. A sokszorosát. Amikor a kiállítást raktuk fel a MÉSZ-ben, Turányi Gábor hitetlenkedve kérdezte, *ha nagyobb volna a terem, többet is ki tudnátok tenni?* Az az igazság, hogy igen, és ez azért van, amit Menyus mondott, hogy rengeteg apró munkát csinálunk és ezek meg is épülnek, mert tényleges feladatokkal keresnek meg bennünket. Hogy ez *építéset-é* Lehet, hogy nem egyértelmű, de szerintem az.

Csernyus Lőrinc: Örömmön, a főépítési munkám során tapasztalom, hogy az építészek nagy többsége nagyon örül, ha segítséget kap tőlem, sőt, van aki már egészen elszemtelenedett és elvárja, hogy rajzoljam meg neki a homlokzatot; hozza magával a skiccpauszt, hogy ami probléma, azon ne neki kelljen törnie a fejét. Behozza a próbálkozásait és amikor azt mondom, hogy ez itt ezért meg ezért jó, akkor csodálkozik, *te ezt honnan tudod? De jó neked, hogy te ennyi mindent tudsz.* Ez abba a kategóriába tartozik, hogy rendbe kell tenni az országot, a fejekben is rendrakásra van szükség, és ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy organikusnak tartanak vagy sem., Makovecz-epigonnak vagy sem. De ha valaki végigmegy Üröm főutcáján, nem most, hanem két év múlva, és azt mondja, hogy na, itt van néhány ház, ami jól beleillik a régi utcaképbe, akkor itt valami olyasmi történt, amit érdemes volna tanítani. De ez nem a *tiszta építéset* területén zajlik, ez nem a *cool* világa.

Turi Attila: Úgy gondolom, hogy mindhárom munkásságban meghatározó élmény volt a visegrádi tábor. Egy föllazuló diktatúrában, ahol nagyon pontosan tudtad, hogy figyelnek, hogy vannak határok, és azt mondtad, hogy befelé kell

menekülni; az a lényeg, hogy Steinerrel kell foglalkozni, mert az nagyon mély és nagyon érdekes; hogy az a fontos, hogy elmenj a visegrádi táborba és két hétig marhászkodj a többiekkel, hogy kiállítást szervezz, hogy kitaláljad azt, ami valaha megvolt a Műegyetemen, a műteremrendszert. A nyolcvanas évek elején ilyen még nem volt, ha jól tudom, mi kezdtük el; a rajzi tanszék mögötti folyosón aludtunk, ahová a középtanszékekkel szemben nyíló csigalépcső vitt föl, ott aludtunk, ott csináltuk a magunk életét, ezt tartottuk a legfontosabbnak. Amikor a visegrádi tábor elkezdődött, akkor annak nagyon nagy huzatja volt, mi nem gondoltuk, hogy ez ilyen nagy dolog. Amikor az ember benne van, ez nem is érdekli, nem dokumentáltuk magunkat, hanem a napi tennivalókkal törődünk. Eltelt négy-öt év, akkor már nem mi csináltuk a tábort, csak láttuk, hogy kezd megkopni a dolog érdekessége, mert már Helsinkibe is el lehet menni vagy Sevillebe az ottani városi hivatalba, ahol nyilván nagyon jó az időt tölteni, csak nem hiszem, hogy meg lehet tanulni azt az építészetből, amit mi kaptunk Visegrádon. Érdekesebbé vált kifelé indulni, elmenni ide meg oda, nem mondhatom, hogy minden belső fejlődés nélkül, mert igazságtalan lennék, de kétségtelen, hogy az irányultság megváltozott. Ennek a következményeit tapasztalom most. Mondjuk Botta-epigonok mondják, hogy én Makovecz-epigon vagyok. Ez provinciális és rövidlátó. Az építésztől elvárják, hogy magasrendű szakmai kérdésekkel foglalkozzon és nem jó ha beleártja magát politikai ízű dolgokba. Ha azt monddod, hogy *magyar ember vagyok*, az már politikai megnyilatkozásnak számít, és mivel az organikus építészet nem kívánja megkerülni a hovatartozás kérdését, – elég ha megkérdem, hogy miért pont *Kós Károly* Egyesülés? – az téged már sok ember szemében szalonképtelenné tesz, mert az európai magatartáshoz hívős kívülrőlállást rendelnek hozzá. Én azt gondolom, hogy Adynak van igaza, hogy először embernek, aztán magyarnak és csak azután lehet európainak lenni, és a sorrendet felcserélni, az nagy bajokhoz vezet. Végtelenül sajnálom, hogy nincs szabad átjárás a különféle gondolkodásmódok között, mert biztos vagyok benne, hogy nagyon sok felfogás van a magyar építészetben nagyon jó színvonalon. Ha határok vannak és csak a különbségekre figyelünk, akkor az mindennek az értékét lerontja.

Csernyus Lőrinc: Szerintem nem tudnak mit kezdeni veled, nem értik az egész magatartásodat, és emiatt tartanak is tőled. Hogy lehet abból megélni, hogy te naponta több száz kilométert autózol és a kamarai díjszámítás alatt tervezel házakat? Hogy lehet, hogy ez megéri neked? *Hogy tudsz te beszélni az emberekkel*, ezt szokták kérdezni tőlem, *hogyan van ehhez türelmed?* És ha ki kell állni ötven ember elé beszélni, akkor te meg tudsz szólalni és jobban tudsz beszélni, mint azok, akik téged nem értenek. Az ilyen egyoldalúság miatt az építész a jó házat sem tudja keresztülvinni, mondjuk egy Budapeستől 130 kilométerre lévő község embereivel, mert ott nem tudja megértetni magát, valami iszonyatos központosság van ebben az országban. Mi pedig ezt a távolságot tudjuk kezelni és szerintem emiatt is félnek tőlünk.

Siklósi József: Hogy ne legyen ilyen kesergős a vége, annak, amit mi csinálunk, világszerte nagy sikere van, nagyon sok építésznek tetszik. Erről sok tapasztalatunk van, nemcsak olyanok révén, akik ugyanilyen felfogású építészetet csinálnak. Úgyhogy mégsem lehet olyan érdektelen.

MUNKÁK JEGYZÉKE

Dőlt betűkkel a megépült vagy épülőben lévő létesítményeket jelöljük.

I. MAKONA – KÖZÖS MUNKÁK

(Makovecz Imre, illetve a feltüntetett tervező munkatársaiként)

1986

Paks, beépítési terv (800 lakás)
Szigetvár, belváros, beépítési és lakóháztervek
Nagypetend, faluház (Nagy Ervin)
Bogyiszló, iskolaátalakítás (Nagy)
Szenta, faluház (Nagy)

1987

Visegrád, Rév u. Általános iskola bővítése
Bóly, faluház (Nagy)
Paks, tisztviselőlakások és beépítési terv

1988

Székesfehérvár, beépítési terv (900 lakás)
Nyíregyháza, mezőgazdasági szakközépiskola
Sárospatak, Árpád Vezér Gimn. terv és műsz. vezetés (1988-93)
Sárospatak, 24 lakásos lakóépület
Sárospatak, Szakmunkásképző kollégium tetőtérbeépítése
Szigetvár, Vigadó (1988-96)

1989

Visegrád, dunapart beépítési terv
Stuttgart, szociális lakások pályázat
Előregyártott ERDÉRT faházak tervei

1990

Solymár, Wadorf-óvoda terv és műszaki vezetés (1990-91)
Solymár, 12 tantermes Waldorf-iskola (Makovecz, Nagy)

1991

Sevilla, magyar pavilon terv, tervezői művezetés, építésszervezés
Gödöllő, Agrocenter beruházási terv
Siófok, panzió engedélyezési terv

1992

Dugny (Franciaország), gimnázium pályázat I. díj
Piliscsaba, Kat. Egyetem, beépítési terv (Makovecz, Zsigmond)

1993

Vác, Víziváros rendezési terv (Ekler)
Dunaszerdahely (Szlovákia), Fő tér üzletsor terve

1994

Vác, Víziváros, befektetési terv
Üllő, Dóra-major; nagyállatkórház; műsz. vezetés (Csernyus)
Windsori kastély (Nagy-Britannia), ötletpályázat

1995

Hannover Expo2000 pályázat (Makovecz, Turi, Siklói, Gerle)

II. MAKONÁN BELÜLI ÖNÁLLÓ MUNKÁK

1986

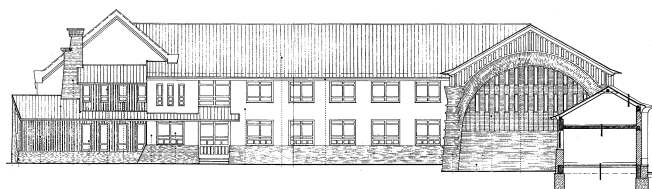
Nagykálló, 120 férőhelyes óvoda (Turi)
Lakitelek, KÖZGÁZ Szakkollégium pihenőháza (Siklói)

1987

Újkígyós, faluház és sportszarnok (Turi)
Csenger, általános iskola (Csernyus)
Lenti, faluház (Siklói)

1988

Csenger, szolgáltatóház és lakások (Turi)
Siójut, faluház (Turi)
Köröshegy, faluház átalakítás (Siklói)
Németfalu, faluház bővítés (Siklói)
Csenger, városközpont beépítési terve (Csernyus)
Csenger, főépítési feladatok (Csernyus)
Budapest, TUNGSRAM, reprezentációs épület (Siklói)

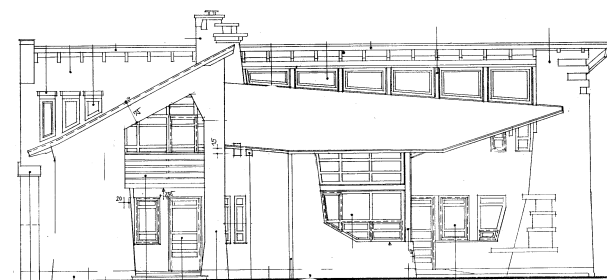

1989

Cscnger, 12 tantermes általános iskola (Csernyus)
Csenger, művelődési ház (Csernyus, Turi)
Hajós, faluház (Siklói)
Csenger, 150 férőhelyes kollégium (Siklói)
Kám, vendéglőépület (Csernyus)

1990

Leányfalu, fitness üdülőközpont

III. TRISKELL KFT MUNKÁI

(A közös munkáknál a neveket nem tüntettük fel)

1990

Kazincbarcika, köztemető, fogadóépület, kapu (Csernyus, Turi)
Pesthidegkút, panzió terve (Csernyus)

1991

Budapest, Vendéglátóipari Főiskola étterem és konyha (Siklói)
Piliscsaba, faluközpont tanulmányterv (Siklói)
Maglód, pince és játszótér (Csernyus)
Csenger, református gyülekezeti épület (Csernyus)

1991

Csoma, 8 tantermes iskola (Csernyus)
Csoma, 60 férőhelyes óvoda (Csernyus)
Csoma, beépítési terv (Csernyus)
Vasszécseny, katolikus plébánia (Csernyus)
Csenger, Szuhányi kúria átalakítás (Csernyus)
Zalaszentgrót, üzletek és lakások, beépítési terv (Turi, Siklói)
Tápiószéle, 24 tantermes iskolafalu; műhely, sportszarnok
Kaposvár, étterem (Siklói)
Csenger, ravatalozó (Csernyus)

1993

Csenger, szabadidőközpont, élő skanzen (Csernyus)
Csenger, szolgáltató udvar (Turi)
Csenger, 120 férőhelyes kollégium átalakítása (Csernyus)
Fehérgyarmat, üzletsor (Csernyus)
Csenger, volt zsidó iskola átalakítása (Csernyus)
Piliscsaba, 8 sz. oktatási épület (Siklói)
Budakalász, általános iskola felújítása (Siklói)
Üllő, Dóra-major, fejlesztési terv (Csernyus)
Soponya, templom felújítás (Siklói)
Üllő, Dóra-major, központi épület átalakítása (Csernyus)
Órbottyán, üzletsor (Turi)
Órbottyán, rendőrségi épület és lakások (Turi)
Órbottyán, főépítési feladatok (1995-ig) (Turi)
Zalaegerszeg, ifjúsági tábor (Siklói)
Nyiracsád, Fő tér beépítési terv (Siklói)
M0. autópálya, északi szektor területrendezési terv (Turi)
M0. autópálya, északi szektor, Dunahidak (Makovecz Imrével)

Órbottyán, Fő tér rendezési terv (Turi, Pagony)
 Órbottyán, Horgászto rendezési terve és strandépületek (Turi)
 Fülek (Szlovákia), központ beépítési terve (Csernyus, Siklósi)
 Ipolyfödém (Szlovákia), ravatalozó átalakítása (Siklósi)
 Pesthidegkút, 12 tantermes Waldorf-iskola (Turi)

1994

Szatmárnémeti, 200 férőhelyes kollégium (Csernyus)
 Piliscsaba, 9 sz. oktatási épület (Siklósi)
 Piliscsaba, Katolikus Egyetem, portaépület (Csernyus)
 Dunaszerdahely, üzlet és irodaház (Siklósi)
 Nyíracsad, üzletház, étterem (Siklósi)
 Ipolyság (Szlovákia), üzletsor (Siklósi)
 Felsőörs, művelődési ház (Turi)
 Sárospatak, 200 férőhelyes kollégium (Turi)
 Órbottyán, óvodabővítés és tetőtérbeépítés (Turi)
 Budapest, Hajógyári sziget, Őko-akadémia (Siklósi, Csernyus)
 Csesztreg, István és Gizella harangtorony (Csernyus)
 Expo '96, tornyok tervei (Makovecz Imre munkatársaiként)
 Rozsnyó, turistaház és szabadtéri színpad (Siklósi)
 Budakalász, 18 tantermes általános iskola bővítési terve (Siklósi)
 Somogyvár, lovarda és kastély átalakítás (Csernyus)

1995

Piliscsaba, oktatási épület (Siklósi)
 Ipolyszakállos (Szlovákia), ravatalozó (Siklósi)
 Lonto (Szlovákia), harangtorony (Siklósi)
 Tápiószéle, klubház (Turi)
 Tápiószéle, üzletház (Turi)
 Tápiószéle, ravatalozó (Csernyus)
 Tápiószéle, gazdaház (Horváth)
 Kovászna (Románia), Kőrösi Cs. emlékház (Csernyus)
 Csesztreg, beépítési terv (Csernyus)
 Solymár, 6 tantermes Waldorf-iskola (Turi)
 Piliscsaba, vasútállomás (Csernyus)
 Inárcs, gyógyszertár és üzletház (Turi)
 Abádszalók, Halászfalu befektetési terv (Turi)
 Badacsonytomaj, református imaház és parókia (Siklósi)
 Budakalász, népház (Turi)
 Piliscsaba, Katolikus Egyetem, klubépület (Turi)
 Budapest, Pasa Park, Szállodaépület, üzletközpont, bürotel
 Üröm, Tura, főépítési feladatok, (Csernyus)
 Kunbábony, Civil Kollégium Alapítvány oktatóháza (Csernyus)
 Tiszakécske, Európa-falu beépítési terve (Siklósi)

1996

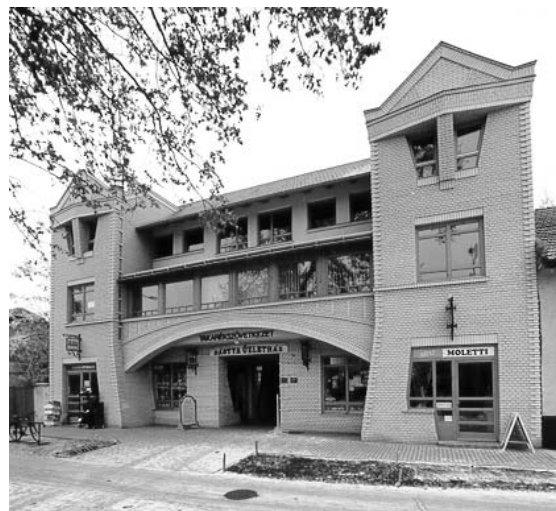
Budapest, Városligeti fasor, püspöki székház átalakítása (Turi)
Lajosmizse, Bástyá üzletház (Turi)
Budakalász, főépítési feladatok (Turi)
Budapest, III. ker, MAKONA és MMA Kecské utcai épülete (Makovecz Imrével) és a beruházás lebonyolítása (Siklósi)
Piliscsaba, kis portaépület (Siklósi)
Piliscsaba, Ambrosianum oktatási épület (Siklósi)
Cegléd, üzlet- és irodaház tervei (Siklósi)
Köbölkiút, szabadtéri színpad (Siklósi)
Herendi Porcelán Manufaktúra RT., pályázat, 1. forduló
Budapest, Ürömi u. - Bécsi u. sarok beépítési terve (Siklósi)
Ipolyszakállos, öltöző- és lelátóépület (Siklósi)
Üröm, Róka-hegy, beépítési és parcellázási terv (Csernyus)
Üröm, faluház, tanulmányterv (Csernyus)
Tura, üzletközpont, tanulmányterv (Csernyus)
Csengersima, határátkelő bővítése, tanulmányterv (Csernyus)
Üllő, egyetemi központ, tanulmányterv (Csernyus)
Csenger, Szuhányi-kúria átalakítása panzióvá (Csernyus)
Csenger, Szabó-üzletház (Csernyus)
Csesztreg, Vaskori kemping, tanulmányterv (Csernyus)
Üllő, 12 lovas istálló (Csernyus)

A jegyzékben lévő képek a 21. oldalon:

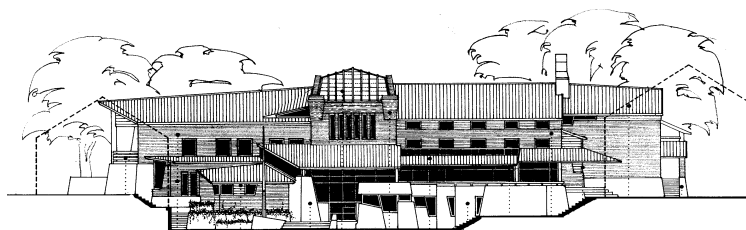
Üröm, általános iskola és tornaterem bővítése 1998, udvari homlokzat (Turi Attila és Csernyus Lőrinc);
Balatonszemes, családi ház főhomlokzat, 1997 (Turi Attila)
22. oldalon:
Kaposhomok, tanya és istálló, 1997 (Csernyus Lőrinc);
Törökbálint, RBH Motorcentrum, 1997 (Turi Attila);
Dunaszerdahely, iroda- és lakóház, 1994-97 (Siklósi József);
Budakalász, 18 tantermes általános iskola bővítése tetőtérbeépítéssel, 1994-96 (Siklósi József)
23. oldalon:
Budaörs, Jenes Pál családi háza, 1997 (Siklósi József); Lajosmizse, Bástyá-üzlet- és irodaház, 1996-97 (Turi Attila);
Sopron, általános iskola rehabilitációs centruma és uszodája, mozgássérült és értelmi fogyatékos gyermekek számára, tanulmányterv, 1998, „A” változat, (Turi Attila), és „B” változat (Siklósi József)

Herend, igazgatósági épület átalakítása (Csernyus)
Baktalórántháza, polgármesteri hivatal átalakítása (Csernyus)
Baktalórántháza, központ, beépítési javaslat (Csernyus)
Kaposhomok, lovasistálló és tanyaközpont (Csernyus, Horváth)
Petneháza, gyógyszertár bővítése (Csernyus)
Herend, főbejárat átépítési terve (Csernyus)

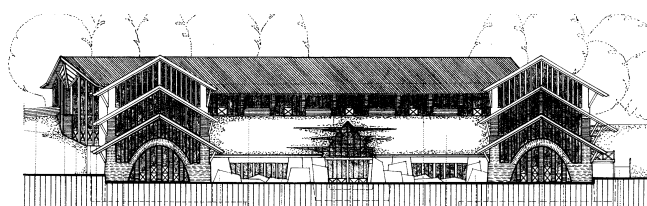
1997

Törökbálint, RBH motorcentrum (Turi)
Herend, Porcelánmúzeum, tetőtérbeépítés és -bővítés (Turi)
Budakalász, tanári lakások, tetőtérbeépítés (Turi)
Herend, központi irodaépület, átalakítás, bővítés (Turi)
Lajosmizse, városi kulturális központ (Turi)
Budakalász, általános iskola és tornaterem (Siklósi)
Piliscsaba, Katolikus Egyetem, uszoda és öltözőépület (Siklósi)
Sopron, általános iskolai kollégium tetőtérbeépítése (Siklósi)
Ipolyszakállos, öregek otthona, tanulmányterv (Siklósi)
Tarnalelesz, pékség és üzlet tervei (Siklósi)
Berlin, szálloda tanulmányterve (Siklósi, Makovecz Imrével)
Herendi Porcelán Manufaktúra RT., pályázat, 2. forduló
Herend, belsőépítészeti pályázat (Siklósi, Csernyus)
Borbápuszta, lovaspanzió és edzőtábor (Siklósi)
Herend, „köépület” (Csernyus)

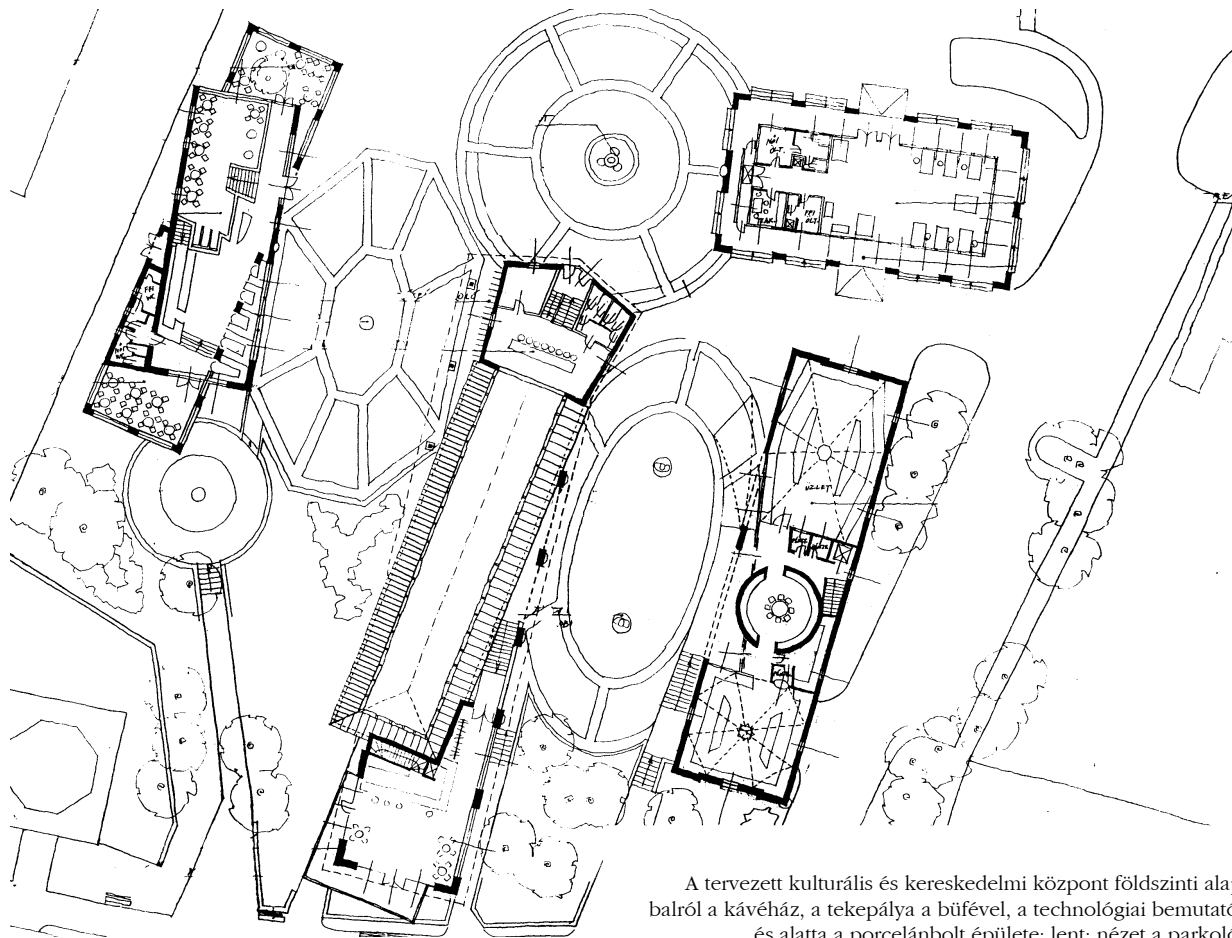

1998

Üröm, általános iskola és tornaterem (Turi, Csernyus)
Sopron, rehabilitációs centrum és uszoda (Turi, Siklósi)
Dunaszerdahely, Kapu üzletház tanulmányterv (Turi)
Budakalász, óvoda bővítése (Turi)
Piliscsaba, Katolikus Egyetem, műszaki épület (Siklósi)
Csenger, üzlet- és irodaház (Siklósi)
Herend, irodaépület és teherporta átalakításának terve (Siklósi)
Piliscsaba, Béri Balogh Ádám laktanya beépítési terve (Siklósi)
Dunaszerdahely, üzletház és panzió beépítési terve (Siklósi)
Csenger, Petőfi tér beépítési terve (Csernyus)
Bonyhád, polgármesteri hivatal, átalakítás, pályázat (Csernyus)
Csenger, irodaház, engedélyezési terv (Csernyus)
Herend, munkásszálló felújítása, tan. terv (Csernyus, Horváth)
Herend, étető- és csiszolóüzem felújítási terve (Csernyus)
Kaposhomok, lovasközpont, pályázat (Csernyus)

HEREND – ELSŐ TERVPÁLYÁZAT – EKLER

A tervezett kulturális és kereskedelmi központ földszinti alaprajza; balról a kávéház, a tekepálya a büfével, a technológiai bemutatóterem és alatta a porcelánbolt épülete; lent: nézet a parkoló felől.

A helyzet, amelyet tervünknek értelmeznie kellett a következőképpen fogalmazható meg:

1. A manufaktúra ízes régi épületei helyére, illetve mellé az elmúlt évtizedekben előregyártott szerkezetű igazgatási és üzemi épületek emeltettek, melyek a korszak építészeti felfogásának valamennyi esztétikai és műszaki jellegzetességét hordozzák.

2. A manufaktúra látogatóforgalmával spontán módon kitelepült az üzem előtti utcator telkeire melyek arca a Kossuth utca felé fordul. A manufaktúra látogatói forgalmának ereje ezt a rendet mára megfordította: az alsó parkolók kiépítésével nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi kertekaljává válik a vendégforgalom érkezésének frontjává.

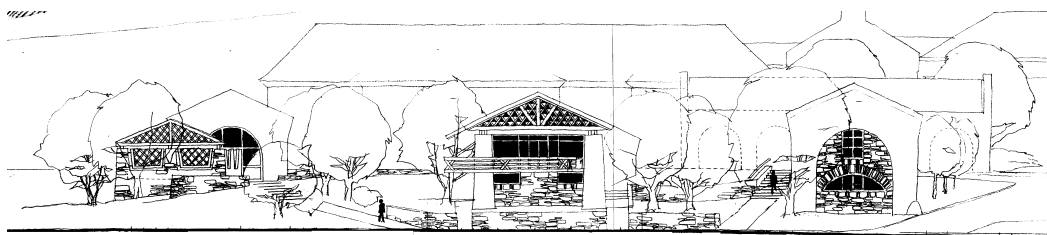
Tervünknek a következő kérdésekre kellett választ találnia:

1. Miként lehet az elmúlt évtizedek üzemi- és irodaépületeit a szükségessé vált felújítások és bővítések alkalmával

a régi épületek nivójához és atmoszférájához igazítani?

2. Miként lehet a fésűs beépítésű falusias utcator kerti oldalára reprezentatív középületeket emelni?

3. Véget kell vetni az elmúlt évtizedek bontó-átépítő folyamatának, úgy kell megpróbálni építeni, hogy gyakorlatilag semmit ne bontsunk el a már meglévőkből. Ami megvan, értéknek tekintendő, folytatni, nemesíteni kell. Ezért döntöttünk úgy, hogy például a jelenlegi porcelánüzletet meghagyni javasoljuk és technológiai bemutatóteremmé alakítjuk át, vagy, hogy a Kossuth Lajos utca 133. szám alatt megvett régi nyárikonyha-épület téglalobozott helyiségeit megtartjuk és az új kávéházat arra építjük. Ugyanezért akceptáltuk a tekepálya épületének feltétlen megtartását és próbáltunk szerves átépítési, bővítési lehetőséget találni hozzá. Hasonló elvek szerint javasoljuk a főbejárat átépítését, bővítését is, egy, akár a forgalom fenntartása mellett megvalósítható emeletráépítéssel.

HEREND – ELSŐ TERVPÁLYÁZAT – EKLER

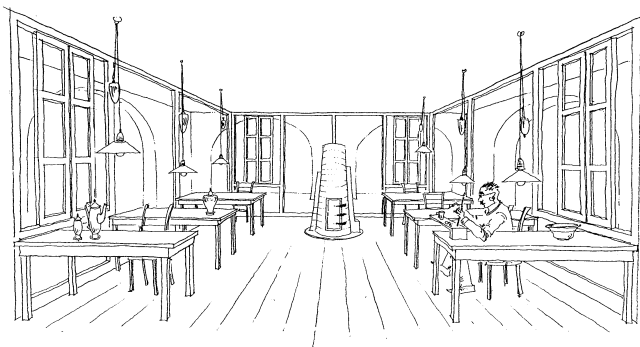
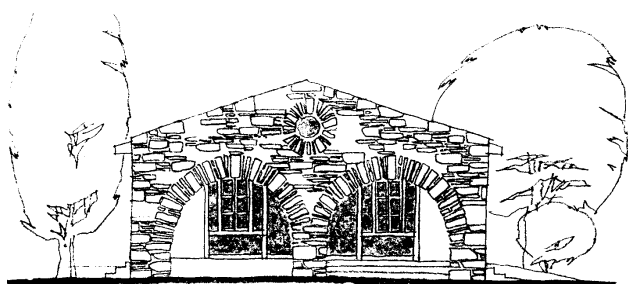
A pályázati terv készítésében Ekler Dezső munkatársai voltak: Róth Renáta belsőépítész, Markót Imre, Lars Friedrichs, Kovács Gábor, Wittinger Zoltán, Kuli László és Kövér István építészek, Madarász Ildikó iparművész. Az alábbiakban közöljük a műleírás néhány részletét.

A TECHNOLÓGIAI BEMUTATÓ ÉPÜLETÉRŐL

Javasoljuk, hogy a múzeum épületéből kiköltöző bemutató a jelenlegi porcelánüzletben kapjon helyet. Az új porcelánbolt megépültével az üzlet megürül és átépíthetővé válik. Javaslatunk, hogy a *shop*-ot ne bontsuk el; nem elsősorban pénzügyi megfontoláson alapul. Egyszerűen észszerűnek tűnik, hogy a kiszolgáló helyiségekkel bíró, gépészetileg jól felszerelt, világos termet, amelyet a látogatók körüljárhatnak, erre a célra használjuk.

Javaslatunk szerint a meglévő üvegdoboz köré fedett körüljárót építenénk. A látogatók az üvegfalon keresztül is láthatják a dolgozókat, és be is léphetnek a terembe.

A körülépítést hőszigetetlen rusztikus kőfallal tervezzük, amely a mai épületet áthidaló egyszerű ácsolt tetőt hordana.

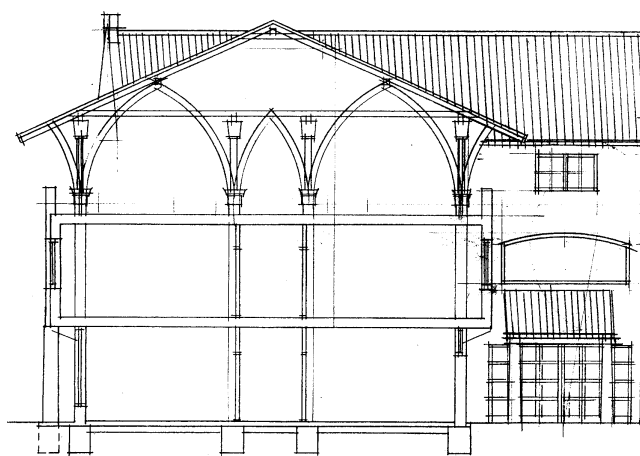

A KÁVÉHÁZRÓL

Célszerűnek látjuk a vendégmarasztaló kávézó-cukrászdát a múzeum-bemutató-bolt háromszögében, a terület érkezési centrumában elhelyezni. A legalkalmasabb hely erre a nemrég megvett Kossuth utca 133. szám alatti telekrész. A kedvező megközelíthetőségen, tájoláson és kilátáson túl fontos szempontnak véltük, hogy zárt, azaz csak a cukrászdán keresztül megközelíthető kerthelyisége legyen a kávézónak. Az épületet a telken található régi nyárikonyha felhasználásával terveztük, amely téglaboltozatos födémrejt és mintegy fél szinttel a mai utcaszint alatt helyezkedik el. A tervezett kávéház teraszait apácarácsos, kőpilléres kerítések határolják, melyek az utcásor kerítéseit mintegy befordítják a gyalogos térre és a kávéházba is.

A GYÁRTMÁNYFEJLESZTŐ ÉPÜLETÉRŐL

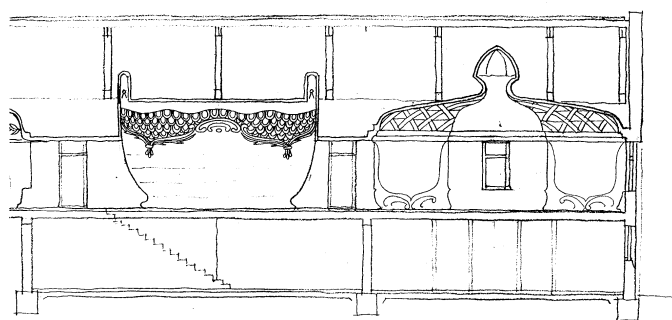
A gyártmányfejlesztő épület tetőtérbeépítését előregyártott íves, ragasztott fatartókkal javasoljuk megoldani, oly módon, hogy az első emeleti pillérek fölé kibetonozott, hengeres acélpilléreket ültetünk és a fatartók ezekről boltozódva tartják a szelemenes tetőszerkezetet. Ez a megoldás könnyen szerelhető, az épület üzemelhet az építés alatt, és építésetileg könnyed megoldás érhető el a homlokzaton, mert a tető nem a mellvéd-párkányra ül. Az épület homlokzatának felújításánál rusztikus hatású kemény mészkő falazatot javasolunk, hőszigetelő réteg közbeiktatásával. Úgy gondoljuk a múltat idéző múzeum-épület a homlokzati összhatást tekintve akkor nem válik másodrendűvé, ha régiesebb hatású árkádos kőhomlokzattal párosítjuk.

A PORCELÁNBOLTRÓL

A jelenlegi üzlet eladótere a tervezett új épületben kétszeresére növekszik. A jelenlegi eladói gyakorlatból kiindulva felmerül a kérdés miként lehet a nagyobb boltot célszerűen üzemeltetni. Javaslatunk szerint két teljes értékű, de együtt üzemelő üzletet hozunk létre. Holszezonban az utcától távolabb eső üzlettér zárva tartható. A két fő eladótér közötti kör alakú (csészét mintázó) bemutatótér szolgál a – pénzváltásra, csomagolásra – várakozóknak. A személyzet kiszolgáló helyiségeit, valamint a polcos áruraktárat az épület alagsorában helyeztük el, ahonnan lépcső és lift vezet az eladóterekbe.

Az üzletek belső terének kialakításánál felnagyított porcelán motívumok alkalmazására tennénk kísérletet.

HEREND – ELSŐ TERVPÁLYÁZAT – TURÁNYI

RÉSZLETEK A PÁLYÁZATI MŰLEÍRÁSBÓL

TERVEZÉSI ELVEK

HERENDI GONDOLATOK

Mediterrán

Nem tudni pontosan, hogy mitől van ez az érzés. Hogy a helységet (falut? kisvárost?) mediterrán aura öleli át. Talán a tájolás, talán a környező táj.

A délnyugati sarok legközelebbi rokona nem Somogy, hanem a Provence és Isztria és Dalmácia, és közelebb áll Attikához, mint Győrhez, vagy Fejérhez. Somlótól délre a táj északnak háttal áll, arccal a tenger és Róma felé. Kemenesalja fővárosa nem Budapest, hanem Athén. Odatartozik, nem nyelvben, vagy szokásban, vagy vér szerint, hanem ennél fontosabb és lényegesebb rokonság, géniusza szerint. Egyébként Dél géniuszának ez a helye a Duna-medencében sok tájat sugároz be. A Balaton zalai partján és Veszprém körül van ilyen táj. (Hamvas Béla: Az öt génusz)

Kisváros

Említettem már: azt sem lehet pontosan tudni, hogy faluban vagyunk-e vagy kisvárosban? Mégis, valami azt súgja, hogy inkább az utóbbi. Olyan ez, mint Tállyán, Vasváron vagy Villányban. Nem a méretek, a terek és az épületek miatt, hanem a múlt és az emberi munkálkodás ittmaradt szelleme miatt. Egy biztos: a múlt századi gyárépület (és az itt folyó munka!) olyan sugárzó erővel bír, amelyre várost lehet építeni.

Porcelán

Jóval több önmagánál. Mint ahogy a tokaji bor, a mezőhegyesi ménes. Nemzeti múlt. De ugyanúgy személyes emlékek sokasága is. Anyámtól herendi vázát kaptunk, amit ő nagynanyámtól kapott. A nagynénémnél Apponyi-csészeből kaptuk a teát. Herendi cukortartót ajándékoztunk a *nyitgati* ismerősöknek, mert az elérhető is és „mutató” is volt egyszerre.

Vannak a tornyok között olyanok is, amelyek nyitottak. Szabadon át lehet rajtuk bolyongani. Vastag falaikban falfülkék, grották helyezkednek el, amelyek a porcelán tárgyak bemutató kirakatai. Ez a bemutatási mód egyébként végighúzódik az egész épületegyüttesen: a tornyoknak bármelyik helyzetükben ez a fő funkciója.

A régi gyárépület szellemét is folytatni akartuk, de a korszerű üzleti követelményeknek is meg akartunk felelni. A porcelán megmunkálásának finomságaira is utalni szerettünk volna, miközben erőteljű sugárzó épületekről álmodtunk. Jellegzetes, de nem hivalkodó házakra gondoltunk, és a néhány házzal kisvárost akartunk teremteni.

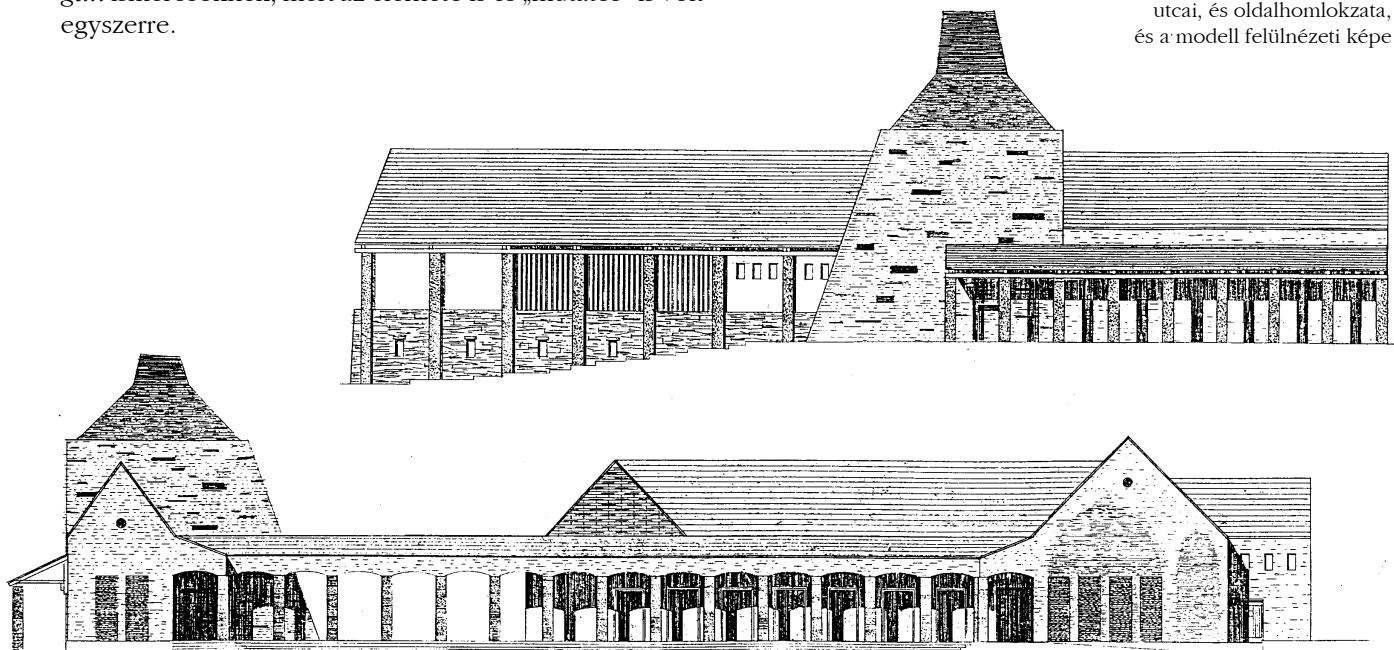
Izgalmas feladat volt a régi gyár és a polgári milió egyszerre történő megjelenítése. Ebben nagy segítségünkre volt a – már sokat emlegetett – torony. Bevallottan földidézi az égetőkemencét meg a kéményeket, de úgy, hogy a vastag falakban lehetőleg porcelántárgyak helyezkednek el, gyönyörű megvilágításban.

RÉSZLETEK AZ ENGEDÉLYEZÉSI TERV MŰLEÍRÁSÁBÓL

A Múzeum előtti tér

Az árkádokkal körülvett kisvárosi tér fontos szervező eleme az épületcsoportnak. Ide érkezünk meg, bárhol jövünk is. Az árkádos tér intenzív kapcsolatban áll a Múzeummal. Olyannyira, hogy az úttestet is a tér szintjére emeltük. Ezáltal

A tervezett kulturális és kereskedelmi központ utcai, és oldalhomlokzata, és a modell felülnézeti képe

HEREND – ELSŐ TERVPÁLYÁZAT – TURÁNYI

tal együvé tartozik a. Múzeum épülete a mi új épületünkkel. A térről áttekinthető minden fontosabb dolog. Látjuk, hol kell bemenni az üzletbe, hogyan közelíthetjük meg a kávézót, vagy hol kaphatunk információt. Azt is látjuk innen, hogy ott távolabb magasodik egy furcsa toronyszerű építmény, a technológiai bemutató épülete. Oda biztosan érdemes betérni. Akinek a Manufaktúrán belül van dolga, rögtön észreveszi az új kapuépítményt, amin keresztül megközelítheti célját.

A lépcsősor

A nagy parkolóból is a térre jutunk, a széles és kényelmes lépcsősoron át. A parkoló felől egyértelműen látszik: itt kell menni, mert csakis valami fontos helyre vezethet egy ilyen lankás lépcső. Nem kell rajta sietni, hanem nézelődve bandukolni- Egyre keskenyedő formájával csalogató, befogadó, tágas.

A 8-as út felől

A torony figyelemfelkeltő. Esti, éjszakai képére külön is figyeltünk- A falazat résein keresztül lámpásként világít a sötétben. Az út felé néző homlokzat teljes értékű „főhomlokzat”. Ugyanolyan fontosnak tartottuk, mint a tér felé néző homlokzatokat. Olyan „arcát” mutatja az épület, amely hasonlít a Balaton-felvidék házaira. Jellemzői: terméskő támfal, látszó tetőszerkezet, jellegzetes arányok.

Az üzlet és a kávézó

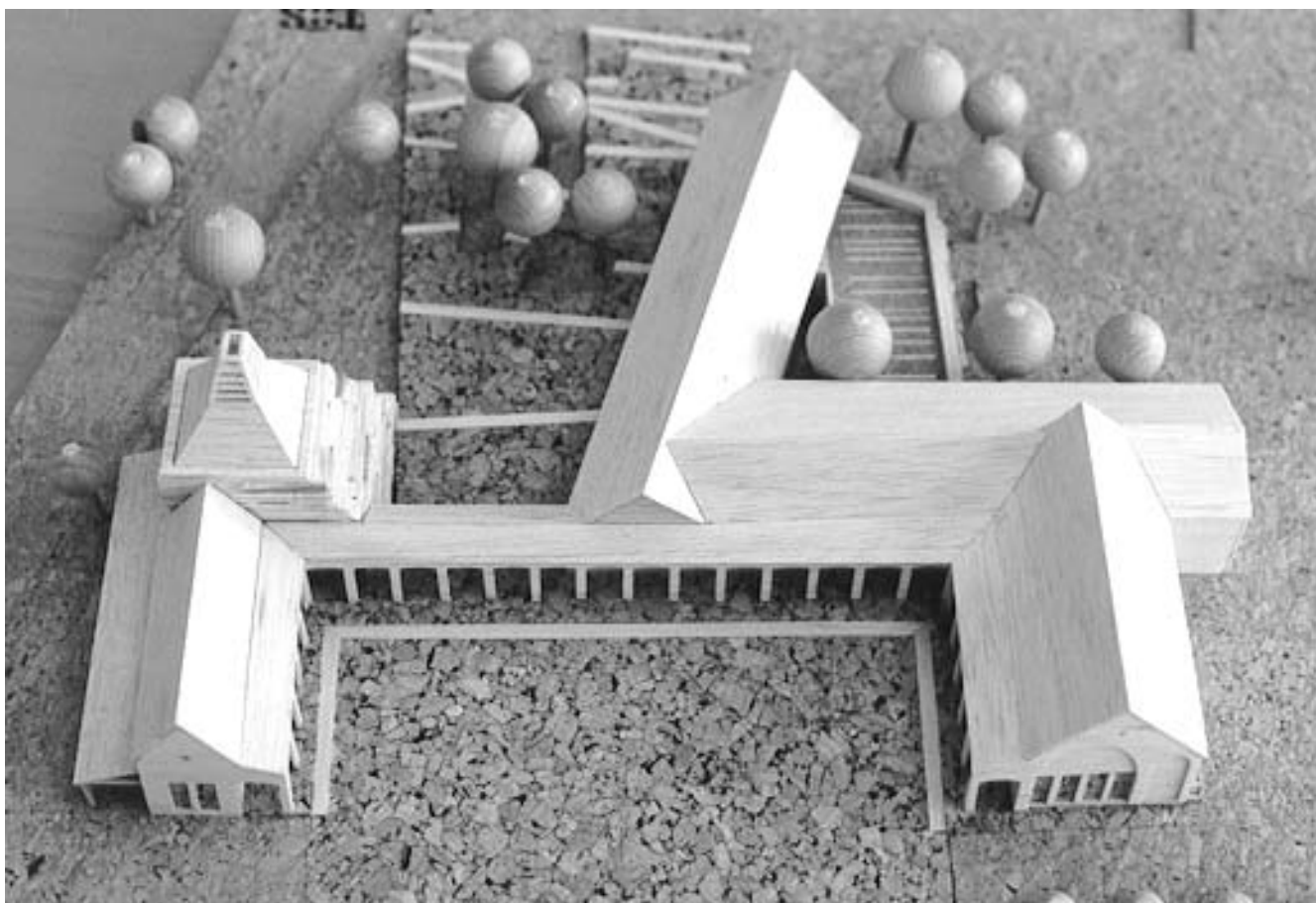
Elegáns, súlyos, hagyományos belső tereket gondoltunk. Olyan tereket, melyek csak Herenden létezhetnek, sehol másutt. Kupolákat terveztünk, és úgy hisszük, rátaláltunk az egyszeri, egyedi, egyetlen megoldásra. A kupolák szerkezeti anyaga vasbeton, burkolata porcelán. Nyers porcelán, amire még nem kerül máz, és matt halvány zöldes, lilás felületével a gyártás közbeni stádiumait idézi.

A technológiai bemutató

Az égető kemencére utaló külső forma belsejében különleges hatású kiállító teret akartunk létrehozni. Ami kívülről keménynek látszik, azon fény szűrődik be. A falak rései is meglepő fényhatásokat adnak. A belső tér alakításánál is az a cél vezérelt bennünket, mint a torony-építmény külső megformálásánál. Vagyis a teljes manufaktúra múltját és jelenét próbáltuk sűrített formában megjeleníteni.

Homlokzati anyagok

Az árkádoknál a homlokzati felületbe porcelán-elemeket helyeznénk. Az éttermi résznél, mely a Balatonfelvidéket idézi, fa-burkolatot alkalmaztunk. Az üzlet utcai homlokzatánál finom plasztika jele meg a falon. A porcelán fonatos technikájához hasonlóan, a vakolt téglafal „fonottan” készülne, és mintegy kivetítené a homlokzatra a belső kupola képét.

HEREND – BESZÉLGETÉS SCHRAMMEL IMRE KERAMIKUSSAL

Országépítő: Hogyan és mikor kerültél kapcsolatba a herendi gyárral?

Schrammel Imre: Pontosan öt éve meghívtak a gyár Igazgatóságába, külsősként Makovecz Imre és én vagyunk benne. Én vagyok az, aki a porcelánművészetet, a formatervezői tevékenységet profi módon értem, énnekem ez a szakrám. Az Igazgatóságon belül a művészeti kérdések, a gyártmányfejlesztés az én asztalom. Először megpróbáltam elméleti oldalról, tanácsokkal irányítani a fejlesztést, aztán kiderült, hogy ez így nem megy, nekem ezt egyszerűen a gyakorlatban kell bemutatnom. Hiába mondom el, hogy én így vagy úgy gondolom, azt nem tudják megcsinálni. Így kerültem ebbe a szerepkörbe.

Országépítő: Korábban hogy folyt a gyártmányfejlesztés?

Schrammel Imre: Azt kell mondanom, hogy a gyár negyven éven keresztül komolyabb gyártmányfejlesztést nem folytatott. Úgy működött, hogy a kezdeti években – most 172 éves a gyár –

és a háború előtti időben keletkezett formaparkból élt. Ezt a a szocialista időkben egy mennyiségi szemlélettel jóval magasabb termelési szintre emelte, mint a korábbi volt, de új dolgokat nem nagyon vetett be, legfeljebb a régieknek valamilyen variációját. Az, hogy Herend megpróbál egy új helyzetben valarnit változtatni, talán ilyesmi eszükbe se jutott. Ez a fajta gyártmányfejlesztés most kezdődött el.

Országépítő: Korábban meghívtak egy-egy művészt, hogy tervezzen a gyárnak vagy saját művészgardájuk volt?

Schrammel Imre: Volt egy hat-hét főből álló tervezőgarda, és vannak most is négyen. Ők mindenkor megcsinálták azt, ami a vevői megrendelés szempontjából fontos volt. Jön például egy japán vagy amerikai megrendelő és hoz egy mintát vagy képet, hogy ilyen porcelánt szeretne és akkor azt a gyárban megtervezik és megcsinálják.

Országépítő: Az új formák mellett te technikai újításokkal is kísérleteztél?

Schrammel Imre: Új technika is van, de az egyelőre nem olyan nagyon jellemző. Én ugyan ajánlottam új technológiai megoldásokat, de erre ők még nem igazán vevők. Sokkal inkább azt kérik, hogy azt, amit én csinállok, illeszkedjék a megszokott technikai megoldásokhoz. Három éve próbálkozom az új formákkal és az első időben én mentem el bizonyos technikai irányokba, amelyeket jónak gondoltam és megpróbáltam őket rávenni, hogy kövessenek, de ettől idegenkedtek. Akkor elkezdtem keresgélni, hogy hogy lehetne közelebb kerülni egyrnáshoz, mert egy hallat-

lan nagy tudás van jelen a gyárban. Hadd mondjam el, hogy a porcelán, meg mindenfajta kerámia előállítását egy mástól független munkanemekre bontható. Ezek önmagukban jól képzett szakmunkásokat igényelnek. Ilyen a gipszelés, aki ezt kiválóan csinálja, nem kell, hogy értsen mondjuk az égetéshez. Van az úgynevezett *nyersgyártás*, ami magával a masszával foglalkozik, korongozással stb, és ugyanilyen a festés, az is teljesen önálló munka. Aki fantasztikusan tud festeni, az harminc-negyven évig gyakorolja, de csak azt. Hiába kérném, hogy a gipszet is csinálja meg, vagy égessen, valószínűleg nem menne neki. Herenden a szakmunkásképzésből kikerült emberek egy-egy munkaterületen egészen kiválóak, természetesen vannak különbségek, de akik jók, azok valami egészen brilliáns mesterek. Azt gondoltam, hogy ezt nem kihasználni nem lehet. Ma már a világon alig van ilyen műhely. Ez a tudás valahol elkopott. Elkopott ezzel az egész nagy technikai civilizációval, sehol a világon nem tudják megfi-

zetni a kézimunkát, amit lehetett, gépesítettek. Voltak sokszorosító grafikai eljárások, hogy hogy lehet rafinált módon rávinni a porcelánra a mintákat. Amikor valahol feltaláltak egy ilyen módszert, ott hurrá! elbocsátották azokat az öreg szakembereket, akik kézzel tudtak csak dolgozni, lassan meg már senki nem ment erre a pályára. Herenden meg ittmaradtak. Azt gondoltam, hogy valami Isten ellen való vétek, ha én nem próbálom meg ezt a tudást használni az új célok érdekében, és akkor addig keresgéltem, amíg nem találtam egy olyan pontot, ahol éreztem, hogy ezek a dolgok összejönnek. Végül ez lett a sikeres megoldás, szeretik Herenden, tényleg nagyon szépen megcsinálják, elvittük Frankfurtba, és ott is sikere van.

Országépítő: Miért, Frankfurtban volt valamilyen nemzetközi kiállítás vagy vásár?

Schrammel Imre: Frankfurtban van minden év februárjában a világ legnagyobb porcelánvására. Akit ez a téma érdekel, az ott mind megfordul. Ott egymás mellett vannak a patinás gyárak, Rosenthal, Meissen, Berlin meg a többi, négy emelet egymás felett körülbelül futballstadionnyi alapterületen, és az tömve porcelánnal, kerámiával, üveggel és evőeszközökkel, amit ebben a műfajban el lehet képzelni, az ott mind együtt van. Ott kell valami olyasmit mutatni, hogy arra odafigyeljenek.

Országépítő: Hol áll Herend ebben a hatalmas kínálatban? Kiugrik a maga hagyományörző termékeivel a többiek közül?

Schrammel Imre: Kiugrik, de ez azért nem megy olyan könnyen. A nem kézműves módon csinált porcelán és a kézi munkával készült között a hozzá nem értő szemlélő alig lát különbséget, olyan tökéletesek már a sokszorosító eljárások, nagyon meg kell nézni, hogy a különbséget észrevegy. Viszont van egy hat manufaktúrából álló szövetség, ennek tagja Herend is Sévres, Berlin, Ludvigsburg, Meissen és Augarten mellett. Ez a hat manufaktúra kézműves technikával dolgozik, ápolja a hagyományokat és ezt a zászlajára is tűzte szemben a többiekkel, akik bevallják, hogy nagyüzemi gyártással dolgoznak. Segítik is egymást, de persze konkurrenciái is egymásnak.

Országépítő: A termékeik mennyiben különböznek?

Schrammel Imre: Elsősorban a stílusuk. Amikor én ebbe belefogtam, mindjárt felírtam magamnak, hogy ezt elsősorban stíluskérdésnek kell felfogni, rá kell találni egy olyan kis ösvényre, ahol az adottságok, amik a manufakturális gyártásból és abból a sajátosságából, hogy a gyár Magyarországon van, következnek; valamit ki kell hozni, amire többféle dolgot fel lehet építeni. Hiába csinál meg egyvalamit, ütöképes eredmény csak valamilyen sorozatból állhat elő.

Országépítő: Meg lehet-e határozni, hogy mi jellemzi a herendi porcelánt?

Schrammel Imre: Megpróbáltam ezt megfogalmazni az elején. Biztos, hogy Herend eklektikus. Azt is tudni kell, hogy az európai porcelán is eklektikus, úgy ahogy van, a születése pillanatától. Szemben az ázsiai porcelánnal, mert az természetes kerámiaanyag; az európai porcelán keverék. Mikor felfedezték, az ezerhétszázas évek elején, rájöttek, hogy úgy kell kikeverni az alapanyagát, mert itt nincs természetes porcelánföld. Van külön kaolin, külön földpát, külön kvarc, ez a keverék mindig mesterséges marad az ázsiai anyaghoz képest. Nem is lehet úgy megmunkálni. Európában a barokk kor elején nagyon kevés porcelán volt, sem a kínaiak, sem a japánok nem engedték, hogy a porcelán onnan kikerüljön. Ennek ellenére csempészték, de abban az időben ez nem ment nagy mennyiségben, úgyhogy ami elkerült Európába, az hallatlan értékű volt. Drágább volt az arannyal. A főúri asztaloknál abban az időben arannyal, ezüsttel terítették, és a porcelán ezek között számított igazi kincsnek. Nyilvánvaló, hogy amikor az első porcelánokat megcsinálták, az aranytárgyak voltak az előképek, egy ötvös volt az első európai porcelánformázó, egy Irmingen nevű ötvös Meissenből. Ez nagyon érdekes dolog, mert az aranytárgyat kikalapálják olyan vékonyra, amilyenre tudják, hogy minél nagyobb legyen, hogy kevés aranyból nagy tálak készüljenek. Ahhoz, hogy a vékony anyag megtartsa a saját súlyát, hullámokat kell

hajtani az anyagába a nyomás irányában, ez jellegzetes ötvöstechnika. Ezt veszi át automatikusan a porcelánt formázó ötvös és ez remekül bevált a porcelánnál, mert az égetés során stabilizálta a nyers formát: Az ázsiai porcelán nem annyira kényes, de az európai örületesen kilágyul a tűzön. Azon a kritikus hőmérsékleten, amikor elkezd kristályosodni, nem bírja el a saját súlyát. Egy lassú átüvegesedés megy benne végbe, minél lassabb ez a folyamat és minél közelebb van ahhoz a kritikus ponthoz, ahol üvegesé válik, annál átlátszóbb, vagyis értékesebb porcelánt kapok. Úgyhogy nagyon el kell találni azt a pontot, mert ha túlmegyek rajta, akkor kijön egy formátlan lepény. Mindenki azon igyekszik, hogy olyan ügyes, áthajló felületeket vigyen bele a formába, hogy lehetőleg a legkisebb legyen a kockázat és közben minél vékonyabb lehessen a fal.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy az európai porcelán eklektikus, mert először itt van az ötvös technika, aztán kelet-ázsiai formák hatnak rá, főleg a minták. Az első, határozott formában megjelenő idegen kultúrhatás az európai porcelángyártásban a chinoiserie; a kínai minták. Elmegy száz év, amíg a klasszikus manufaktúrák működnek, Sévres, Meissen,

aztán ezek elkezdtek hanyatlani, főleg az Altwien és akkor jönnek a második generációs gyárak. Ezek már polgári gyárak. Az első nemzedék a főúri udvarok körül alakul ki, Herend már a második generáció, polgári alapítású, az első megrendelések a korábbi készletek hiányzó darabjainak pótlása. A drága, nyolcvan darabos készletből, mondjuk hiányzott húsz, és a kis gyárak megcsinálták; a meissenit, és a többi fajtát is, amelyek a tizenkilencedik század elején léteztek. A munkások megtanulták a francia porcelán festését, az olaszét, a japánét, mert pótolni kellett. Így jött össze az a tudás, ami most is megvan. Összeszedték a motívumokat és ismerték a mintákat; ebből egy hallatlanul eklektikus anyag jött össze. Lassan jöttem rá, hogy ennek éppen ez a legnagyobb értéke, ez a hihetetlenül sokféle tudás, és az, hogy ezt a nem Magyarországról származó, idegen formakincset átformálták a saját kezük képességeire. Azért választottam olyan témát, ahol a legkevesbé probléma, hogy valami eklektikus. A karnevál ilyen, én ott bármi lehetek; akármilyen jelmezt veszek magamra, az ebbe belefér. Arra gondoltam, mi történne, ha a velencei karneválon megjelenének a herendi figurák elevenen; Velence maga is irreális hely, a turistákról sem tudom, hogy jelmezben vannak-e, vagy eleve ilyenek. Jó lenne, ha ebben a karneváli hangulatban megjelenének a viktoriámintás ruhájú alakok. Elképzeltem, és csináltam egy ilyen figurát. Mondtam a gyárban, hogy küldjenek el egy csapatot Velencébe herendi mintás ruhákban, de idáig még nem jutottak el.

Országépítő: Hogy fogadta a gyár a figuráidat?

Schrammel Imre: Az Igazgatóság támogatót, mert ők bíztak meg ezzel, tőlük kaptam az ösztönzést, hogy találjak ki valamit, de a gyáron belül volt egy idegenkedés. Amikor elkezdtem csinálni a figurákat, azokból egy szót nem értettek, nem is próbálkoztam azzal, hogy megbarátkozzanak velük, de mivel én csináltam a saját kezemmel, nem is kellett sokmindent hozzátenniük, legfeljebb elnézték nekem, hogy mit művelek. Gondolták, itt mászkál egy darabig ez az ember, aztán majd elmegy. Nekem meglehetősen sok próbálkozás kellett, hogy formában, színben megtaláljam azokat a pontokat, ahonnan tovább lehetett lépni. Gyanakodva nézték, hogy hogy dolgozom, mert ők nem ezt szokták meg. Engem a repedés nem érdekel, önekik meg elképzelhetetlen, hogy egy darab ne legyen tökéletes. Magyarázkodni fölösleges, hogy ahhoz, hogy én lássak valamit, ahhoz nem dolgozhatok hónapokig egy darabon, csak minél előbb lássam az eredményt, aztán mehessek tovább. Aztán mikor eljutottam a karneváli figurákhoz, és főleg mikor ennek Frankfurtban sikere volt, elkezdtek köszönni a gyárban, meg segíteni, mindenki örül, hogyha odatehet valamit a munkámhoz. Megfordult a hangulat.

Országépítő: Az anyagi siker volt ebben a döntő, vagy a megértés?

Schrammel Imre: Gondolom, hogy inkább az anyagiak motiválják ezt, a művészi részét lassabban értik meg, de tetszik nekik, szívesen csinálják. Én olyat csináltatok velük, amit ők jól tudnak. Ettől elkezdtek versenyezni, hogy három-négy festő közül melyik csinálja meg a munkát legszebben. Na most ez már valami.

Országépítő: A figurák formálása egyedileg történik?

Schrammel Imre: Amit itt látsz, a műteremben, egyediek, de a gyárban sokszorosított formák vannak. Én megcsinálok egy gipszfigurát, erről megcsinálják az öntőformát, ennek megvan a hagyományos technológiája, abba beleöntik a porcelánmasszát és úgy megy tovább. A kiégetett figurát meg tetszés szerint lehet festeni vagy fehéren hagyni. Magát a gipszfigurát éppen azért, mert ez az európai ötvös hagyomány elkezdett izgatni, szokatlan módon csinálom, nem mintázom a figurát, hanem – ehhez van egy trükköm – egy textil formát merevítek meg, és azt öntöm le. Ezeket a finom ráncokat mintázni nem is lehet. A figura felületén jól látható, ha közelebbről megnézed, hogy olyan, mintha maga is textilből lenne. Hallatlanul érzékeny felületet kapok, ettől van légies karaktere a figurának, szerintem így soha nem mintáztak porcelánt. Aki a kész porce-

lánt a kezébe veszi, látja, hogy ez más, csak azt nem tudja, hogy mitől.

Országépítő: A többi manufaktúránál is készültek új gyártmányok, vagy ez csak Herendre jellemző?

Schrammel Imre: Mindegyik nagyon igyekszik, mert most volt egy nagyon rossz időszak a porcelánpiacon és most kezd mindenki kimászni belőle. A visszaesés alatt nagyon erősen rámentek a gyártmányfejlesztésre. A vásáron lehetett látni próbálkozásokat, de erre nem indult senki.

Országépítő: Egyedül foglalkozol ezzel a munkával?

Schrammel Imre: Én csinálom egyelőre, először ajánlottam, hogy a többi művésszel közösen csináljuk, de valahogy senki nem csinálta. Csináltunk egy szimpoziумot Siklóson, ahová meghívtam szobrászokat, hogy nézzük meg, mi is ez a porcelán, mert idegenkednek a szobrászok meg

a festők ettől az anyagtól; lehet-e belőle valamit csinálni, és ha lehet, akkor ebben a porcelánra nézve válságos időszakban merre kellene elindulni. Érdekes módon éppen a porcelántervezők húzódtak vissza. A többiek próbálkozásából sem jött igazán sok használható ötlet. Végül is hárman maradtunk, akik nekiálltunk valamit csinálni, az egyik a növendékem, Nagy Márta, ő most ott dolgozik Herenden és a dísz tárgyakkal foglalkozik. Most, hogy sikeres lett a próbálkozásunk, az ottani tervezők is elkezdnek kapkodni, de egyelőre inkább csak utánzások sikerülnek.

Országépítő: Mi a következő lépés? Elindult a sorozatgyártás, nyilván folyik a piacutatás is; te hogy folytattod?

Schrammel Imre: Egyrészt ezt a sorozatot még ki kell egészíteni, a munka közben rengeteg ötletem volt és van is, amit meg kellene csinálni, ez azért nem megy sokkal gyorsabban, mert nekem nem nagyon van időm. Úgy képzeltem, hogy a figurákból csoportokat is össze lehet állítani és akkor a lehetséges formák száma nagyon megnő, ki is lehet egészíteni a gyár régi mintáival. Készültek például csoportok az úgynevezett *Fo kutyával*, ez egy kínai minta és jól illik a karneváli jelenetbe. Ezeket az összeállításokat tényleg a porcelánnal lehet a legkönnyebben megcsinálni, ilyen se kőben, se samottban nem jutna eszembe. A másik dolog, hogy én a figurát alakítom. Amikor kész a kiöntött porcelán, kiveszik az öntőformából, akkor az még puha, épp hogy elbírja a saját súlyát. Egy nagyon picit megvizetem, vagy korábban kiveszem, akkor meg egy bizonyos határon belül alakítható. Nézd meg ott azt a két figurát hányféle változatban raktám össze. A herendi figurák régen mindig azonos formában készültek, én pedig ajánlottam,

hogy próbáljuk megmozgatni a figurákat, ezt még ízlelgetik, ez lesz a következő lépés, hogy ők is felbátorodva nekilássanak. A másik lépés, hogy ezeket lehet különféleképp festeni, most találtam egy ügyes festőt, aki érzi ezeket a mintákat és érti, hogy én mit kérek tőle.

Országépítő: A hagyományos módon dolgozó festők elbizonytalanodnak attól, ha improvizálniuk kell?

Schrammel Imre: Ez olyan szélsőséges; hogy egyes festők bizonyos mintákat csinálnak, valaki például az Apponyit tudja tökéletesen festeni, de ha éppen abból nincs megrendelés, és át kell ülnie egy másik mintát csinálni, akkor kevesebbet keres, mert az nem megy neki annyira jól. Szóval mindegyiknek megvan a maga tudása, és azt kívánni tőlük, hogy improvizáljanak, az ebbe a helyzetbe nem illeszkedik. Megtaláltam szerencsére azt a festőt, aki-

nek egy kis változaton megmutatom, hogy mit kérek és lépésről lépésre csalogatom az én utcámba, mert a következő sorozatnál azt fogom csinálni, hogy egy csoport fehér lesz egészen, csak valahol egy helyen lesz mintás, de ott rettenetesen színes lesz. Abban a pillanatban a fehér is színné válik, mert amúgy nem az. Ez a festés a herendi hagyománytól idegen, de most már elfogadják tőlem, ha kérek ilyet. Ha az eredmény tetszik, akkor mindjárt többen is akarják úgy csinálni.

Országépítő: Hogy alakul az utánpótlás? Vannak fiatalok, akik ide jelentkeznek?

Schrammel Imre: A gyárnak van saját szakiskolája a különféle szakmákra. A herendi tanulókat, akik majd az utánpótlást adják, egy volt növendékem is tanítja. Nekem is meg kellett tanulnom, hogy hol kezdjek hozzá, ez egy ezerhatszáz fős gyár és te ott egyszem magadban vagy, ha valami újat akarsz csinálni. Minden egyes műhelyrészben megmutatták, hogy ők az urak és tudnak csinálni olyan cseleket, hogy én abba belebukjak. Azért elég profi vagyok ahhoz, hogy ezt észrevegyem, és amikor elmentek egy határig, és éreztem, hogy itt most már keménynek kell lennem, akkor megmondtam, így kérem és kész, jónapot, többet nem próbálták meg palira venni. Szóval ha észreveszi, hogy nem outsider a pacák, akkor megcsinálja. Azt el kell fogadni, hogy egy ilyen zárt közösség, ez még etnikailag is zárt, főleg svábok dolgoznak ott, rettentő rátartiak, de ilyen jól együttműködő csapatot sem igen lehet másutt találni. Ha barátaiddá válnak és segítenek akkor az remek.

Országépítő: Korábban is foglalkoztál porcelánnal?

Schrammel Imre: Azzal foglalkoztam legelőször, porcelán szakra jártam a Főiskolán és a diplomámat is ott szereztem. Vannak kis figurácskák 1959-ből, 60-ból, és láthatod, hogy mennyire benne volt már az, amit most csinállok, ehhez kellett visszanyúlnom. Ezeket annak idején Holló-

házán csináltam, és onnan kirúgtak akkor, mert azt mondták hogy erre a moderneskedésre itt nincs szükség. Akkor még az összes porcelángyár a Finomkerámiaiipari Művekhez tartozott, ha egy helyről kirúgtak, akkor minden helyről kirúgtak. Porcelánt csak gyárban lehet csinálni, és akkor kerámiával kezdtem foglalkozni.

Országépítő: Hogyan kapcsolódnak a kerámiával végzett kísérleteid a herendi gyárhoz?

Schrammel Imre: Ugyanezeket a figurákat csinálom kerámiából is, ez a kettő számomra azonos; ez a két anyag csak abban különbözik egymástól, hogy a porcelán nagyon tiszta anyag, sterilnek látszik, de valójában az is föld.

Országépítő: Milyen új technológiák kerülnek alkalmazásra gyár új épületeinél?

Schrammel Imre: Kétféle feladatom van, az egyik a

Turányi Gábor által tervezett épületeken, a másik ott, ahol a Triskell készíti a terveket. Az utóbbinak van egy kapuja és a kapubálványok tetejére kell csinálnom két figurát.

Azt kérdezték, hogy meg lehet-e ezt samottból csinálni, de ilyen nagy samott elemet nem lehet kiégetni, vagy pedig nagyon könnyen deformálódik, azt mondtam, csináljuk inkább betonból. Mutattam nekik példákat, hogy lehet olyan felületeket csinálni, amelyik hasonló a samotthoz, viszont építészeti szempontból biztonságos. Ha a betonnak homokból készítek öntőformát, akkor a felülete felveszi a homokot és ráadásul nagyon tartós felületet kapok. Tulajdonképpen úgy készül ez, mint a gótikus téglák Észak-Németországban, ott a katedrálisokat homokban formált kézi téglából építették. Most a németek és a hollandok is felújították ezt a régi technikát és árusítják is ezt az anyagot. Régen az agyagba homokot gyúrtak, mert soványítani kellett és azt homokba formálták, készítettek egy téglaméretű fakalodát, azt megszórták homokkal és abba belecsapták a meggyúrt agyagot, belepréselték, a tetejét is lesimították homokkal és úgy fordították ki. A homoknak az a szerepe, mint a háziasszonyoknál a tepsibe szórt liszt. A téglá felületébe égett homoktól fagyálló lesz, ott állnak a 7-800 éves templomok az erős, sós tengeri szélben és alig hagyott nyomot rajtuk az idő. Az új épületekhez Herenden ezt a fajta téglát használják. Turányi épületéhez az általa megjelölt helyeken megformázott téglasorokat csinállok, a kapuhoz pedig két betonsárkányt. Azért sárkányt, mert ez a motívum nagyon sokszor szerepel ősi porcelánokon, a kínaiaknál a porcelán császári privilégium volt és a sárkány a császár jele, ezért a sárkány és a porcelán össze is nőtt a köztudatban. (Budapest, 1998. április 24.)

A karneváli figurákat ábrázoló fényképet Kovács Kornél; a műteremrészletet és a további porcelánfigurák fényképeit Gerle János készítette.

HEREND – BESZÉLGETÉS KOVÁCS JÓZSEF VEZÉRIGAZGATÓVAL

Országépítő: Kérem, hogy mondja el a privatizáció előzményeit és történetét.

Kovács József: A háború utáni államosítással állami vállalattá váltunk, különféle nagyvállalati formációk tagja voltunk egészen 1980-ig. Utoljára a Finomkerámiaipari Művek nevű nagy kombináthoz tartoztunk. Ebből mi egy második gazdasági mechanizmus keretében teljesen váratlanul kerültünk ki, november táján közölték velünk, hogy a párt központi bizottsága döntésére néhány más vállalattal együtt önállóak vagyunk január elsejétől. Nagyon hirtelen jött a dolog, nehéz is volt megoldani, de akkor mindenesetre viszonylagos önállóságra tett szert a vállalat. Aztán mikor jött a privatizáció meg a politikai változások előszele, akkor mi is vállalati tanácsi irányítás alá kerültünk, ami egyfajta szocialista részvénytársasági forma akart lenni, az elonye az volt, hogy még nagyobb önállóságra tettünk szert. 1989 táján már komolyan foglalkoztunk azzal, hogy lesznek politikai, társadalmi változások, valahogy úgy kellene ezt a vállalatot átalakítani, hogy a miénk legyen. Ez volt az eléggé ködös megfogalmazás, amit az ösztönzött, hogy külső érdeklődők már nagy számban jelentkeztek vásárlóként. Véletlen folytán jutott akkor a tudomásunkra egy Amerikában kialakult, Angliában is virágzó *munkavállalói részvényprogram (mrp)* nevű privatizációs forma, egy-két hozzáértő itthoni közgazda, szociológus tartott nekünk előadást, hogy mi is ez, hogyan működik. Herendi dolgozók ottani támogatással többször is kiutaztak Angliába megnézni azokat a vállalatokat, ahol már ez a forma működik; aztán részben az angolok, részben a herendi gyár finanszírozásában kivittünk gazdasági kérdésekkel foglalkozó parlamenti képviselőket, minden pártból egyet és látogatásokat tettünk munkástulajdonban lévő vállalatoknál, hogy lássák miről van szó, mert akkor már folyt az mrp-törvény elokészítése. Úgy sikeredett, hogy mire ez a törvény megszületett, mi teljesen föl voltunk rá készülve, hogy éljünk is vele. Kellott egy megelőző jogi lépés, hogy állami vállalatból gazdasági társaság legyünk, megszületett a részvénytársaság, aminek egy tulajdonosa volt, az állam. Ezt követően jöttek a tárgyalások az állam akkori képviselőjével, az ÁVÜ-vel. Az volt a szerencsénk, hogy Mádl Ferenc, aki akkor privatizációt felügyelő miniszter volt, szegről-

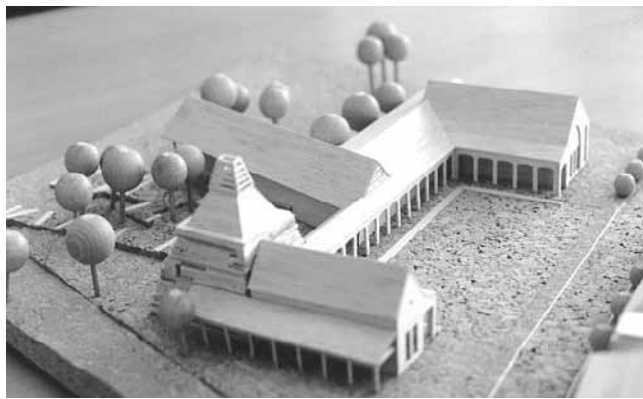
végrol ide való, a szomszéd faluba, – igazgatósági tagunk most, most még, mert nem tudom délután is azok leszünk-e, – ő bátorította a beosztottait, hogy tisztességes, jogszerű keretek között minden támogatást adjanak meg a herendieknek. Nem kaptunk semmi pejoratív értelemben vehető protekciót, de ha tárgyalnunk kellett, akkor fogadtak, ha levelet írtunk, nem harminc nap múlva, hanem postafordultával jött a válasz, ami azért nagy szó volt. Szerencsés alkut tudtunk végül kötni, ennek az a lényege, hogy a tulajdon 75 százalékát megvehettük. Ez túl sok pénz lett volna, ha zsebbe kell nyúlnunk, annyi pénze nem volt itt senkinek, de úgy kötöttük meg a szerződést, hogy teljes jogú tulajdonosok vagyunk, osztalékra is jogosultak, csak azt nem tehetjük zsebre, hanem törlesztésre kell fordítani. Ez rendkívül kedvező konstrukció volt, még a ténylegesen befizetendő önrésszel együtt is. Ráadásul azt is elértük, hogy a vételár egy részét kárpótlási jeggyel fizethettük, megbíztunk egy brókercéget, hogy vegyen nekünk kárpótlási jegyeket, amikor az olcsó és azt névértéken beszámították. Körülbelül másfél év alatt kifizettük a vételárat, amit öt év alatt kellett volna. Így megszületett a dolgozói tulajdon, 25 százalék állami tulajdonban meradt. Az Antall kormány többre értékelt bennünket, mint a következő, a privatizációs törvényben magyarán le volt írva, hogy az állam ezt a vállalatot nemzeti értéknek tekinti és a jelenlétét tartósan meg akarja benne őrizni. Az új kormány törölte ezt a megszorító rendelkezést. Ez azonban azt jelenti, hogy a tulajdonrészét el *kell* adnia. Szerencsére nem vették figyelembe, hogy az alapszabályunk világosan kimondja, hogy milyen tulajdonosaink lehetnek, kisebbségben az állam, nagyrészt a mindenkori dolgozóink és nyugdíjasaink. Ezt az alapszabályt csak 75 százalék plusz egy szavazat változtathatja meg, ezért az eladást gyakorlatilag nem lehet végrehajtani. A herendiek megvehetnék, ha akarnák, de más nem. De aligha ez volt a szándék a kormány részéről.

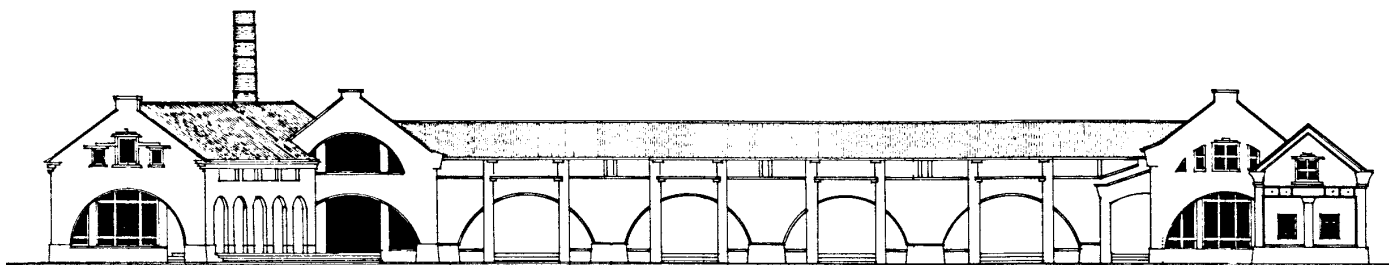
Ez a tulajdonforma annak idején elég furcsán hangzott, mintha valami téeszt, vagy valami szocialisztikus maszlagot akarnánk; sok ilyen vád volt, lehet, hogy tudat alatt a régi jelszó is munkált bennünk is, herendi munkavállalókban: *tiéd a gyár, magadnak dolgozol*. A mi meggondolásunk az volt, hogy attól, hogy tulajdonos vagyok, még elküld-

Ekler Dezső; modell az első tervpályázathoz – látkép a parkoló felől

Turányi Gábor; modell az első tervpályázathoz – látkép a főutca felől

Herend, kulturális és kereskedelmi központ együttese – második pályázat; nézet a főutca felől. Fent a TRISKELL, lent Turányi Gábor pályaterve

hetnek, ha rosszul gazdálkodik a vállalat, de ha itt vagyok tulajdonosként és valóban a sajátomnak érzem, talán többet teszek érte, mint az egyszerű alkalmazottak, akik várják harmadikán a fizetést, aztán vagy sztrájkolnak, vagy nem. A másik, kicsit önös érdek, hogy a vállalatnak nem volt szüksége külső tőkére a talpon maradáshoz. Akkor meg miért osztozkodjunk mással? Ha valaki beszáll tőkével, az a maga osztalékát is elviszi. Nem volt ez külföld-ellenesség, mert ezzel is sokat vádoltak minket, a forgalmunk 95 százaléka most is külföldre megy és nagyon szeretjük a külföldieket, de lehetőleg mint üzletfeleket.

Azt büszkén mondhatom, hogy sok magyar *mrp*-s vállalathoz képest – kb 150 hasonló nagyságrendű, elvileg ugyanilyen formában működő vállalatról van szó – nálunk ténylegesen megvalósult a munkavállalói részvényesség. 1989-ben sem és azóta sem merült föl soha, hogy egy bizonyos csoport valamilyen többletre tartson igényt. A legtöbb *mrp*-s vállalatnál éltek a törvényadta lehetőséggel és általában a vezetők meg egy-két kiválasztott alkalmazott alakította meg a dolgozói részvénytársaságot. Ezt nálunk is meg lehetett volna csinálni, hogy a Vállalati Tanács tagjai megalakítják a részvénytársaságot vagy kft-t, megvesszük és azt mondjuk, hogy a dolgozóké, de a másik ezeröttszáz ember marad továbbra is alkalmazott.

Országépítő: Az összes dolgozónak van részvénye?

Kovács József: Igen, kivétel csak az, aki még nincs egy éve munkaviszonyban, mert ez feltétel; aki betölti, az részvényessé válhat, nem kötelező, de mindenki él a jogával.

Országépítő: Honnan vannak új részvények?

Kovács József: Az *mrp* törvény kötelezi a vállalatot arra, hogy minden munkavállaló részvényessé válhasson. A tulajdonviszonyok egész pontosan olyanok, hogy 25 százalék az államé, 25 százalék az *mrp*-szervezet együtt tartott részvénycsomagja és 50 százalék egyéni tulajdonban van. Az együttartott, nem nevesített 25 százaléknak az osztalékát részben a privatizációs törlesztéshez használtuk, de lehet belőle részvényt is vásárolni, ha van eladó. Például a nyugdíjasok felkínált részvényeit meg kell venni, így szaporodik a közös részvény mennyiség, ami jelenleg 28 százalék felett van. Ebből juttathatunk az új dolgozóknak.

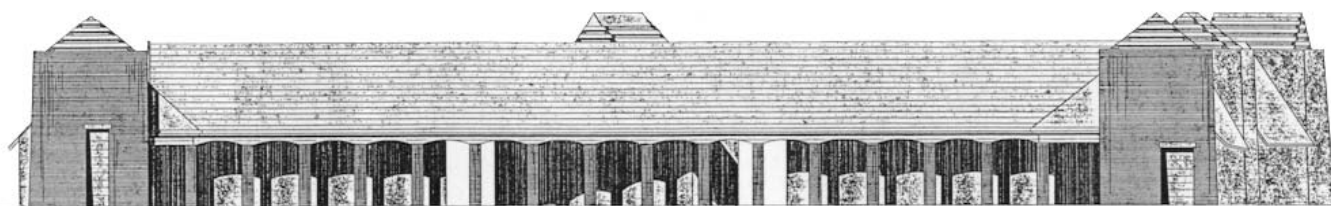
Országépítő: Az igazgatóságnak kik a tagjai?

Kovács József: Az igazgatóságot a közgyűlés választja. Az első igazgatóságot az egyetlen tulajdonos, az állam

nevezte ki, ebben egy herendi ember sem volt, én sem, mint vezérigazgató. Amikor a privatizáció megtörtént, akkor az 1993. december 11-i közgyűlésen a tulajdonosok úgy döntöttek, hogy teljesen új igazgatóság jöjjön létre. A törvény szerint az igazgatóság a részvénytársaság legfőbb operatív szerve, tehát a leglényegesebb döntésekkel kell hogy foglalkozzék, amik hosszú távon meghatározzák a vállalat sorsát. Ehhez tisztességes, széles körben elismert emberek szükségesek, akik nem kötődnek egzisztenciálisan a vállalathoz és lehetőleg egy nyelven beszélnek. Makovecz Imre, Mádl Ferenc, Schrammel Imre országosan ismert nevek, tükrözik a vállalat filozófiáját, a kultúrához, jogállamisághoz, művészethez, gazdálkodáshoz való viszonyt. Van még egy kiváló közgazdász is, az egyedüli, akit a legelső igazgatóságból megtartottunk, dr Simonné dr Bagó Eszter, és a herendiek négy képviselője, a nyugdíjas termelési igazgató, a gazdasági igazgató és az *mrp* szervezet küldötte, aki a közgazdasági osztályvezető, valamint a vezérigazgató. Ez a névsor kifejezi azt, hogy jól akarunk gazdálkodni, a hagyományokat akarjuk ápolni, magas művészeti tevékenységet akarunk folytatni, ezek az emberek erre biztosítékot nyújtanak. Ez az igazgatóság most mondott le, ugyan nem kellett volna, mert decemberben jár le az ötéves mandátumunk, de a gazdasági év májusban zárul és úgy gondoltuk, hogy szerencsésebb, ha a két közgyűlés egybeesik. Eezért ajánlottuk fel önként, hogy most válasszanak új igazgatóságot a tulajdonosok. Ez zajlik most két részközgyűlés formájában és nem vagyok benne biztos, hogy újraválasztanak bennünket, főként a pestieket, ez ma délután ki fog derülni; vannak aggodalmaim, mert úgy tunik, komoly veszélyforrás, hogy egyesek suttogó propaganda formájában terjesztik, hogy az ilyen összetételű vezetés nem kívánatos.

Országépítő: Úgy hallottam, hogy az ÁPV Rt-nek az ön által is említett eladási szándékával összefüggésben van a változtatásra vonatkozó igénye is.

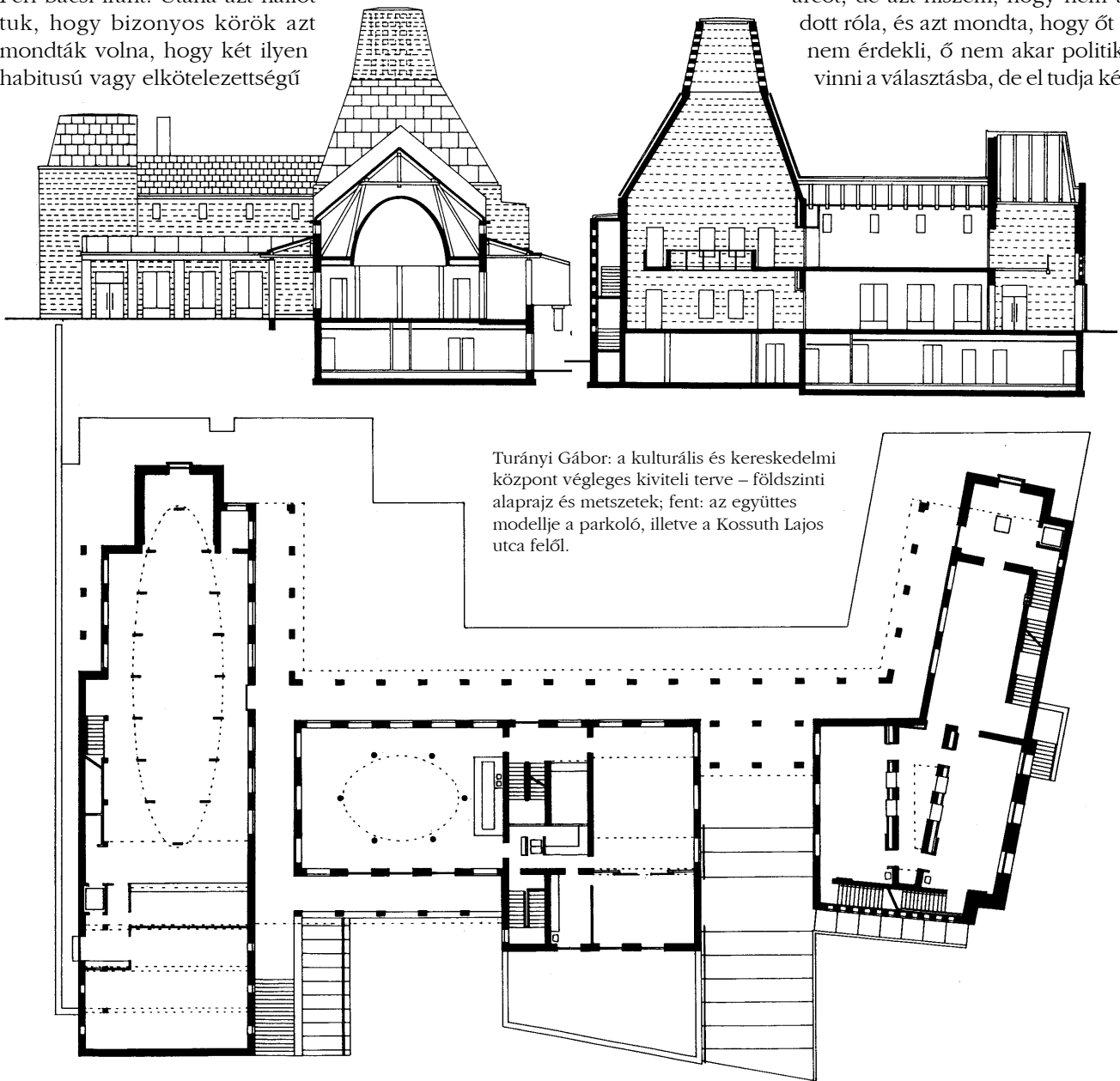
Kovács József: Vagy van, vagy nincs, erre ezt tudom csak mondani; volt valami alacsonyabb szintű próbálkozás, ez nem nagyon kideríthető. Amikor lemondunk és elindítottuk a tisztújítást, akkor a kisebbségi tulajdonostársat tájékoztatni kellett, mondjon le ő is és elmondtuk, kiket jelölnénk. Igazából az állam nem mohó, mert a 25 százalék arányában kérhetne több, mint egy igazgatósági tagot, de

ezt nem tette, egyhez ragaszkodik és azt elvárja, finoman fogalmazva, hogy az meg is legyen választva, akkor ő mindenki mást megszavaz. Ez volt a bevezető, ott voltunk Mádl Feri bácsival, meg egy másik igazgatósági taggal ketten Herendről és nagy egyetértés volt, nagy tisztelettel voltak Feri bácsi iránt. Utána azt hallottuk, hogy bizonyos körök azt mondták volna, hogy két ilyen habitusú vagy elkötelezettségű

ember, mint Makovecz és Mádl egy szocialista kormányzás idején talán sok egy igazgatóságon belül. Ez néhányunkat eléggé zavart, engem mindenképpen, ezért felhívtam az ÁPV Rt elnökét, én azt hiszem, ő tényleg nem tudott erről, ugye, a telefonbeszélgetés közben az ember nem látja az arcot, de azt hiszem, hogy nem tudott róla, és azt mondta, hogy őt ez nem érdekli, ő nem akar politikát vinni a választásba, de el tudja kép-

Turányi Gábor: a kulturális és kereskedelmi központ végleges kiviteli terve – földszinti alaprajz és metszetek; fent: az együttes modellje a parkoló, illetve a Kossuth Lajos utca felől.

zeln, hogy alacsonyabb szinten volt ilyen próbálkozás. Ennyit tudok a dologról. Nincs okom feltételezni, hogy félrevezettek volna. Egy biztos, hogy egy szocialista ÁPV Rt, ha több tulajdona volna, akkor más igazgatóságot támogatna. Ami az ügy kapcsán fölháborító, az az, hogy Mádl, Makovecz, Schrammel bármilyen politikai meggyőződésű is, itt nálunk az igazgatósági üléseken soha nem foglalkozik pártpolitikával, hanem a manufaktúra ügyeivel. Az más kérdés, hogy van itt egy meghatározott szellemiség, ez természetes dolog.

Országépítő: Úgy tudom, volt egy nemzetközi próbálkozás a herendi termékek lejáratására néhány éve, pontosan miről volt szó?

Kovács József: Ez nem függött össze a privatizációval. Nagyon régóta és folyamatosan hamisítanak herendi porcelánt, erre még büszkéek is lehetnénk, persze nem örülünk neki. Kétségtelen, hogy a mai napig folyik hamisítás, ahogy tudjuk, csak Magyarországon; amit hamis herendiként árulnak külföldön, az mind itt készül valahol. Ez részben a korábbi vállalatvezetés bűne, mert egészen 1990 őszéig óriási mennyiségben adtak el itt Herenden selejtes minőségű fehér, festetlen porcelánt. Egy szűklátókörű gondolkodás jegyében a minimális bevételért felvállalták a hamisítás kockázatát ahelyett, hogy kevesebb selejtet gyártottak volna. Ezt a fehéráru bárki megvehette és ennek egy részét otthon használták fel, de a hamis áru alapját is ez képezi. A másik dolog, hogy a belső fegyelem is lazább volt, valószínűleg sokat ki is loptak a gyárból; amit a főnöknek szabad volt, azt a beosztott is megtette, és ezeket aztán valahol megfestik. Egyik-másik helyet ismerem is, csak nem tudom bizonyítani. Jónéhány ilyen feljelentésünk volt már, most is vannak folyamatban, de szomorúan kell mondanom, hogy egyetlen esetben sem volt eredményes a rendőrségi vizsgálat, a delikvensnek azt mondják, hogy a lengyel piacon vették a porcelánt, onnan kezdve a tettes ismeretlen. Abban reménykedem, hogy előbb-utóbb elkopik a régen eladott fehéráru, ma már szigorú a belső ellenőrzés is és a szellemiség is megváltozott, ma már nem illik lopni.

Országépítő: Schrammel Imre beszélt a porcelánmanufaktúrák szövetségéről. Miben áll az együttműködés?

Kovács József: A pontos megnevezés: *Európai porcelánmanufaktúrák munkaközössége*. Ez nem hivatalos egyesület, mert így szabadon meghatározhatjuk, hogy kit tartunk érdemesnek az együttműködésre. A tagok: Augarten (Bécs), a berlini királyi manufaktúra, Herend, a ludwigsburgi manufaktúra (Baden-Württemberg), Meissen és Sévres (Párizs). Laza, baráti együttműködésről van szó, tehát nem gazdasági-kereskedelmi szövetségről. Ami összeköt, az a manufaktúrák jelleg, a kézműves hagyomány, amit hosszabb-rövidebb ideje fenntartunk; Meissen 1710 óta létezik, ő volt az első Európában, Herend pedig a legfiatalabb az 1826-os alapítással, bár Bécs büszke a második helyére (1718), de azt az üzemet 1864-ben bezárták és 1922-ben egy másik üzem folytatta a tevékenységét. Az a célunk, hogy a kézművességben rejlő többletértéket sikerüljön tudatosítani a nagyközönségben és érvényesíteni a kereskedelemben. Az ismeretterjesztés érdekében minden évben van egy közös rendezvényünk, tavalyelőtt Pesten, most éppen a napokban Németországban, ahol az

egy-egy manufaktúra egységes módon mutatják be a termékeiket. Nem versengésről van szó, hanem a közös kulturális értékek bemutatásáról. Herend mint a legnagyobb és gazdaságilag legerősebb manufaktúra komoly kezdeményező és időnként a többiek támogató szerepet játszik.

Országépítő: Milyen a többiek gazdasági helyzete?

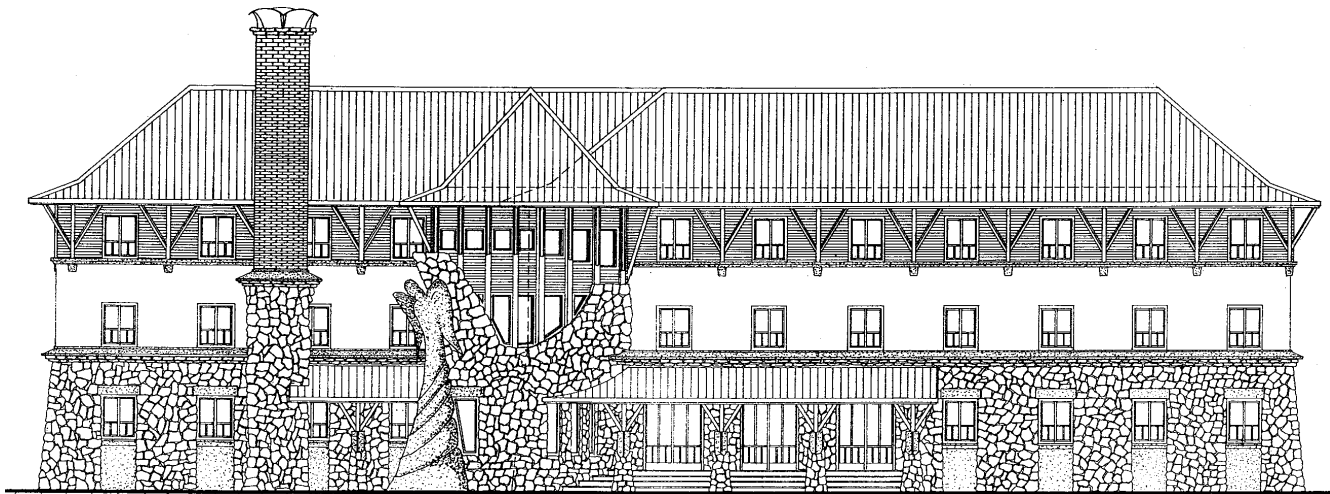
Kovács József: Lényeges különbségek vannak, *Sévres* fennállása óta, 1756, ha jól tudom, sosem törekedett gazdasági tevékenységre. XV. Lajos alapította, mindig királyi, aztán köztársasági, császári tulajdonban volt, stb., most a kultuszminisztériumhoz tartozik, költségvetésből gazdálkodik, gazdasági szerepe nincs, az alapvető tevékenysége az, hogy az államfő és a külképviseletek protokollcéljaira gyártson porcelánt és a párizsi bemutatótermékben egy-két darabot lehet esetleg vásárolni. *Meissen* helyzete korábban az NDK-ban olyan volt, mint a miénk, most tartományi tulajdonban lévő kft. Szászország deklarálni akarta, hogy Meissent nemcsak szász vagy német, hanem világörökségnek tekint. Azt is mondják, hogy nem akarják anyagilag támogatni, de ha szükség lenne rá, nyilván megtennék. Erre egyelőre nem szorulnak rá. Az igazgatóság elnöke a szász miniszterelnök, az igazgatóság tagjai miniszterek, államtitkárok, a gazdasági élet közismert szereplői. A *berlini manufaktúra* is kft, tulajdonosa a berlini szenátus. Sajnos éppen ezekben a napokban jutottak el hozzánk arról keringő hírek, hogy csődbe jutott volna. Attól függően, hogy melyik párt irányítja a várost, az üzem vezetése is változik. Évtizedek óta tart a katasztrofális gazdasági helyzetük. A *ludwigsburgi manufaktúra* nullszaldós, tulajdonosa 25 százalékból a württembergi királyi ház, azon kívül a tartomány és Stuttgart városa. *Augarten* Bécsben szintén kft lett, de a fő tulajdonos az osztrák állami bank tehát tulajdonképpen az állam. Gazdasági eredménye szerint Herend és Meissen után a harmadik, elfogadható.

Országépítő: Nincs is több manufaktúra a világon?

Kovács József: Van még egy, sajnálatos módon azonban nem akarnak tudomást venni rólunk, ez a volt bajor királyi család által létrehozott alapítvány tulajdona. A Münchenben lévő *nymphenburgi manufaktúráról* van szó, ők szélsőséges módon őrzik a kézműves hagyományokat, semmilyen technikai újítás jogosultságát nem ismerik el, a világitáshoz szükséges áramot is vízikerekkel maguk állítják elő. Egyébként nagyon sokan használják a manufaktúra elnevezést, mert felismerték a hagyományra történő hivatkozás piaci értékét, de nem felelnek meg azoknak a kritériumoknak, amiket mi felállítottunk: legyen meg a teljes gyártási folyamat, egy helyen készüljön a fehér porcelán és a dekorált késztermék; a józan ész határain belül hagyományos kézi munkával készüljön, lehet például modern kemencét használni, de a megformálás és a festés kézzel történjék; legyen saját kultúr-történelmi hagyománya; és a termeléshez kapcsolódó saját szakmunkásképző intézménye. Ezeknek csak mi hatan felelünk meg és ahogy említettem, Nymphenburg.

Országépítő: Meglepett, amikor hallottam, hogy egy karneváli figura ára 7-800 000 forint. Mekkora piacuk van az ilyen drága tárgyaknak?

Kovács József: Évente körülbelül egymillió darab porcelánt készítünk. Nagynak is tűnhet ez a szám, de egy jó minőségű tömegtermelésre berendezett gyár egy hét alatt

megtermeli ezt a mennyiséget. Ebben az óriásvázától a csészealjig minden benne van. Ezen belül a karneváli csoport néhány száz darabot tesz ki, tehát ez még kevésbé jelentős mennyiség. Hogy mennyire eladható, az mi sem tudtuk és nagyon kellemesen csalódtunk, mert amikor elkészült a kollekció, azt gondoltuk, hogy újdonsága, érdekessége miatt a frankfurti vásáron megcsodálják, megünneplik és néhányat talán meg is vesznek. Az első napon majdnem harminc darabot adtunk el és a vásár alatt annyi rendelést vettünk föl, hogy most fő a fejünk, hogy fogjuk tudni teljesíteni.

Országépítő: Ezek kereskedők megrendelése?

Kovács József: Igen, szakkereskedők, viszonteladók, akik nagyon pontosan ismerik a keresletet. A fogadtatás nagyon pozitív volt. Ezt vártuk, de hogy ennyire kelendő is, az nagy meglepetés volt. Hogy mennyit lehet belőle eladni, az majd ki fog derülni, mi minden darabot száz példányban készítünk el, amiből egy a házi gyűjteménybe kerül. Ha a vásárlási ütem nem csökken és mi is győzzük ezt a rendkívül igényes munkát, akkor néhány év alatt ezek el is fognak.

Országépítő: Schrammel Imre termékfejlesztési munkája mennyire érinti a hagyományos termékstruktúrát?

Kovács József: Nem szükséges a kialakult termékstruktúrát megváltoztatni. A közmegejtélés szerint kétes értékű pikkelyes állatfiguráink továbbra is kellenek, ezek igen keresettek és a vállalatnak bevételre van szüksége. Folyamatosan kell új termékeket kínálni, de emellett a hagyományos termékeinket is. A világ döntse el, hogy melyikre van szükség. Meg kell mutatnunk, hogy nemcsak másolni tudunk magas szinten, mert az vitathatatlan, – Viktória mintát 1851 óta készítünk töretlenül, – de újításokra is képesek vagyunk. Ez a termékfejlesztés feladata. Nagyon nagy a tervező és a kereskedő rizikója is, hogy megtalálja-e azt az irányt, amit elfogad a fogyasztó. Schrammel egyelőre egy dologgal foglalkozik, porcelánszobrászattal; új, mással össze nem téveszthető karaktert kialakítva Herenden, de mellette más tervezőink is vannak és más fejlesztési irányok. Ugyancsak Frankfurtban mutattunk be nagyon izgalmas, anyagában színezett, modern megjelenésű étkezésleket minden díszítés nélkül.

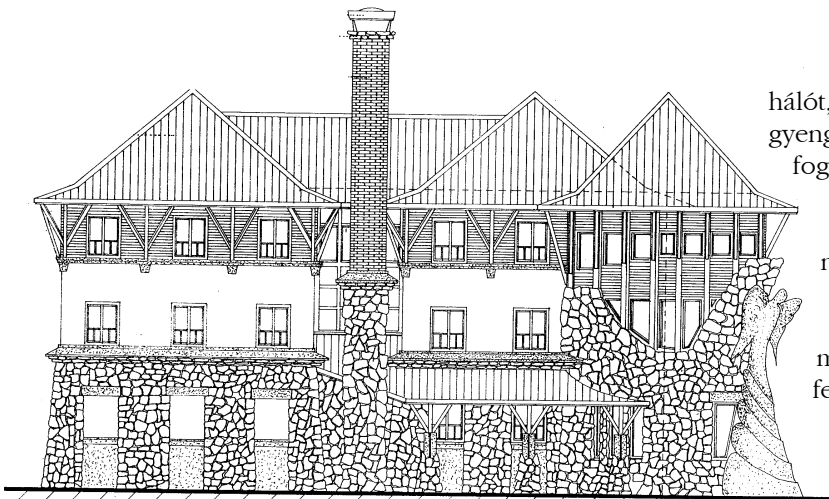
Országépítő: A többiek milyen irányban indultak el?

Kovács József: Nem szívesen minősítem őket, mert nagyon jó a kapcsolat közöttünk. De példaként azért említeném a meissenai és a berlini üzemet, ahol komoly termékfejlesztés folyik. Meissenben mindig világhírű művészek dol-

goztak és folyamatosan kínáltak új termékeket. Most piacra dobtak egy, az ő festési hagyományaiknak megfelelő kis, groteszk figurákból álló sorozatot, a kis méretből következik, hogy árban is a szélesebb közönségnek szánják. A berliniek elkezdtek nonfiguratív, szoborszerű tárgyakat készíteni fehér porcelánból, ezeket *objektoknak* nevezik, és azt mondják ez a *jövő évezred műtárgya*. Ezek olyan magas árfekvésűek, mert kézzel csinálja őket a német órabérben jól fizetett szakember, hogy nincs semmilyen összhang az ár és a termék között. Mi az igényes és a hagyományt is őrző termékek irányába indultunk, ami természetesen magas árat is jelent. Schrammel figurái ősi herendi mintákba vannak öltöztetve. A hagyományos termékeink közül is mindig azt mutatjuk, amin szemmel látható a kézműves technika. Egyre inkább egyedül maradunk ezzel a szemlélettel, más nem merte felvállalni ezt az irányt, amikor egyre nagyobb a verseny a piacon. A világ kerámia- és porcelánipara a szó szoros értelmében csődbe van évek óta, gyárak mennek tönkre. Ebben a helyzetben Meissen viszonylag olcsó kategóriát ajánl, olyan vásárlóréteget céloz meg, ami inkább a gyárak vevője kellene hogy legyen, de a márkanév mégis elcsábítja. Mi azt mondtuk, hogy megpróbáljuk azt az „abnormális”, nagy merészséget igénylő utat járni, hogy azt a nagyon kis réteget akarjuk elérni, amely még mindig hajlandó komoly pénzt áldozni a tényleg művészi színvonalú porcelánra.

Országépítő: A mostani fejlesztések hogy szolgálják ezt a kereskedelempolitikát? A dekonjunkció idején milyen források állnak rendelkezésükre?

Kovács József: Ezeket a kérdéseket sajnos házon belül is gyakran felteszik, pedig ott már évek óta hallják az érveket és döntöttek is beruházásokról. Kétségtelen, hogy nekünk is vannak gondjaink, de ezeket nem lehet a többiekéhez hasonlítani, nálunk nem voltak elbocsátások és van elég munkánk. A válasz röviden az, hogy ha a vállalat olyan helyzetben van, hogy meg tudja előzni az összeomlást vagy a helyzet romlását, akkor most kell lépniük. Már egy-két évvel ezelőtt kellett volna. Olyan beruházásba fogtunk, ami a dolgozóink számára a munkahelyük megőrzésének is fontos eszközét jelenti; hírünk, színvonalunk emelése révén biztosabb értékesítési lehetőséget teremtünk. Mi kell ehhez? Mi a világ egyik legdrágább luxustermékét gyártjuk. Aki eljön ide Herendre, megnézi a kis múzeumunkat, ami nagyon értékes, de nagyon kis létesítmény. Bemegy az Intertourist-tól örökölt bódéba, ami egy lángossütőde színvonalú bolt, és ott egy étkezésért elkérünk öt-hat milliót. A diszharmónia a propagált kultúra,

hagyomány, érték és a valóságos környezet között óriási. Ennek így nincs jövője. Nincs megfelelő infrastruktúra, nincs megfelelő illemhely, étkezési lehetőség stb. Évente jön mintegy százezer turista, ennél mi többet akarunk, és nekik az otthon megszokott színvonalon kell biztosítanunk a kiszolgálást, egy üzletet, ahol megnézhetik nemcsak a termékeinket, hanem azt is, hogy hogyan kell egy asztalt velük megteríteni, egy elegáns kávéházat, ahol a kávéjukat herendi porcelánból ihatják meg. Az úgynevezett *kis manufaktúrában* megnézhetik, hogy az üzemen belül, ahová nem mehetnek be, hogy folyik a porcelán készítése, oda fogunk telepíteni 15-20 munkást, akik az egyes munkafázisokat a látogatók előtt végzik, akik megfelelő idegenvezetéssel mindenre magyarázatot kaphatnak.

Mindezt olyan építészeti együttesben szeretnénk megoldani, ami a manufaktúra színvonalát képviseli. Ez a kulturális-kereskedelmi központ épül most a bejárással szemben. Szeretnénk itt egyéb kulturális programokhoz, kiállításokhoz, zenei rendezvényekhez lehetőséget biztosítani. Legyen emlékeztető a herendi látogatás, jöjjenek ide vissza és hagyják itt a pénzüket. Nemcsak a vendégeket szolgáló funkciók fontosak, ez az épület és a felújítások az egész környezet színvonalát emelik. Építünk még egy nemzetközi színvonalú tekepályát is, mert elsőosztályú csapatunk van, nem lenne szabad elfelejtenünk, hogy e létesítmények mindnyájunk életének minőségét, egész környezetünket javítani fogják. Hogy miből tudjuk ezt finanszírozni? Szerencsére a saját nyereségünkből. Nagy valószínűséggel nem is lesz szükségünk egy fillérmű hitelfelvételre sem. Az ország termelő vállalatai között évek óta a legsikeresebbekhez tartozunk, abszolút eredményességi mutató tekintetében a 25-30. hely körül. Ez olyan vállalatok között, mint a MOL, meg a MÁV, nagyon előkelő helyet jelent. Ugyanakkor mi teljesen magunkra vagyunk utalva, mint magáncég, semmilyen helyzetben nem számíthatunk *felső* segítségre.

Országépítő: Milyen a viszony az önkormányzattal, milyen szerepet tölt be a manufaktúra a település életében?

Kovács József: Herend háromezer lakosából nálunk dolgozik az üzemi összlétszám, 1800 fő fele. Alig van család, amely ne volna közvetlenül érintve a manufaktúrában, a településen az egykori városlődi, most herendi majolika gyáron és az erdészetén kívül legfeljebb a szolgáltatás területén vannak még munkahelyek. Ha a manufaktúra tönkremenne, vége lenne a településnek is.

A szociális jellegű tevékenységünk az üzemen belül nagyon jól szervezett, akkor tudtuk kiterjeszteni a szociális

hálót, amikor másutt az országban az megszűnt vagy gyengült. Van például egy úgynevezett menürendszerbe foglalt, alanyi jogon járó juttatás, ami azt jelenti, hogy minden dolgozó meghatározott keretösszeget költhet az általunk meghatározott célokra, mint nyugdíjpénztár, üdülés, lakásépítés, tanulás. Az alapítványaink már lakossági szinten jelentenek előnyös lehetőségeket a sportolásban, oktatásban, művelődésben. Az önkormányzat helyett tartjuk fenn az óvodát, nagyban hozzájárulunk a települési infrastruktúra fejlesztéséhez. Mégis előfordul, hogy az önkormányzat, pontosabban egyes szülőkörű tagjai egyrészt irreális anyagi elvárásokat támasztanak a manufaktúrával szemben, másrészt megnehezítik vagy megakadályozzák a közösség érdekeit szolgáló terveink megvalósítását.

Minden anyagi biztonság és az országos viszonylatban kiemelkedő fizetés ellenére sok embernek jelent ez a helyzet visszaesést ahhoz képest, amit korábban a hamis valutaárfolyamok kihasználásával tudott keresni. A forintért a helyi boltban olcsón vásárolt és valutáért feketén vagy a nyolcvanas évek végén már szinte a nyílt utcán át drágábban eladott porcelán éveken át a gyors meggazdagodás lehetőségét jelentette. Ennek már vége van, talán ez is egyik oka az eléggé jellemző társadalmi-politikai közömbösségnek, érdektelenségnek.

Országépítő: Régen természetes volt, hogy minden herendi lakosnak helye van a gyárban. Mi a helyzet ma?

Kovács József: A helyzet megváltozott, de ahogy mondtam, mi csak kivételes, indokolt esetben bocsátottunk el dolgozókat és létszámleépítést csak korengedményes nyugdíjazás formájában hajtottunk végre, ami a vállalatnak a nyugdíjterhek átvállalása miatt nagy anyagi áldozatot jelentett. Mi a filozófinknak megfelelően egy, a huszadik század végén tulajdonképpen elavult, de természetesen részben éppen ezért különleges értéket létrehozó kézműves termelési módot tartunk fenn, ami miatt a bérek jelentik a legnagyobb vállalati költséget, ehhez a munkaerő színvonalának folytonos emelése szükséges. Az átlagéletkor nálunk 30 év, és nagy súlyt fektetünk az utánpótlás minőségének javítására. A szakiskolánkba – a sértődések és részrehajlás elkerülése miatt, valamint a színvonal megtartása érdekében titkos – felvétellel lehet csak bejutni és nagyon magasra állítottuk a mércét az általános műveltségre vonatkozóan is. Arra nincs időnk, hogy mi tanítsuk meg a magyar történelmet a jelentkezőknek, a dolgozóinktól meg elvárjuk annak ismeretét. Az iskolában komoly művészettörténet, szakmatörténet tanítás is folyik, de sokkal kisebb létszámmal, mint a korábbi években. A tanulók nagyobb része jön az ország más részeiből, mint régebben. Remélem, hogy ennek az elitképzésnek az eredményét rövidesen a termelésben is érezni lehet majd.

(Herend, 1998. április 28., délelőtt)

Csernyus Lőrinc és Horváth Zoltán: Herend, meglévő munkásszállás átalakítása szállodává – felújítási tanulmányterv, homlokzatok, 1998

HEREND – BESZÉLGETÉS MAKOVECZ IMRE ÉPÍTÉSSZEL

Amennyire az ismereteim elegendőek, nem tudom így van-e, az Antall-kormány a privatizációs politikájában megkülönböztette a nemzeti vagyont és a privatizálhatónak és privatizálандónak gondolt vagyont. A herendi manufaktúrát nemzeti vagyonnak tekintették és nem akarták eladni. Végül úgy határoztak, hogy az alkalmazottak lesznek a részvényesek és az állam, hogy jelezze az elkötelezettségét, 25 százalékot megtartott magának. Hogy ez a folyamat véghezvihető legyen és a kialakított forma életképes maradjon, ahhoz az akkori ipari miniszter, Szabó Iván és környezete azt gondolta jónak, hogy Makoveczt állítsa az igazgatóság élére. Már elfelejtettem azokat a keveréseket, huzavonákat, nyílt és titkos háborúkat, amelyek keretében ez a folyamat lezajlott, mert nem volt ez egy egyszerű történet. A lényeg az, hogy létrejött a dolgozói részvényes konstrukció és el kellett kezdeni a fejlesztést a dekonjunkció időszakában. Ez az első lépésben semmi mást nem jelentett, mint hogy a szocialista típusú, zárt visszacsatolásos rendszert nyitottá kellett tenni. Helyre kellett állítani a magyar termékek valamikori tekintélyét, a kereskedelemben a világpiacon megkövetelt színvonalhoz kellett igazodni. Számítani lehetett arra, hogy van a világban egy kincsgyűjtő réteg, amelyik Herendre specializálta magát és amelyik egyenletes felvevőpiacot jelent. Olyan emberekre volt szükség, akik a világban tájékozottak és alkalmasak az új kereskedelempolitika kialakítására, ebben a leghatékonyabb és legérdekesebb személyiség maga a vezérigazgató, Kovács József, aki hibátlanul beszél négy nyelvet és kiváló szakértő.

Herend valóban manufaktúra-hangulatú gyár volt, ezt spékelték meg a szocializmus galádságaival: hogy tervet kell csinálni, azt teljesíteni kell, illeszkedni kell az ötéves terv célkitűzéseire stb. Később ez valamelyest enyhült, de maga a szervezet, a gyáron belüli ellenőrzés, az egész technológiai rend a szocialista struktúrának felelt meg. Például a beruházások a szocialista beruházáspolitikája jellemzői szerint maradékpénzekből valósultak meg, összekötésekkel lehetett pénzt szerezni, akkor gyorsan építettek valamit, a következő évben megint valamit, aminek következtében a gyár építészetileg és technológiailag is zűrzavaros egyveleggé vált. A belső szállítási útvonalak feleslegesen hosszúak, az egyes üzemszettek kapcsolata nem felelt meg a szükséges technológiai fegyelm követelményeinek és így tovább. A Kádár-korszak végén ehhez jöttek a gyáron belüli, fizikailag és szellemileg kimerítő, manipulatív extra kereseti lehetőségek, amelyek a munkaerkölcsre nem gyakoroltak felemelő hatást.

A manufaktúra hangulat abból is adódik, hogy az ott dolgozó jól képzett, kitűnő emberek Herendre, Bándra és más környező falvakba valók, tulajdonképpen az alapítás óta. Ez, ha csökkenő mértékben is, még mindig különös, kettős életet jelent, mert az itteniek jó része szolozgazda is, termőföldjük is van, tehát kukoricát is kell kapálniuk, szőlőt is kell metszeniük, az állatokat is el kell látniuk. Egy félparaszti-félpolgári, kitűnő életforma ez, amiből viszont egyenesen következik, hogy nagyon fontos nekik a

manufaktúra, mert biztos és jó jövedelmet jelent a számukra, ugyanakkor a termelés ingadozik a dolog természetéből következően, mert amikor szőlőt kell metszeni, akkor szőlőt kell metszeni. Nem is lehet egy szigorú munkafegyelmre épülő, ipari jellegű termelést megszervezni. Magyarországon természetes az, hogy a körzeti orvos kírja az embert, ha le kell vágnia a disznót, ez elintézhető. A privatizációt követően kezdetben voltak bátortalan kísérletek, hogy nagyobb fegyelmet vezessenek be, de ez lehetetlen volt, én pártoltam azt, hogy vegyük tudomásul ezt az alaphelyzetet. Azt ugyanakkor biztosítani kell, hogy ha van egy megrendelés, az minden körülmények között határidőre és magas minőségben teljesítve legyen. Régen természetes volt, ha valami nem sikerül, azt össze kell törni, csinálunk helyette másikat. Ennek következtében meglehetősen sok volt a selejt. A már említett megromlott erkölcsi légkörbe beleillett, hogy az akkori gyári vezetés rövidtávú haszonkeresése jegyében piacra dobott selejtes porcelánt a herendiek maguk festették meg otthon. Ezért nagyon nehéz megítélni, hogy mi a hamis, és mi nem az. Ez nemzetközi problémákhoz is vezetett, néhány évvel ezelőtt ez a selejtként a gyárból nagy tömegben kikerült fehér porcelán késztermékként jelent meg az Egyesült Államokban, aminek következtében a manufaktúra az amerikai piacon váratlan nehézségekkel kellett, hogy szembenézzon. Ezt követően pedig megjelent egy amerikai vevő, hogy megvenné az ÁPV Rt-nél lévő részvénycsomagot és azonnal tőkét szeretne emelni. Ezellen még tudott védekezni Herend és rendőrségi eszközökkel, vizsgálatok indításával és egyéb kemény eszközökkel vissza tudta utasítani, de történetek kísérletek arra, hogy a leírt ambivalenciát kihasználják olyan kapitalista hiénák, akik Magyarországon másutt is megjelentek.

Az igazgatósággal együtt két dolgot szorgalmaztunk, az egyik az eleven belső információs rendszer kiépítése, hogy a kereskedelmi orientáció megerősödjön és működni tudjon. A másik dolog az, – amit a saját cégem tapasztalatából is ismerek – ha szellemileg stagnál egy vállalkozás, akkor az elkezd zülleni. Van egy kivédhetetlen törvény, hogy minden magasabbrendű rendszer alacsonyabbrendű rendszerre igyekszik válni. Ha nincsenek új gondolatok, a megújulásra vonatkozó impulzusok, akkor a cég elkezd zülleni. A porcelán piacon egy hosszantartó dekonjunkció időszak alatt Rosenthal, Meissen is elkezdtek az alacsonyabb igényszint felé törekedni és ezt megtette Herend is. Rájöttek, hogy nem feltétlenül funkcionális tárgyakat kell készíteni, hanem nippeteket, kis dísz tárgyakat, és egy régi pikkelyes herendi mintával elkezdtek nyuszit, kiselefántot és egyéb állatokat befesteni és új piaci területeken nagy sikert arattak velük, ami azt a látszatot keltette, hogy Herendnek jól megy. Nem vették észre azt, hogy ezzel egy alacsonyabb szintre törtek be, ahol lehet sikereket elérni, de ezzel együtt lezuhannak egy alacsonyabb kereskedelmi és árszintre, valamint egy szellemileg alacsonyabb szintre. Herend mindig is eklektikus volt, a minták és az

edények is egy eklektikus gondolkodás és hagyomány eredményei, a kincs és a giccs határán természetesen. A kincs oldalán működött inkább a világpiacon, de nagyon könnyű átbillen, ha valaki nem figyel oda és a pikkelyes nyuszik világa ilyen súlyos veszélyt hordoz magában. Tekintettel arra, hogy Schrammel Imre, az Iparművészeti Főiskola rektora is tagja az igazgatóságnak, kértem a többi tagot, hogy mentse fel őt az összeférhetetlenség alól és a józan eszünket használva kérjük meg, hogy kezdjen bele egy termékmegújítási folyamatba. A kezdeményezésünkre bekapcsolódott ebbe több szobrász és keramikus, valamint a manufaktúra saját művészei, akiknek az új termékek tervezése a feladata, részben beleillesztve azokat a hagyományos termékek közé, részben teljesen szabadon alkotva. Ezeknek a keramikusoknak remek dolguk van, önálló szobákban dolgoznak közvetlen kapcsolatban a gipszesekkel és a többi munkafolyamattal; amit kitalálnak, azt azonnal meg lehet valósítani, azt hiszem keramikusnak ilyen fantasztikus lehetősége nem nagyon van másutt. A gyári alkalmazotti státusz azonban, bármilyen elnevezéssel illessék is, alkalmazotti tudattal jár, ami nem kedvez a kísérletező jókedvnek, nem mondható, hogy a belső tervezőgárda sikeresen dolgozott. Amikor kezdeményeztük a siklósi közös muhelyt, hogy a neves szobrászok és a saját művészek között kialakuljon egyfajta kommunikáció, nem mondhatom, hogy ez gyümölcsöző együttműködés lett volna. A mi embereinket a helyzet nem lelkesítette, hanem inkább féltették a hegemoniájukat és a nimbuszukat. Néhány keramikus remek alkotásokat hozott létre, azt hiszem, a legérdekesebb és a leghosszabb távon az értékelhető, amit Schrammel hozott.

Schrammel Imre: Kísérleti porcelánfigurák (Fotó: Gerle János)

Az az általános megújítási folyamat, amihez hozzáfogott, nagyon súlyos nehézséget hozott felszínre. Az emberek nem hittek benne, nagyon lassan jönnek rá az értelmére, tudniillik már a harmincas években rendszeres volt és még az ötvenes-hatvanas években is előfordult, hogy egy-egy szobrászt, Kisfaludi Strobl Zsigmondot, meg másokat odahívtak, akik ágaskodó lovat, juhászt, aktot mintáztak, de ezek a külső, nadrágos emberek kakukktojásai maradtak, az egész nem épült bele a szervezetbe, nem is zavarta az embereket, megformálták, kifestették abszolút korrekt módon, de nem lelkesedtek értük, nem foglalkoztak velük. Schrammel sokkal súlyosabb próba elé állította őket, ő bement az üzembe, partnereket keresett magának, és velük akarta megcsináltatni, amit kitalált. Megcsinálta a velencei karneváli figurákat és ezeket hagyományos herendi mintákkal borította be, nemcsak azért, hogy *herendies* legyen, hanem azért, hogy bármelyik porcelánfestő képes legyen önálló improvizációval megcsinálni. Aktivizálni akarta az embereket és kiderült, hogy ez nagyon nehéz és nagyon lassú folyamat. A korábban leírt kétlaki élet keretei között élő embereket ennek a világhírű keramikusnak az ambíciója, az erőszakossága, – bár Schrammelt nagyon nehéz volna erőszakosnak nevezni – inkább a kitartása, erősen próbára tette. A közelmúlt óriási frankfurti sikere és a karneváli figurák hallatlan szakmai visszhangja nem jelent meg a manufaktúrán belül, mint a saját sikerük. Az emberek nem érezték a magukénak ezt az eredményt. Sokminden átszínezte a herendi manufaktúra részvénytulajdonos dolgozóinak a tudatát. Herend évekkel ezelőtt megválasztotta például azt a kommunista tanácselnököt polgármesternek, akit korábban az első szabadon választott herendi önkormányzat távolított el a helyéről nem megfelelő pénzkezelés miatt. Az önkormányzati választásokon ez

az ember úgy kampányolt, hogy a plakátjain hirdette, a manufaktúra hamarosan tönkremegy és bilit fog gyártani. Az ottani emberek mégis megválasztották. Ebből messze-meno következtetéseket nem lehet levonni, de az látható belőle, hogy az emberek érzelmei enyhén szólva ambivalensek, ami a belső megújulási folyamatot is illeti. Ezek az érzések megmaradnak az emberekben, sőt, megmarad egy gyanakvás is, hogy ezek a külső emberek, közöttük a Makovecz, mit akarnak itt egyáltalán, nyilván nem azért a jelentéktelen fizetésért vannak itt, amit ezért a munkáért kapnak.

A megújulás eddig nem volt látható Herenden, most már igen. A kereskedelempolitika volt az első, Szingapurtól a keleti német tartományokig üzleteket nyitottunk, felújítottuk a budapesti üzleteket, a forgalom elindult. A súlyos problémákkal küzdő európai és távol-keleti porcelángyárak mellett Herend termelése és bevétele folyamatosan nőtt, jobban, mint ami a forint leértékeléséből adódik. Eljuttottunk odáig, hogy reálissá vált, hogy a szükséges beruházásokat hitel felvétele nélkül el lehet kezdeni. Elindultak a belső felújítások a leromlott állapotú épületekben, a múzeum értelmes bekapcsolása a manufaktúra belső rendszerébe, valamint a bejárat előtt össze-vissza épített létesítmények helyett egy szakmai bemutatásra, vendéglátásra, kereskedelemre alkalmas együttes megépítése. Mielőtt ez elkezdődött volna, a legnagyobb megdöbbenésemre az erre vonatkozó igazgatósági döntést az igazgatóság tudta nélkül végrehajtva megjelent a manufaktúra műszaki vezetése Mányi István kész tervdokumentációjával és ebből lett egy cirkusz természetesen. Én azonnal leállítottam ezt a folyamatot és közöltem, hogy egy Herend életében ilyen jelentős, többmilliárdos beruházást csak pályázattal lehet megcsinálni. Semmiféle retorziót nem követeltem a szabálytalanságok miatt, csak azt mondtam, hogy ezt most félretesszük, ha egyszer megrendelték a munkát, akkor azt tessék kifizetni, a veszteséget állja a cég, lehet, hogy ez helytelen volt és a felelősökkel kellett volna megfizetnem, mindenesetre így történt. A kiírt pályázaton neves emberekből állítottuk össze a zsűrit, ott volt Jánossy György, meghívtuk a műemlékfelügyelőséget is a műemléknek nyilvánított klasszicista jellegű régi gyárépület miatt, a pályázati részvételre pedig meghívtuk Ekler Dezsőt, Turányi Gábort, a Triskell és Mányi Istvánt is. A második forduló után úgy döntöttünk, hogy a Triskell csinálja meg a gyárrekonstrukciót, Turányi pedig a reprezentációs épületet. Turányi építészetét nagyon nagyra tartom, nagyon autentikusnak, nem tudom másként jellemezni, mint ókonzervatív szemléletűnek, akihez legközelebb Asplund építésze áll, mert egyszerű, tartalmas és komor. Az új épület terve is ebben a stílusban készült. Sajnos a cég ügyvitele nagyon rugalmatlan volt, nem tudtak szót érteni a manufaktúra műszaki vezetőivel, konfliktus konfliktust követett, amit részben Turányiék szabályozásával, részben a mi műszaki részlegünk elcsendesítésével sikerült elvinni addig, hogy a komplett kiviteli tervek elkészüljenek. Sajnos pénzről is szó volt itt, mert mindenki túl sok pénzt szeretne keresni.

Turányi viszonylag jól hajózott ezen a meglehetősen mocskos és háborgó tengeren, a terv szép lett és jó lett.

Sok problémám volt a tervezéssel, amit természetesen mindenki megelégedésére nem lehet csinálni, a konfliktusokat lehet kezelni, de nem lehet megakadályozni a pletykákat és az ország jelenlegi állapotából következő mentalitásbeli zavarokat. Elterjedt a manufaktúrán belül, hogy az egész beruházás csak a Makovecz ambíciója, mert ez az ő igazi bulija. Ezek ellenőrizhetetlen, bizonyíthatatlan és kivédhetetlen támadások, nem lehet megtalálni az eredetét, de az emberek közé befészkelte magát.

A lázas állapotban lévő helyzetet nagyon rosszkor érte a következő atrocitás. Az ÁPV Rt egyik alkalmazottja az ott tárgyaló mrp-vezetőknek elejtette azt a megjegyzést, hogy két ellenzéki közéleti személyiség, Mádl Ferenc és Makovecz Imre sok egy igazgatóságban, talán az egyiknek vissza kellene lépnie. Ugyanakkor az ÁPV Rt bejelentette az igényét arra, hogy Mádl Ferenc helyett őt egy saját alkalmazottja képviselje az igazgatóságban. Miután elindult ez a kis veszetséget hordozó róka, aki szét is vitte a hírt a manufaktúra emberei között, az igazgatóság tiltakozására az ÁPV Rt igazgatója bocsánatot kért. Addigra azonban a veszett róka már úton volt. A közgyűlés előtt, mert ez a játékszabály, az igazgatóság lemond, a részvényeseket képviselő szervezet egy új névsort állít a részvényesek elé, amiről szavaznak. Ez most is így történt. Az ÁPV Rt új képviselőjével kiegészített listára leadták a szavazatokat és másnap kaptam egy papirost, amiben közölték velem, hogy nem kaptam meg a szükséges számú szavazatot, így nem vagyok benne az új igazgatóságban. Az ÁPV Rt új képviselője viszont benne van. Egy politikai sandaság, a pletykák, a megújulással szembeni ellenszenv győzött tehát. Ez a történet. A történettel az a baj, hogy van egy felismerhető karaktere. Ha ez a trend folytatódik, hogy tehát azt a személyt, aki jelenlétével igyekszik fenntartani a megújulást, nem engedi az entropia irányába való elmozdulást, le kell cserélni, akkor a következő személy a vezérigazgató lesz. Jelentéktelen, másodlagos, partikuláris kérdésekről fog tárgyalni az igazgatóság és elemeire esik szét az a hangulat, hogy Herend egy világhírű, a legmagasabb kategóriába tartozó cég, és ehhez méltóan kell a jövőjét megformálni. Ha ez a tendencia érvényesül, és én nagyon nem szeretném, ha ez bekövetkeznék, akkor Herendnek az a fejlődési vonala, ami idáig, ha itt-ott buktatókkal is, de felfelé ívelt, megtörik.

Az igazgatóság tagjainak, amikor a tudomásomra jutott, hogy én már elmehetek, akkor még egyelőre hivatalban lévő elnökként megtiltottam, hogy velem szolidaritást vállaljanak azért, hogy a manufaktúra érdekeit képviselhesék. Azon kívül nem engedhettem meg magamnak azt, hogy bárki engem ebben a helyzetben megvigasztaljon. Nem vagyok gögös természetű, de engedjék meg nekem, hogy magam védjem meg magam és az, aki engem küldött, és nem kívánok részvétet elfogadni ennek a történetnek a kapcsán. Aggódom azért, hogy az elindult beruházás képes lesz-e normálisan befejeződni, máris ellentervekről suttoznak, amikről semmiféle konkrét információm nincsen. Lehet, hogy én is hibás vagyok abban, hogy így történt, mert sokkal radikálisabban és szélsőségesebben kellett volna fellépnem, akkor azonban a fejlődésnek ezt az irányát a herendi társaság nem tudta volna fölvenni. Én mindig

a lassú, szívós munkában hiszek, nem a forradalmi átalakulásban. Rendkívül sajnálom, hogy a zömében sváb származású herendiek, akiknek természetes tulajdonsága a szorgalom és a kitartó munka, nem jöttek rá, hogy az érdekekben tevékenykedem és nem tudtak megvédeni.

(Budapest, 1998. május 5.)

*

Április 28-án, délután az mrp-közgyűlés megválasztotta az új igazgatósági tagságra jelölteket, közéjük bekerült az ÁPV Rt új jelöltje, Kérdő Bálint; a korábbi elnök, Makovecz Imre nem kapta meg az ehhez szükséges szavazatokat. A május 16-i társasági közgyűlés megválasztotta az új igazgatóságot. Kovács József vezérigazgató a vele készült interjú javított szövegével együtt az alábbi sorokat küldte az Országépítő szerkesztőségének:

Sajnos az mrp-közgyűlésen, ahol az egybentartott herendi részvények súlya folytán a későbbi társasági közgyűlés kérdései már jószerivel eldőlnék, olyan személyi döntés született, ami elszomorít, aggaszt és felháborít.

Elszomorít, mert az igazgatóság nagy tekintélyű tagjai – magamat is ideértve – nem tudták megértetni tisztességes, jövőt formáló, józan elképzeléseiket a manufaktúra vezetésének alacsonyabb szintjén állókkal.

Aggaszt, mert a manufaktúra tanult, pozíciójuknál fogva széleslátókörű herendi vezetői sem azonosultak az igazgatóság által vallott és meghirdetett vállalati filozófiával és küldetéssel; és véleményformáló szerepük és feladatuk rossz eljátszása és végrehajtása folytán teret nyert a kicsinyesség, a belterjességre törekvés, visszaszorult a hosszútávú gondolkodás és a kiválóságra törekvés célkitűzése.

*Felháborít*a döntés, mert gerinces emberhez méltatlan. Suttogó, rejtőzködő, lapuló, mocskolódó szervezkedés eredménye.

Mi történt? Igaz, a pesti igazgatósági tagok, kis többséggel, éppen hogy megválasztásra kerültek. Makovecz Imrét viszont, anélkül, hogy a körülbelül 1600 részvényes közül bárki is nyíltan bármit felhozott volna ellene, a szavazás titkossága mögé bújva, kiebudaltuk.

Kovács József

*

Az április 28-i MRP közgyűlési választást követően, értesülve arról, hogy az új igazgatóságnak nem tagja többé, Makovecz Imre felháborodott és részben ironikus hangú levelet küldött Herendre (ennek lényegét a vele folytatott beszélgetésben elmondta), kérve, hogy azt a részvényesekkel ismertessék. Erre a levélre válaszolva a társasági közgyűlésen, ahol nyomtatékos kérésére Makovecz Imre levelét is ismertették, Bányai József porcelánfestő a maga és munkatársai nevében az alábbi levelet olvasta fel:

Igen Tisztelt Makovecz úr!

Bocsásson meg, hogy Önhöz hasonlóan fogalmazok. Én is örülök. Legalábbis annak, hogy az Ön – MRP vezetése által titkosított – levelének egy másolata eljutott hozzám. Szerintem az MRP vezetése úgy gondolta helyettünk is, hogy mi, kisztrészvényesek igazán nem vagyunk kíváncsiak a négy és fél éve itt elnöklő Makovecz Imre levelére. Az az egy-két bugris, akit ez egyáltalán érdekel, elolvashatja a gazdasági igazgató úr szobájában.

Levelében írja, milyen elegánsan vetek búcsút Öntől. El tudom képzelni. Annak is örül, hogy nem jutottunk eddig a privatizáció lejtőjére, mint sokan mások ebben a hazában. Hogy kiegyensúlyozott a jövedelmünk, folyik a „termék-megújulás”, elkezdődött gyárunk, környezetünk európai színvonalúvá tétele. Ennek mindannyian örülünk.

Viszont a valóban tisztességesen dolgozó emberek, és ezek vannak döntő többségben, félnek a bizonytalan jövőtől, mely az Ön elegánsnak egyáltalán nem nevezhető eltávolításával ezentúl még kiszámíthatatlanabb lesz.

„Örül annak”, hogy senki sem szennyezte be suttogó pletykákkal az Ön nevét, hogy nem tartottuk soknak az itteni havi 22 ezer forintos juttatását, hiszen ma szavazzuk meg az Ön nélkül felálló igazgatóság magasabb díjazását.

Nem igaz, hogy a többségnek nem tetszenek a hosszútávú tervei, az sem igaz, hogy valamilyen nem létező érdekképviselő talán csak a mesékben létező tagjai végigcsontak szellemek módjára az egyes munkahelyeken, azt állítva, hogy a Makovecz korrump, és hogy *ki a pestiekkell!* jelszóval maguk mellé állítsák az egyébként becsületes, jószándékú kisztrészvényeseket.

Meggyőződésem, hogy sem a nagy, sem a kis főnököcskék nem bujtogattak Ön ellen. Megmondom, miért.

Azért, mert a felső- és középvezetők nem is olyan régen átestek egy szerintem is jó asszertív képzésen. Ezért tartom képtelenségnek, hogy közülünk bárki is ne merné elmondani a véleményét, gondolatait egy közgyűlés előtt. Ezek után viszont nem értem, hogy kiknek, milyen érdekcsoportoknak állott Ön az útjában.

Napok óta ezen töprengek, de aztán erre is rájöttem. Csakis az ufók lehettek. Hogy miért éppen ők? Gondolom, mert láthatatlanok, meg nem vettek részt asszertív tanfolyamon. És a számítógéprendszerbe vírust helyeztek el.

Nagyon komolyra fordítva a szót: nagyon sajnálom, sőt szégyellem, hogy ismét az újságok címlapján díszelgünk egy újabb negatív szenzációval, ami igazán nem öergbíti gyárunk hírnevét.

Komolyan félttem, féltjük gyárunk jövőjét, melyet Makovecz Imre, Kossuth-díjas, európai hírű építész segített, és segíthetett volna még sokáig megvalósítani.

Ezért a tisztességes munkavállalók nevében megkövettem Önt, Makovecz úr! De tudom, hogy ez nem elég. Köszönjük az eddigi munkáját.

Herend, 1998. május 16.

Bányai József

Dolf Braat

JELEK A GABONAFÖLDÖN

Talán akadnak olvasóink, akik már látták a *Mi történik a földön?* című videofelvételt, amely bámulatos és meggyőző áttekintést nyújt azokról a szépséges ábrákról, amelyek a termőföldeken évről évre megjelennek a világ minden táján.

De minden bizonnyal hallottak már azokról a körökről, amelyek egy-egy éjszaka folyamán jelennek meg a gabonaföldjeinken. Ezek 5 %-áról állítják, hogy azokat bizonyíthatóan ember készítette. Viszont az elmúlt tizenöt év során a szántóföldeken ezrével megjelent képeknek több mint a 90 százalékát joggal tekinthetjük más intelligenciák műveinek.

Minden országban, így Magyarországon is, a képek kezdetben egyszerű körök, mintha csak szoktatni akarnának bennünket ehhez a rendkívüli jelenséghez. A következő lépésben dupla kör, vagy körök tűnnek fel, amelyeket bolygó gyanánt négy kisebb kör vesz körül. Az ezt követő években bonyolultabb, geometrikus képek jelennek meg, például ősi hieroglifák, vagy primitív képírás. Az évek múltával a képek lépésről lépésre mind összetettebbek lesznek, s olyan ábrákká fejlődnek, amelyeket csak számítógéppel volna lehetséges megtervezni, mint például a Mandelbrot-féle „alma-emberke”. Ez izgatja képzeletünket s arra készíti, hogy túllépjünk értelmünk határain.

A legfejlettebb képek, a legbeszédesebb jelek a dél-angliai Wiltshire és Hampshire tartományokban találhatók.

A köralakzatokon belül többféle módon helyezkedhetnek el a gabonaszálak: érintőlegesen, az óra járásával meg egyezően, sugarasan, több rétegben, a földre hajló növényi szárazalkotta önálló csoportokban.

Az angol farmerek olyannyira megalégték a gabonakör-turizmust, és azt, hogy földjeiket folyton megkárosítják, hogy több tízezer fontnyi jutalmat ajánlottak fel annak, aki a kezükre adja a körök készítőit! Évente mintegy kétszáz alakzat tűnik fel Dél-Angliában, és még senkit sem sikerült tettenérni. 24 órán át tartó katonai őrszolgálat és számos országban (Németország, Japán, USA) hivatásos megfigyelők által, hírközlő eszközökkel folytatott kutatások ellenére

soha nem sikerült elcsípni azokat, akik a növényzetben hagyott lenyomatokért felelősek.

Noha az egyes ábrák elkészítésének technikája még nem teljesen világos, vannak bizonyos tények, amelyek megjelenésükkel kapcsolatosan már ismertek.

– Nagyon gyorsan keletkeznek; még a legbonyolultabbak is alig fél óra, esetleg néhány perc alatt.

– A növények szára azonos szögben hajlik és nem törik meg. Ezek több hétig a földre simulnak, míg a terményt le nem kaszálják.

– Az ilyen gabonakör belsejéből származó mag elültetve 5-6-szor gyorsabban növekszik, mint a többi mag.

– Gyakran láthatók fényjelenségek – különösen éjszaka – azon a helyen, ahol a rákövetkező reggelen különböző alakzatokban fekszik a földön a gabona.

A fent említett videofelvétel bemutatja, hogy miképpen jön létre kevesebb mint 12 másodperc alatt egy megközelítőleg 50 méter átmérőjű, 19 körből álló, hatágú csillag. Két kicsiny, futballabda nagyságú fénygolyót láthatunk, amelyek mintegy öt méterrel a búza fölött keringnek, körbe járnak kétszer, s a gabona a képen látható formában a földre simul.

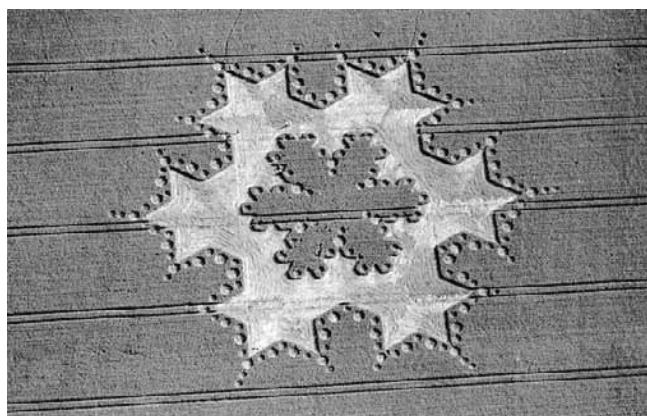
Fizikai tény: ha nyáridőben felkeressük a Délnyugat-Angliában található ősi emlékhelyeket, mint amilyen Stonehenge, Avebury, Sillbury Hill és a többi, szomszédságukban nagy számban találhatunk különféle gabonaalakzatokat.

Talán egy személyes beszámoló hozzájárulhat ahhoz, hogy ezt a jelenséget a maga teljességében megérthessük.

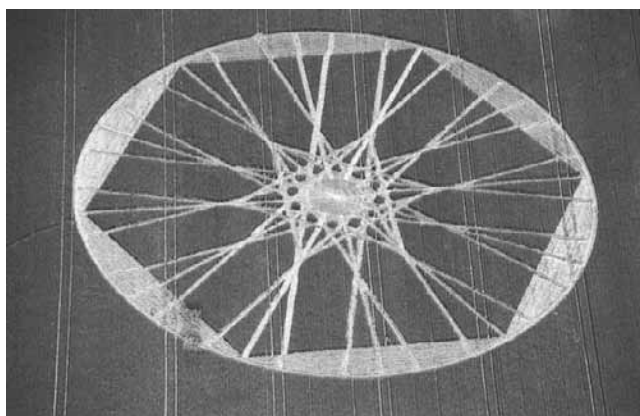
A pompás alakzatokon, a felépítés precizitásán és a képi világon fellelkesülve, ugyanakkor pedig nyugtalanodva amiatt, hogy a témával kapcsolatos hírek milyen ellentmondásos módon kerülnek napvilágra, a múlt nyáron elhatároztam, hogy ellátogatok Dél-Angliába, arra a szakrális színhelyre, ahol azok a csodálatos ábrák találhatók.

1997 augusztus 1-3-ig egy festő barátommal elmentünk a *Gabonaköröket kutatva / korunk jelei* címet viselő szimpoziumra, Glastonburybe. Oda, ahol azok, akik oda-

Milkhill, Wiltshire, Nagy Britannia, 1997

Warminster, Wiltshire, Nagy Britannia, 1997

adóan tanulmányozzák a növényi lenyomatokat, minden évben összegyűlnek, és megosztják egymással fotóikat, kutatási eredményeiket, elméleteiket, különböző elképzeléseiket .

Ottlétem alatt a legjelentősebb benyomást az a csaknem vallásos figyelem gyakorolta rám, amely korunknak ezt a jelenségét övezi. Azok közül, akik ezeket a tényeket komolyan veszik, amiként komolyak is; senki nincs, aki teljes egészében képes volna azokat meg is érteni.

A megközelítőleg kétszáz embert befogadó tanácsterem mellett volt Stephen Alexander fényképboltja. Amint újabb alakzat feltűnéséről jelentés fut be a gabonaköröket tanulmányozó központba (CCCS), ő repülőt bérel, hogy légifelvételeket készítsen. A jelen cikkben közölt fotók nagyrészt az ő munkái.

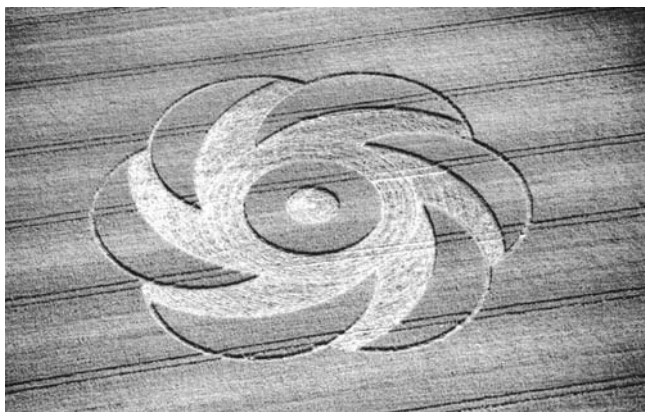
Ha azonban mi magunk látogatunk el valamelyik alakzathoz, az olyan különleges élmény, aminek kevés köze van a fényképekhez. Kinn a mezőn, ami ki van téve az elemek hatásának, a napsütésnek, esőnek, szélnek, ködnek, nincs a magasból rálátásunk a teljes képre, csak egy részét láthatjuk, mivel a *lenyomat* a földre simul.

Szerencsére az angliai táj dimbes-dombos, és így fedeztük fel ott az első gabonakörünket. Az alakzatok nagyrészt körkörök: ilyen volt ez is. Egy kis völgy szemközti oldalán lapos kör volt, amelyet néhány gyűrű vett körül. A földdarabka bejáratánál, ahol autónkkal is megállhattunk, volt egy kis várakozóhely egy pulttal: egy font fejében a farmer megengedte, hogy odamehessünk a földjén található alakzathoz. Néhány szabály :

- csak a traktor által hagyott keréknyomon járhatok (ez a minden képen látható párhuzamos vonalak hálózata)
- ne tégy kárt a növényzetben
- ne szemetelj

Bizonyos távolságból könnyedén kivehető a völgy szemközti oldalán lévő alakzat, amely 5 páros traktornyom szélességű területet borít be. Amikor azonban mező egyik sarkából elindulunk, nem láthatunk mást, csak az utat, az autónkat, a pultot, az eget, és egy csomó búzát. Legalább öt percen át meneteltünk, anélkül, hogy akár egy pillanatra is átláttuk volna a helyzetet a tengerként hullámzó búzán keresztül, hogy eljussunk egy hatalmas, kb. ötven méteres alakzathoz, amely valahol a közelben kellett, hogy legyen. Miután másodszor is visszatértünk a következő három páros nyomhoz, beléptünk az első alakzatba.

Barbury Castle, Wiltshire, Nagy Britannia, 1997

Mozdulatlan sziget volt ez, amit a szüntelenül hullámzó búzából *vágtak ki*. Itt visszanyertem tájékozódó képességet, úgy éreztem védelem alatt állok és közvetlen kapcsolatban vagyok a természettel. E hatalmas alakzat (magunk is elkészíthetnénk, de Istenem, mekkora munka!) középpontjában állva úgy érezzük, mintha mi magunk volnánk a világ középpontja. Pontosan olyan érzés ez, mint amikor az ember egy katedrális középpontjában áll. Amiként bármely egységes helyszín, egy tér, egy épület, egy völgy; úgy a gabonakörök is a teljesség, az ottlét totalitásának érzését adják nekünk.

Elismerem, hogy ezek a benyomások esetleg eltúlzottak, valószerűtlennek tűnhetnek. Mégis meg vagyok győződve róla, hogy ha vesszük magunknak a fáradságot és odaképzeldük magunkat egy ilyen gabonakör közepére ahol körülvesznek az alakzatot alkotó gyönyörű formák, megközelítőleg olyan méretben, mint amilyenek valójában, akkor a bizonyosság és az áhítat érzése egyidőben hat majd át bennünket.

Földi és kozmikus kapcsolat

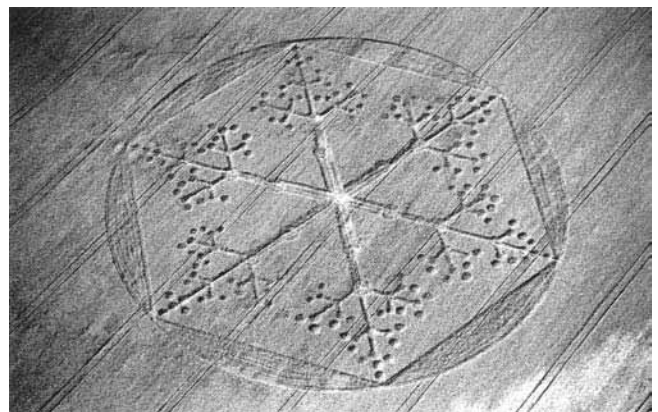
Kicsoda, Isten vagy földi lény műveli ezeket a dolgokat?

Kérem, ne legyenek csalódottak, ha itt nem adok közvetlen választ, csupán csak néhány lehetséges gondolati irányt írnék körül.

Nem olyan egyszerű rámutatni egy angyalra, egy Marsból jött kicsi zöld emberkére, vagy akár Istenre és hagyni, hadd magyarázzák meg ők a dolgot. Például megjelenének a tévében és a mi nyelvünkön kihirdetnék, hogy miért is csinálják az egészet. Michael Glickman szerint a körök készítői a formák, alakzatok, a geometria és a számok nyelven szólnak hozzánk, érzéki, fizikális szinten, amire a világ szeme nyitott. Sugallatok révén is szólnak hozzánk, olyan emberek csatornáin keresztül, akik ezekre a sugallatokra érzékenyek. Mint a régi időkben, amikor a látnokok vagy a proféták is a bensőjükből kapták az üzenetet.

Geoff Boltwood szerint a Földet más naprendszerekből legalább kilenc bolygóról látogatják lények. Akik az olvasók közül ismerik Erik von Däniken munkásságát, ismerik azt a merész teóriát is, miszerint az emberiség ősi kultúrájából és a világ minden tájáról származó valamennyi legenda egy ponton rokon egymással: mégpedig abban, hogy az Isteneket, akik úrhajókon, repülőkön vagy egész egy-

Stonehenge, Wiltshire, Nagy Britannia, 1997

szerűen a felhőkől érkeztek hozzánk, hogy kultúránknak ösztönzést adjanak, materiálisan kell értelmeznünk. Nem kelek a védelmére ennek a provokatív elméletnek, amely azonban lehetséges kiindulópontul szolgálhat a számunkra azokhoz megfigyelésekhez, amelyek a világ minden táján élő, legkülönfélébb emberektől származnak, szemtanúk egész sorától, akik meggyőződéssel állítják hihetetlen történeteiket, amelyek nincsenek összhangban a dolgokról szóló jelenlegi tudásunkkal. Ezért ezeket a történeteket, amiket mint szemtanúk mesélnek el, egészen egyszerűen el sem hiszik nekik.

A kozmikus összefüggések mellett földi összefüggést is találunk: a legtöbb gabonakör a földi energia-csatornák mentén jelenik meg. A kínaiak több mint 5000 éve tanulmányozzák ezeket az energiacsatornákat, és ennek a tudománynak a *Feng Shui* nevet adták. Tanulmányozzák a különböző földi helyszínek energiáját, hogy megtalálják a legjobb helyet házak, leginkább szakrális épületek építésére. A Feng Shui képes átrendezni az energiacsatornákat vagy biztosítani azt, hogy az illető épületben az élet mentesüljön a rossz behatásoktól. Pozitívan járul hozzá az élet fenntartásához azáltal, hogy tulajdon energiáinkat akkumulálja. Amiként a kínaiak az akupunktúrával összehangolják a testünkön áthaladó energia-csatornákat, meridiánokat, úgy a Feng Shui képes arra, hogy összhangba hozza a meridiánoknak, energiacsatornáknak a föld testét beborító hálózatát.

Wigholt Vleer szerint minden szakrális létesítmény, így a templomok, a szent fák, gyógyforrások, ősi kőkörök és így tovább, körülbelül 1300 -ig visszamenőleg az egyenes irányú energiacsatornákhöz kapcsolódva keletkeztek. Ez azt jelenti, hogy a spirituális energiának irányított csatornáit léteznek, amelyek ezeken a helyeken a világon mindenütt áthaladnak.

Ha varázsvesszővel, vagy ingával kutatjuk a földet, felvázolhatjuk a különböző energiacsatornák elhelyezkedését. Hamish Miller és Paul Broadhurst *A Nap és a Kígyó* című könyvében az egyéb csatornák mellett felvázolja a pozitív és negatív elektromagnetikus energiacsatornák hálózatát, amit hagyományosan Michael (+) és Mary (-) csatornáknak neveztek el. A gabonakör alakzatok többsége egzakt módon helyezkedik el a földön, az említett csatornák rácszatáival megfelelően. Hogy erre a kapcsolatra

Windmill Hill, Avebury, Wiltshire, Nagy Britannia, 1996

rámutassak, íme egy gabonakör példája, Hollandiából, 1994-ből. A nyilak a gabona dőlésirányát mutatják. Az energia koncentrációja méginkább felerősödik a harmadik irányban: felfelé. Valamennyi körkörös, lapos alakzat rendelkezik egy fölébe magasodó térbeli, elliptikus energiaformációval.

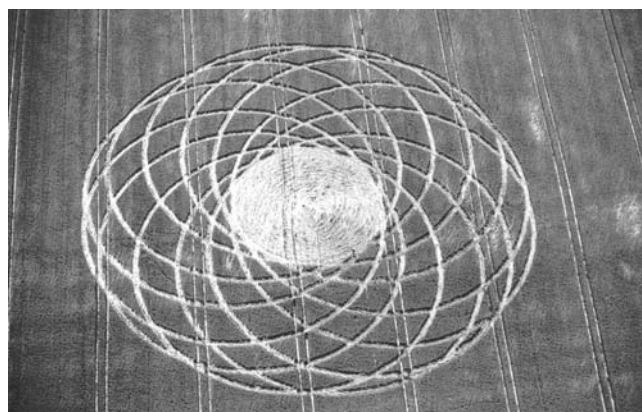
A gabonakör-jelenségnek létezik egy értelmes megfejtése, amelyet a leggyakrabban hallani azoktól, akik ezt a jelenséget kutatják. Eszerint a föld fejlődése olyan szakaszba érkezett, hogy az egyoldalú, pusztán materiális célú kutatásokat a föld és az emberiség szellemi kibontakozásának kell felváltania. A 2000. év fordulójához közeledve a gabonakörök képe kísér minket, amikor majd átlépjük ezt a határt. A gabonakörök egyetemesen, mindenütt megjelennek és a képekbe rejtett üzenet a szépségről, a szeretetről, a rendről, a fejlődésről a nemzeti, sőt nemzetközi politikai érdekek felett állnak. Egyesítenek bennünket, mint földi lényeket, hogy lépést tartva a kozmikus fejlődéssel elfoglaljuk jogos, minket megillető helyünket a világegyetemben, és megtegyük a földlakókra háruló következő lépést. E nézet szerint a gabonajelekkel idegen bolygók lakói segítenek abban, hogy figyelmünket a föld anyagi és személyes fejlődésére összpontosítsuk.

Sok olyan gabonakép is feltűnt az elmúlt években, amely különböző hagyományos kultúrák szakrális képeire emlékeztetnek. Michael Hesemann számos ilyen jelet, feliratot és festményt helyezett az egyes gabonaalakzatok mellé. Meggyőző ez a látvány, amely rádöbbenhet, hogy olyan jelenséggel találkozunk, amely az egész világot átfogó kultúrákkal áll kapcsolatban.

Mint láthatjuk, még sok kutatható akad a land-art e sajátos történéseivel. A művészek a földet behálózó energia-csatornák és az ősi kultúrák szent helyeinek ismeretében tevékenykednek. Fény-és hangjelenségek által kísért technikájuk lehetővé teszi, hogy rendkívül rövid idő alatt csak számítógépekkel megtervezhető bonyolultságú ábrákat nyomtassanak a gabonatóblákba. Mint minden művészet, hatással van érzelmeinkre és értelmünkre is, lehetséges, hogy a kollektív tudatalattink pontos állapotát tükrözi vissza, másrészt pedig bizonyára segít kifejleszteni kollektív tudatunkat a jövőnk számára.

(Fordította Bökönyi Teodóra, a képeket Stephan Alexander gyűjteményéből válogattuk)

Alton Priors, Wiltshire, Nagy Britannia, 1997

Stonehenge, Wiltshire, Nagy Britannia, 1996

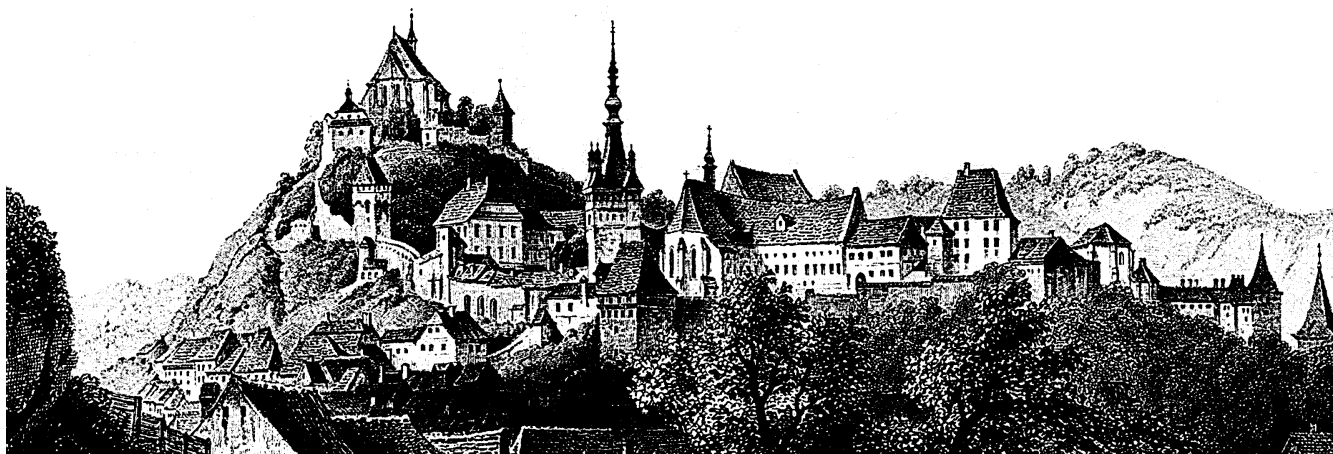
(A szerző építészmérnök, aki a nyolcvanas évek végén több hónapon át dolgozott a Makona építészirodában, azóta Hollandiában van saját irodája. Utolsó budapesti látogatásán hozta a hírt, hogy egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a gabonakörök jelensége iránt, amely, minél alaposabban foglalkozik vele, annál több megfejtethetlen rejtélyt állít elé. Ezt a beszámolót kérésünkre küldte, mint eddigi ismereteinek nagyon rövid összefoglalását. Elbeszéléséből és más forrásokból néhány érdekes ténnyel érdemesnek látjuk kiegészíteni az írását.

A gabonakörök meghajolt búzaszárai jól megkülönböztethetők a szél, eső vagy emberi kéz által ledöntött száraktól, mert az előbbieken a meghajlás helyén természetes növekedési csomó található, ahonnan a szár eltérő szögben nő tovább és ez a szög a gabonakör mintázatának azonos helyzetű területein azonos. A geometriai jelek nemcsak gabonatóblákban jelennek meg, hanem ismeretesek hasonló minták befagyott tavak, tengerek jegében, ahol a vízfelület nem fagy be újra a felolvadt területen, mert a mintázat sajátos energiaállapota hosszú ideig fennmarad. Ismeretesek sziklákon, a kőfelületbe mélyedő jelek is, egy ilyen Kubában katonákkal vésték széjjel, ami általában jellemző hivatalos válasza a jelenségre: eltitkolás, emberi kéz munkájaként való leleplezés – előfordulnak valóban ilyen esetek is –, nyomok eltitkoltatása, amit talán az ismerlentől való félelem indokol egy olyan korban, amely a tudomány mindenhatóságába vetett hitre építi fel a jövőt.

SÁROS LÁSZLÓ ÉS MUNKATÁRSA, RÉVAI ATTILA az egyik első díjat kapták zenepavilon-tervükkel a Főváros által két helyszínre kiírt építészeti pályázaton. Tervük Budafok főterén fog megépülni. Sáros László ajánló szavai a tervdokumentációhoz:

ÉVEKIG
HITTEM,
ERŐSEN HITTEM, HOGY A
VECSÉSNEK NEM KELLETT
ZENEPAVILONOMAT MAJD
EGYSZER MEGSZERETI VALAKI MÁS.
HA VAN ELÉG IDŐ, S HA VAN ELÉG HIT,
ÍGY A DOLGOK MEGÉRHETNEK, MEGÉRNEK.
MOST MEGTÖRTÉNT.
MERT A DÖNTNÖKÖK
FELFIGYELTEK ERRE A KIS MICSODÁRA.
TÉNYLEG MICSODÁRA?
JÁTÉKSZERRE,
MELY MODELLEZNI AKARJA AZ IDŐT.
AZ ÁHÍTOTTAT, DE SOSE VOLTAT, A GERINCETÖRT
JÓSZOLHATÓT, AMI, HA HELYIÉRTÉKÉT VESZÍTVE
IS, DE JELENTŐSÉGÉBEN
UGYANOLYAN FONTOS NAPJAINKBAN,
HA NEM FONTOSABB,
MINT LETT VOLNA SAJÁT KORÁBAN.
EBBŐL ERED A FRICSKA LÉPTÉKBEN, FORMÁBAN,
ANYAGBAN, SZÍNEN.
DE AMI TÖRETLEN, AZ A SZERETET,
AZ ITT ÉS MOST EGYSZERI KOMOLYSÁGA,
A TUDATOSAN VÁLLALT JELKÉP LÉTE.
REMÉLEM ÉS HISZEM,
HOGY MÁSOK IS TLIDJÁK MAJD SZERETNI.
ÉS HINNI – HA NEM IS BENNE, DE –
NEKI.

Viktorija Aladzic

A HEGYI TEMPLOM

Ahogy beléptem az irodába, Pavlo a görgös székkal együtt felém fordult. Előbb a szemüvegén keresztül nézett rám, aztán amikor egészen közel értem hozzá, az évek óta ismételt mozdulattal – balkezének kisujját a mennyezet felé görbítve, középső ujjával az orrtővéhez nyúlva – megigazította a szemüvegét, és felém hunyorított. Mielőtt köszönhettem volna nekem szegezte a kérdést:

– El tudnál menni két nap múlva Romániába?

– Romániába? – lepődtem meg. – Ki a csoda jár még Romániába?

Rám nevetett, és azt válaszolta:

– Elmennék én, ha nem kellene Krakkóba utaznom. – Majd visszafordult az asztalához, és folytatta az írást. Leereszkedtem az asztal a mellett álló székre, és a kezét figyeltem, ahogy suhan a papíron.

Pavlo az irodapatkány és a kalandor valószínűtlen keveréke. Titokban kétfejű szörnynek neveztük, de előtte semmit sem lehet titokban tartani. Sohasem adta jelét; hogy zavarja-e a becenév, vagy tetszik neki, de Pavlo például nem tudja felsöpörni az udvart. Úgy tartja a söprűt, mintha két balkeze lenne. Akárhányszor éves nagytakarítást rendeztünk, s Pavlo kézbe vette a söprűt, odaugrottunk, hogy elragadjuk tőle, mert folyton úgy tűnt, hogy söprögetés közben darabokra fogja törni magát. Ha azonban úgy kívánta a helyzet, ha az a bizonyos kalandorfeje lépett működésbe, hihetetlen dolgokra volt képes: csikorgó téiben tíz kilométert gyalogolni, hogy utána egyáltalán ne látsszon fáradtnak. Ez akkor történt, amikor kétsége támadt, hogy egy Szabadka környéki falu apró temploma mégsem a tizenharmadik században épült, ahogy addig tartották, hanem korai román rotunda, de alighogy kiértünk a városból, autónk elakadt a hóban. Pavlo retentően ideges lett, aztán egyszerűen szó nélkül elindult gyalog a falu felé. Mindig saját elméletei voltak az építészet fejlődéséről, s ezeket megpróbálta igazolni, ha pedig az elmélete igazolásához söprögetni kellett volna, – bizonyos vagyok benne – még söprögetni is megtanult volna.

Így kerültem az autóbuszra, amely hatszor romlott el, mire Segesvár elé értünk. A buszvezetők egyáltalán nem izgatták ezen magukat. Amikor első ízben állt meg az autóbusz üzemhiba miatt, megértettem hogy induláskor miért csak

az egyik oldalon nyitották ki a padló alatti poggyássteret, ami miatt sok utas nem tudta el helyezni a csomagjait, hanem föl kellett őket vinniük az autóbuszba. A poggyásztér a másik oldalon tele volt szerszámmal és alkatrészsel. A vezetők leálltak az autóbusszal, felgyűrték az ingujjukat, kinyitották a poggyássteret, és szedték ki a szerszámot és alkatrészes ládákat. Útközben hatszor tették alkalmassá a buszt a továbbhaladásra, míg teljesen el nem romlott. A vezetők ekkor sem izgatták magukat. Kézzel-lábbal elmagyarázták nekünk, hogy hat kilométernyit kell gyalogolnunk a szállodáig. Délután négy óra volt, és Belgrádtól utazva már tizennyolc órát töltöttünk autóbuszban.

Miközben a sofőr hadonászva mutogatott Segesvár irányába, eszembe jutott Mirkobrad és középkori bányatárnája a Rogozna-hegyen. Egyik nyáron kíváncsiságból csatlakoztam régészeti csapatához. Mirkobrad már több éve ott dolgozott, és eléggé jól ismerte a terepet. A középkori bányatárnákról a parasztok beszéltek neki, és azon a nyáron elhatározta, hogy elindul megkeresni őket. Megkérdezte a parasztot, akinek udvarában hagytuk az autót (mivel az ő házából csak kecskeösvény vezetett tovább), mennyire vannak azok a tárnák. Azt válaszolta, hogy nincsenek messze, mire egy cigarettát elszívunk, már ott is vagyunk. Úgy gondoltam, hogy nem lesz több tíz percnél, ezzel szemben majdnem három órát gyalogoltunk. Később Mirkobrad megmagyarázta, hogy *rövid és hosszú* nem ugyanazt jelenti Belgrádban és a Rogoznán. Amikor először jártam ott, ő is hasonlóképpen csatlakozott, míg rá nem jött, hogy egy cigaretta elszívása nem egy szál elszívását jelenti, hanem egy egész dobozét. A távolságokat nem kilométerekben mérték, mert ugyan ki lenne képes lemérni azokat a szurdokokon, réteken és gerinceken át másként, mint doboznyi cigarettával. Egy cigarettányi megtett út méterekben mérve hosszabb, ha a talaj egyenes, mintha valami nehéz, meredek terepen kell fölfelé kaptatnod.

Egyszer, amikor eszembe jutott Mirkobrad, miközben hallgattam a sofőrt, ahogy arról próbál meggyőzni bennünket, hogy Segesvár nincs messze innen (éppen úgy, mint az a rogoznai paraszt), csak mindjárt itt a kanyaron túl, jókedvem támadt, vállamra akasztottam a hátizsákomat, és elindultam. Nem én voltam az egyetlen. Az utasok többsége így tett.

Segesvára fél hat tájban érkeztem meg. Alighanem előbb is odaérhettem volna, de nem akartam sietni, ha már alkalmam adódott, hogy olyan tájon sétáljak, amelynek bejárásáról soha nem is álmodtam. Szerettem volna megismerni, látni a színeit, érezni az illatát. Az aszfaltút melletti talajon a kurta kis fűszálakban rejtőző tavasz most lopódzott elő az alig elmúlt tél fátyla alól. Tavasszal ezek a füvek sarjadnak ki legelőször, és nem érzékenyek az időnkénti fagyokra. Most szép volt az idő, a nap már leáldozóban volt, amikor elromlott a buszunk, s nemsokára már nem tudtam megkülönböztetni a színeket, csupán a környező táj körvonalai voltak kivehetők a bőséggel ömlő holdfényben. Azon az estén még illatokat sem éreztem. A tudóm olyannyira eltelt az autóbust betöltő kipufogógázal, hogy csak nehezen tudtam kilélegezni magamból.

Másnap a szállodában, reggeli közben megtudtam, hogy az autóbusz vezetői előző nap egyáltalán nem mentek segítséget kérni, hanem az ottmaradt utasokkal együtt a buszban töltötték az éjszakát, s így sikerült még egyapidíjra szert tenniük.

Az éttermi helyiség a reggeli után átváltozott konferenciateremmé; egész nap itt folytak az előadások. Alig sikerült – az ebédszünet alatt – kimennem és elsétálnom egy közeli fenszíkig, ahonnan megláthattam a régi segesvár falait.

A fenszík hatalmas parkoló volt, melynek keleti és déli oldalán merőben egyforma ötemeletes lakóházak beláthatatlan sora emelkedett, s egyetlen fa, bokor vagy fűszál nem akadt közöttük. Csak a keményre taposott föld vette körül az épületeket, némelyik mellett még aszfaltösvény sem vezetett. Északról egy megerősített meder által megzabolázott folyó, a túlsó partján pedig, szintén egy nagy földes fenszíkon ötkupolás ortodox templom állt, s körülötte mindenütt ugyanolyan ötemeletes házak, mint ezen az oldalon, ahol én álltam. Elöttem viszont verőfényesen emelkedtek a magasba a régi Segesvár falai az alsóvárossal, a szűrős templomtornyokkal, toronyházakkal és tetőzuhatokkal. Ennek, az évszázadokon át alakítgatott építészeti alkotásnak a körvonalai megbocsáttatták velem minden egyhangúságát az ötemeletes lakóváros, amely – mintegy bocsánatkérésül ügyetlenül összedobált, egymást keresztező függőlegeseiért és vízszinteseiért (melyeknek célja az volt, hogy családok ezreinek szolgáljanak óvóhelyül) – szinte odalökött a középkori város ölelésébe, azt kínálva, amit maga nem nyújthatott nekem. A tornyok hívogattak, hogy velük együtt emelkedjem én is az építészeti vakmerőség, a szépség- és harmóniaszeretet magasába. Az órástorony órájának hatalmas szeme azonban egyszeriben eszembe juttatta Pavlo szemüvegét és szavait, miszerint teljes jelentést kér a tanácskozásról, így hát kibontakoztam az ódon falak öleléséből, és bevettem magam az ötemeletes házak közé, a konferenciaterem irányába, ahol már megkezdődött a délutáni szeánsz.

Aznap este nem mentem föl azonnal a szobámba lezuhanyozni, hanem az étteremben maradtam újdonsült kolégáimmal beszélgetni, a remek vörösbort iszogatva, amelyet félliteres palackokban szolgáltak fel nekünk. Megismerkedtem egy professzorasszonnyal, aki a gerenda-templomok tanulmányozásának szentelte az életét, s aznap délután a legújabb kutatásairól tartott előadást. Nekem nagyon tetszett az előadása. Kicseréltük a címeinket, és megkértem, hogy küldje el nekem a közeljövőben megjelenő könyvét.

– Szívesen elküldöm, de sajnos csak román nyelven jelenik meg – kért bocsánatot.

– Nem tesz semmit – feleltem neki –, a jó könyvek olyan nyelven is olvashatók, amelyet nem ismer az ember.

Erre ő elnevette magát, és meghívott, hogy másnap tartsak az ő csoportjával, amikor körbejárják Segesvár és a Hegyi Templom falait. A meghívást elfogadtam, egyre azon pironkodva, hogy annak előtte sohasem hallottam az általa említett templomról, s attól tartva, hogy ezt ő is észreveszi.

Fél tizenkettőre járhatott, amikor végre visszavonultam a szobámba. A számtalan benyomástól elcsigázottan és a beszélgetések részleteitől zsibongó fejjel megnyitottam a csapot a fürdőszobában, hogy majd lezuhanyozzam. Melegvíz sajnos nem volt. Hagytam sokáig folyni a vizet, gondoltam hogy talán időbe telik, amíg fölé a harmadik emeleti szobáig, s időnként a csap alá tartottam a kezem, de még fél óra múlva is hideg volt.

Szomorúan zártam el a csapot, s bebújtam az ágyba, reggelre halasztva a fürdést.

Reggel volt melegvíz, így aztán majdnem lekéstem a városnézőbe igyekvő csoport indulását. Új ismerőseim egyike elmagyarázta, hogy melegvíz és fűtés csak reggel öttől délelőtt tízig van a szállodában, és este ugyanígy. De hozzátette, hogy ez még istenes, mert más szállodákban egyáltalán nincs melegvíz. Engem a jobb szállodáik valamelyikében helyeztek el, s nekem jólesett a vendégszeretnek ez a megnyilvánulása.

A középkori Segesvár befödi a környező sziklás katlan fölé emelkedő százméteres csücsöt. Tizennégy bástya volt, ezekből kettőt még a középkorban templommá alakítottak át. Tizenhárom bástyát egy-egy iparoscéh emelt, és azok a nevüket is viselték: Tímárbástya, Cserzőbástya, Olvasztárbástya, Aranyművesbástya, Kötélverőbástya, Mészárosbástya, Szűcsbástya, Takácsbástya, Szabóbástya, Lakatosbástya, Kovácsbástya, Fazekasbástya és Borbélybástya. Az utolsó, a tizennegyedik, a legnagyobb és leggazdagabb, amely egyben a bejárat is a megerősített városba: az Óratorony. Ennek a belsejében múzeum kapott helyet. Először ezt a múzeumot tekintettük meg, s a legérdekesebbnek minden kiállított tárgy közül a torony üveggel védett óraszerkezetét találtuk. Az óraszerkezeten kívül még egy bonyolult szerkezet állt itt, s az össze volt kötve az órával. Az alsóváros irányában, az óra melletti falmélyedésben egy fából készült nagy hengerkeret volt, amelyben hét emberalak állt, fejükön a Hold, a Vénusz, a Merkúr, a Szaturnusz, a Jupiter, a Mars és a Nap alkímiai jegyeivel; az alakok egykor – a hét napjait jelölve – naponta cserélődtek. Alattuk egy fadóbos negyedóránként megverte a dobját. A vár belseje felé, egy hasonló falmélyedés aljában szintén egy dobos volt látható. Fölötte közepén két nagyobb alak állt, az Igazságé és az Ítéleté, ezek bal- és jobbfelén pedig egy-egy angyal figura, egyi kük a nappalt, a munka időszakát jelképezte, a másik az éjszakát, a pihenését.

Ezekről a figurákról eszembe jutott gyermekkoromból egy kert, amelyben a növényzet között tíz gipsztörpe állt sorban. Órákat töltöttem ennek a kertnek a kerítése előtt a benn élő törpék világáról álmodozva. Amikor a házban lakó asszony meghalt, a házat eladták, és az új lakók. Ki dobálták a gipsztörpéket, azzal, hogy giccsek. Én később mégis mindig örültem, ha gipsztörpét láttam valakinél a kertben.

Ezután a városi tanácsházba mentünk, amely előtt rendezett volt a park, benne néhány öreg fával és virágágyásokkal, amelyek még nem voltak beültetve virággal. A polgármester hosszabb beszédet tartott nekünk, ezt azonban nem fordították. Ezt követően egy másik ember, aki mindenütt a polgármester nyomában járt és ceremóniamesternek hitte volna az ember, valójában viszont ő volt a városi építész, angol nyelven tartott beszédet a segesvári tűzoltókról és a mai súlyos romániai helyzetről.

Ahol ültünk, a díszterem gazdag neobarokk díszben pompázott, s ez merőben ellentétes volt a szegénységgel, amelybe lépten-nyomon belebotlottunk. A díszítésen ez a szegénység csupán a színeken volt lemérhető, amelyekkel az meg volt festve – a szürke és a piszkosbarna széles skáláján; ez egyáltalán nem illett a stukkók gazdagságához és kacsaringóihoz. Amíg a polgármester beszélt, tekintetemet a mennyezeten jártattam, s váltig furdalta az oldalamat, mit is keresek ott. Úgy rémlett, hogy nem véletlenül jöttem ide.

Volt valami titokzatosság a jövetelem körülményeiben, titokzatosság ezekben az emberekben, akik körülvettek, a hihetetlen szegénységben, amely szinte teljesen megőrzött egy középkori várost az erődtítmény román alapjaival és a számtalan gótikus tetővel. A reneszánsz nem virágzott föl Segesváron, érkezését megakadályozták a törökök, ám a gótika éppen ezért oly önhittent vetette meg a lábát itt, mintha ebből a talajból sarjadt volna. Ezeknek az embereknek az arca és ezeknek az épületeknek az alakja is valamilyen titkot rejtegetett, mintha arra figyelmeztetnének, hogy nem kell mindig hinnünk a szemünknek, hiszen ez a világ a párhuzamos valóságok különös világa, s nem szabad az első érzékszervi benyomások felületességére hagyatkozni. Az volt a benyomásom, mintha szándékosan nem akarnák megmutatni nekünk a legféltettebbet, mintha próbára akarnának tenni, és hagyják, hogy felismerőképességünk segítségével magunk fedezzük fel azt, amiért idehoztak bennünket.

Amikor kiléptünk a városházáról, Liz meghúzta a kabátom ujját. Mutatni akart nekem valamit. Őt is előző este ismertem meg. Pennsylvaniából érkezett ide. Nem szívesen tartottam vele, úgy éreztem, nem ő az a személy, akivel nekem Segesvár utcáin kellene sétálnom. Ebédre egy óra szünetet kaptunk és Liz tovább vonszolt a kabátujjamból fogva. Mechanikusan követtem, azon törve a fejem, miként tudnám kiszabadítani magam a karmai közül, hogy találjak egy kevésbé hangos személyt, aki nem a csoport útját fogja követni, de már járt itt, és tudja, mit kell megnézni.

Liz elvezetett egy házhoz, amelyen az állt, hogy valaha itt élt Vlad Dracul. Ez az amerikai szenzációigény teljesen elképzeltetett. Elképzelttem Lizt, ahogy Amerikába visszatérve egy csomó fényképet visz magával erről a házról, s ez lesz minden, amit elmondhat Segesvárról, de ő már húzott befelé, a lépcsőn föl az étteremig. A pincér kihozta nekünk az étlapot, de egy szót sem értettünk belőle; miközben azon tanakodtunk, mit kérjünk enni, a pincér kifogástalan angol-szággal közölte velünk, hogy van marhapecsenyékük körettel, előételnek meg sajt, amelyet Segesvártól nem messze egy faluban készítenek. Liz föl volt villanyozva, még hevesebben beszélt, és fesztelenül kacarászott. Én beleborzongtam. Ezt a máskülönben oly szerényen és kellemesen berendezett éttermet az egyszerű faszékekkel és asztalokkal, kockás asztalte-

rítókkal, a falakon látható freskómaradványokkal és valódi muskátlikkal a fehér függönyszárnyak között az ablakdeszkán Liz locsogása tönkretette, s egy pillanatra úgy éreztem, hogy Pennsylvaniában vagyunk egy rusztikusan berendezett étteremben. Liz egyszerűen nem volt képes alkalmazkodni a környezethez, ehelyett mindenre rátelepedett a gyermekkorban elsajátított, mesterkélt derűs és tolakodó amerikai viselkedésmódjával. A marhahús viszont remek volt. Szerencsémre megjelent Johansen, aki Malmöből érkezett, és odavolt Lizért. Azzal a kifogással, hogy a toalettbe megyek, kisurantam az étteremből, és csatlakoztam a csoporthoz, amely a téren gyülekezett, hogy elinduljon a Hegyi Templom megtekintésére. Liz és Johansen egyáltalán nem került elő.

Az idegenvezető az oszlop élére állt, én pedig bevártam a végét, hogy megfigyelhessem, ki hogyan viselkedik, és hova megy. A csoport egy darabig együtt maradt, aztán szétszóródott. Egyszeriben pánik fogott el. Nem tudtam eldönteni, kit kövessék. Úgy éreztem magam, mint vadnyugati filmekben a több bűnözőt üldöző seriff, amikor azok két csoportra válnak szét. Leginkább attól tartottam, hogy eltévedek, és el sem jutok a templomig. Mégis, három olyan embernek eredtem a nyomába, akik egy keskeny utcán letértek a főútról, amelyen a csoport haladt. Úgy láttam, hogy tudják, merre tartanak. Lassacskán megközelítettem őket, és tolakodás nélkül igyekeztem csatlakozni hozzájuk, hogy halljam, miről beszélnek. Két középkorú férfi volt és egy fiatalabb nő. Élénken társalogtak, de mivel szlovákul beszéltek, nem értettem, miről. Barátságosan befogadtak maguk közé, a nő később úgy mutatkozott be nekem, hogy Toni. Mert furcsállottam a nevét, elmondta, hogy ez a beceneve, valójában Antóniának hívják. Nem beszélt valami jól angolul, de úgy tűnt, mintha beszélgetni akarna velem, ezért a férfiaktól hamarosan elszakadva, mögöttük lépkedve azzal vesződünk, hogy szót értsünk egymással. Hamarosan egy falépcsőhöz értettünk, amelyet deszkafalak és tető védett, és ötven méternyi magasba vezetett. Toni elmagyarázta, hogy a lépcső a hegycsúcson, a Hegyi Templom mellett lévő iskola diákjai nak készült. Ez a falagút nagyon sötét volt, s amikor a csúcson kijutottunk belőle, időbe telt, amíg a szemem hozzászokott a fényhez.

Előttünk ott emelkedett a Hegyi Templom szentélye. Arra számítottam, hogy majd a templom bejárata előtti térségre lépünk ki, ezzel szemben a szentély felől közelítettük meg. A templomot azonban így kellett tájolni, hogy a bejárata minél jobban nyugat felé forduljon, ugyanakkor a lehető legjobban kihasználják a terep lejtését, és ne a hegy szintvonalára merőlegesen, hanem ezt a vonalat követve építkezzenek; ezért nem lehetett betartani az elrendezés bizonyos magától értődő elveit.

A templom előtt nem volt tér, csak növényzet. A hegyen kacsaringózó és a tomlom körül félkört leíró kocsiutat most betonlapok borították, hogy óvják a teherautók súlyától, amelyek a templom tatarozásához hordták az anyagot. A betonlapok alatt nagydarabos macskakő volt lerakva; ezt az utcák kövezésekor alighanem a hegy lábánál csörgedező folyó fenekéről bányászták.

A templom homlokzata nem volt különösebben díszes. Konstrukciója, egyszerű támasztópillérei és a homlokzaton látható hatalmas hosszanti, magas ablakok nyilvánvalóvá tették, hogy gótikus építmény. Tornya és tetői szintén góti-

kusak voltak. A méretei hatalmasak, de műépítészeti plasztikának szinte nyoma sem volt. A mellékbejáraton mentünk be a templomba. A nagysága még inkább lenyűgözött, amikor beléptem a főhajóba, de itt sem akadt sok dekoráció. Egyszerűségének hála, maradéktalanul érvényesülhetett gótikus szerkezetének szépsége.

Az idegenvezető már a templomról beszélt Előresiettem, és előhúztam a jegyzetfüzetemet, hogy fölírjam a magyarázat legérdekesebb részleteit, de hozzámlépett egy fiatalember, úgy mutatkozott be, mint a tanácskozási házigazdája, és azt mondta, ne írjak semmit mivel az idegenvezető által ismertett adatok pontatlanok. Elmondta még, hogy már több éve dolgozik a templom tanulmányozásán, s később majd megmagyaráz mindent, amit tudni szeretnék róla. Becsuktam a füzetet és szememmel megkerestem Tonit.

Nem volt a körülöttem állók között. Óvatosan átcúsúztam közöttük, és a keresésére indultam. Az az előcsarnok félhomályában bukkantam rá. Körbejárt a falai mentén, és végigtapogatta őket a kezével. Vártam a pillanatot, hogy lássam, mit keres. Egy ponton, a templom külső északi fala és azt a főhajótól elválasztó fal közötti szögletben megállt, felém fordult és intett a kezével, hogy menjek oda.

Mi közben feléje tartottam, ő eltűnt a falban. Az a sarok eléggé sötét volt és csak amikor közelebb értem, akkor vettem észre hogy a falban alig fél méter széles és másfél méter magas nyílás található. Tonit követve én is bebújtam. Szűk helyre kerültem, egy kettős csigalépcső két szárnya közé, amelyek a falban fölfelé kanyarogtak. Toni kézen fogott és bátorított, hogy kaptassak utána, útközben pedig elmagyarázta, hogy olvasott erről a lépcsőről, és Romániába is csak azért jött, hogy ezt láthassa. A lépcső annyira szűk volt, hogy, mindkét vállammal súroltam az oldalfalakat. Az első lépcsőpihenőig vaksötétben lépkedtünk fölfelé a kettős lépcső egyik ágán, és csak ott kezdett derengeni valami gyöngye fény, amelyről azonban nem tudhattuk, hogy honnan jön, minthogy ablak nem volt sehol. A pihenőn két szemben álló lépcsőszárny lefelé vezetett, kettő fölfelé. Tovább folytattuk utunkat a második csavarodó ágon, a spirális harmadik kanyarulata után nem tudtam többé tájékozódni, nem tudtam megállapítani, hogy melyik oldalon van a templom. Minél közelebb jutottunk a tetőhöz, annál több lett a fény, amikor kiértünk a csúcsra, egy fénynyaláb esett ránk néhány megemelt cserép alól, és szórt fényt bocsátott az egész padlásra.

Amikor kiléptem a fénynyalábból, és a szemem ismét hozzászókkott a félhomályhoz, egy erdő tárult a szemeim elé: a gótikus tető oszlopaíé, amelyek egymást alátámasztva, éles szögben egymásba hornyolva, nyílszerűen emelkedtek a magasba a teljes sötétségben rejtőző gerinc felé. Ezeknek az egymásra támaszkodva fölfelé törő masszív fagerendáknak a sokaságát szemlélve értettem meg, milyen erőfeszítésükbe kerül ellenállni a levegő ellenségességének. A levegő e tető számára ugyanolyan kettős természetű, mint a tűz, amelyről a népi mondás azt tartja, hogy jó szolga, de rossz úr. A fa azonban, mely élete során megtanult dacolni a gravitációval és a széllal, itt sem ingott meg, és éreztem, mint nyög odakint a tetőél hasításában a levegő.

Jahve egykor a bábeli tornyot lerombolva meghiúsította az ember vágyát, hogy elérje az eget, az ember azonban sohasem tett le igazán arról, hogy megpróbáljon följutni az

épig. Ennek a templomnak a gótikus szerkezete nagyszerű bizonyítéka volt e kísérletnek. Meglehet, azért beszélünk ma is annyi különböző nyelven, hogy a hozzánk legközelebb állókkal is nehezen tudjuk megérteni egymást.

Tonit nem a tetőszerkezet érdekelte. Vissza akart ereszkedni, és türelmetlenül unszolt. Nehéz szívvel vettem le tekintetemet a fagerendákról, és elindultam utána.

– Csak a fényt kövesd – mondta, és ment lefelé. Ezen az úton ugyanúgy jártam, mint felfelé jövet: a csigalépcső harmadik kanyarulata után már nem tudtam, merre vannak az égtájak. Csupán fönt és lent létezett. Mindegyik lépcsőpihenőn négy út állt előttünk. Két lépcsőág föl, és kettő lefelé, s ezek kígyó módjára tekergöztek egymás körül. Toni ment előre. Most úgy találtam, hogy nincs annyira sötét. Azt hittem, attól van ez, hogy a szemem hozzászókkott a homályhoz, de minél lejjebb ereszkedtünk, annál világosabb lett, és egyszeriben fény ragyogott be bennünket, pedig még nem érkeztünk el a lépcső lábához. A lépcső egyik felén itt nem a szilárd fal húzódott, hanem karcsú oszlopok áttetsző gótikus szerkezete, amely kerítésként övezte a lépcsőt. A főhajó egyszeriben külsőt változtatott. Ahogy leértünk, Toni összeütötte a tenyerét. Erre fölhangzott a nászinduló, s a templom főkapujában megjelent az ifjú pár, mögöttük a násznép. Az oltár előtt papok álltak, mögöttük hatalmas gótikus oltár emelkedett, csupa arany. S a templom belsejét mindenütt gyönyörű gazdagságban szótték át a gótikus díszek, a kórus padjaitól kezdve a szószéken és tíz különböző nagyságú oltáron át egészen a keresztelőkülig. Toni továbbra is a ruhám ujját fogta.

– Látod – mondta –, ez a mi legnagyobb gótikus oltárunk. Tizennyolc méter magas. Még Franciaországban sincs ilyen.

Döbbsenten néztem ezt az oltárt, nem értettem, hol vagyok. Előbb arra gondoltam, hogy visszatértünk a múltba, de az ifjú pár mai öltözékben állt előttünk, s ekkor Toni folytatta elbeszélését.

– Ez a mi Szent Erzsébet templomunk, Kassán.

Ahogy ezt kimondta, a templomi kórus énekelni kezdett szlovákul, én pedig belecsíptem a combomba. Toni mondta tovább:

– Sejtettem, hogy ebben a kettős csigalépcsőben van a titok, csak eddig nem volt rá alkalmam, hogy megbizonyosodjam róla. Ez a miénk mindig le van zárva. Sohasem engedték meg, hogy fölmenjek ezen a lépcsőn, pedig már tíz éve dolgozom a templom restaurálásán. A tetőre mindig állványon másztunk föl. De most mindent megértettem. Ez két iker-templom, s a faluk, amely a kettős csigalépcsőt rejt, közös. Nem logikus a templomfalba lépcsőt építeni, ha a toronyban úgyszólván van lépcső. Ez csak látszatra nem vezet sehova, s e két templom közül csak látszatra van, az egyi k Segesváron, a másik pedig Kassán, mert valójában egymás mellett állnak. Körülbelül egyforma magasak is. Segesváron a kettős csigalépcsőt az északi fal rejt, itt a déli. Ez a két templomnak ugyanazon, közös fala.

Úgy éreztem, hogy rosszul leszek az izgalomtól, de Toni csak mosolygott. Alig tudtam megkérdezni, hogyan juthatunk vissza. Ő csak legyintett a kezével.

– Csöppet se aggódj. Ez a fény temploma, amaz pedig a sötétségé. Ahogy a fényt követtük idefelé jövet, úgy fogjuk követni a sötétséget visszafelé.

Csak most vettem figyelmesebben szemügyre a Szent

Erzsébet templomot. Minden, ami benne volt, a magasba tört. A román tartózkodás után robbanásszerűen elevenedett meg a gótika, szinte áttetszővé megmunkált kődíszeivel.

Teljes lényre teret akart hódítani, hogy ama kor után, amely a boldogságot csak a másvilágra tartogatta, ezen a világon is urává legyen a boldogságnak és életnek. A kő- és faszobrok minden pórusából hihetetlen erő és életvágy tört elő. A csipkés kő- és fadíszek zuhatag módjára omlottak alá az oltárok és a szószék magasából.

A fölfedezésétől elragadtatott Toni ismét türelmetlenné vált. Alig győzte kivárni, míg én befejezem a nézelődést. Amikor feléje fordultam, intett, hogy siessünk, ne mozduljon el nagyon a Nap, mert az megakadályozhatja a visszatérésünket. Elindultam utána, Toni csakugyan a sötétséget választotta útmutatóul. Ezúttal nem kaptattunk fel a tetőig, hanem a harmadik kanyarulat után visszafordultunk és a lépcső sötétebbik ágán elindultunk lefelé. Leérve ismét a segesvári Hegyi Templom előcsarnokában találtuk magunkat.

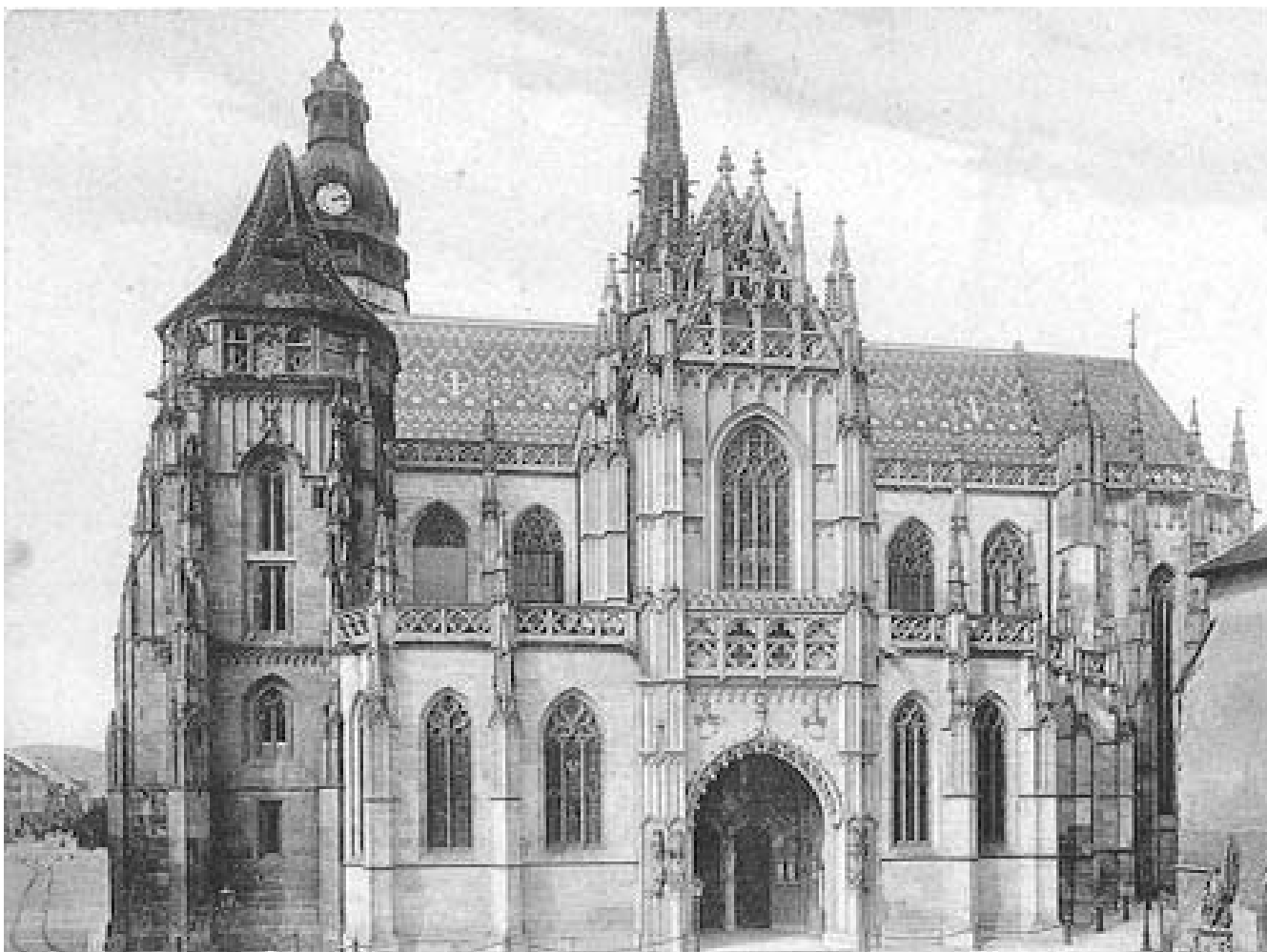
Toni, mintha mi sem történt volna, elvegyült a kollégák tömegében, akik éppen most fejezték be a templom megtekintését. Én léptem ki utolsónak, még mindig hitetlenkedve fordultam a fal kiszögellése felé, amely a kettős csigalépcső bejárata volt.

Ahogy ott álltam elgondolkodva, észrevettem Lizt és Johansent az ösvényen a templom felé közeledni. A csoportunk már eltűnt a templomot megkerülő útkanyarban, csak Toni állt előtte, két kollégájával beszélgetve. Liz egyenesen feléje tartott, én pedig egy csomó amerikai tévériportert láttam magam előtt, amint megszállják a templom bejáratát, fölkapaszkodnak és leereszkednek a kettős csigalépcsőn, tülekedve az operatőrökkel és a kíváncsi látogatókkal, hogy a tévénezőknek közvetlenül feltárják a lépcső titkát.

Odaszaladtam Toninhoz, attól tartva, hogy elárulja magát, de amikor lihegve odaérkeztem, hallottam, amint Toni eseten angol mondatokban magyarázza, hogy a templom merőben érdektelen belülről, mivel az idők során tönkrement benne minden díszítmény, és Liz megint hangosan kacarászott, a Notre Dame-ról beszélt, amelyben egykor járt, be se nézett a templomba, és valamennyien elindultunk lassan az úton lefelé.

Tury Gábor fordítása

A 38. oldalon: Segesvár váráról készült metszet; a 42. oldalon: a kassai Szent Erzsébet templom a századfordulón készült fényképen

BERNARD MENGUY

Csernyus Lőrinc: Milyen a munkamódszered? Jön a megrendelő, már van egy üres telke, hogy fogsz hozzá a tervezéshez?

Bernard Menguy: Hallgatok és figyelek.

Csernyus Lőrinc: Vizsgálódsz?

Bernard Menguy: Legelső dolog, hogy kimegyek a területre. Minden érzékszervem éber... és figyelek. Nézem a növényeket, figyelem hogyan nőttek a fák, milyen a fű, van-e olyan rész, ahol másként nő vagy egyáltalán nem nő, kopár. A fák törzse egyenes vagy csavarodott, beteg.

Csernyus Lőrinc: Figyeled a természetet?

Bernard Menguy: Igen, figyelem a természetet, a növényzetet és az állatokat, énekelnek-e a madarak, ahol nem hallani madárfüttyöt az a terület nem jó. Általában ott, ahol a fák betegek nem szólnak a madarak sem.

Csernyus Lőrinc: Ha ilyen telekre szeretne valaki építeni, akkor megpróbálsz az illetőt lebeszélni?

Bernard Menguy: Igen, már kétszer is előfordult. Megmondtam, hogy erre a telekre nem tudok tervezni, el is fogadták, más telket kerestünk, de ez azért így nem teljes, kicsit bővebben kell elmagyaráznom, hogyan dolgozom, hogyan fogok hozzá. Tehát kimegyek a telekre megálllok a közepén és figyelek, nézek, hallgatok, érzek. Ez az első dolog: figyelni és figyelőnek lenni. Ide tartozik a napsütés, milyen a napjárás, a klimatikus viszonyok, az uralkodó széljárás. Persze ezeket minden építész figyelembe veszi. Nagyon fontos a hely történetének ismerete, volt-e itt épület már a telken, mi volt az, ölték-e meg itt embereket, milyen események játszódtak le itt, stb.

Csernyus Lőrinc: Honnan tudhatod meg ezeket?

Bernard Menguy: Sokat segít a hely tanulmányozása, a mai elnevezések sokszor utalnak történelmükre, például *Bitó-tér, Mars-mező*, stb. A helynevek sokszor tartalmazzak utalást a hely történetére. Tehát mindenhol az első lépést, az első kapcsolatteremtést jelentik a területtel. Nem csinállok semmit, nézek, figyelek önmagam vagyok.

Csernyus Lőrinc: Egyedül mész ki vagy a tulajdonossal?

Bernard Menguy: Nagyon szeretem, ha a tulajdonos is velem jön. Beszélgetünk, ilyenkor kezd épülni az emberi kapcsolat is, jól előkészíti a további közös munkát. A tájnak van egy másik vonzata is, ez az emberi tevékenység. Építettek-e a közelben magasfeszültségű távvezeték, közel van-e a vasút, van-e üzem a környéken ami szennyezi a levegőt, vagy erős zajforrás. Mindezek a jelenségek, tevékenységek is hozzátartoznak a területhez, tehát figyelembe kell mindent, amit az ember alkotott a terület közelében. A harmadik lépés a munkámban az, hogy megvizsgálom a föld mágneses erővonalait, azaz van-e földalatti víz, van-e törésvonal, a gránitban ez sokszor előfordul és Bretagne-ban ez az uralkodó kőzet, vannak-e fémerek. Ezek igen fontosak, ma már tudjuk, hogy a földmágneses jelenségek kapcsolatba hozhatók bizonyos betegségekkel. Ha az ágy alatt keresztezi egymást egy vízér és egy fémér, gyakran előfordul, hogy önmagában ez a tény is okozhat betegséget. Franciaországban kutatók egy csoportja foglal-

kozott a földmágnesességgel. Picard doktor vezetésével Moulin-ban, Saint-Etienne mellett, elkészítették a városka betegség-térképét. Kiderült, hogy bizonyos bérházakban, lakásokban ugyanaz a betegség bukkan fel időről-időre. Elég nagy volt a rotáció, három-négy évente cserélődtek a bérlők. Ebből arra következtettek, hogy kell lennie egy kívülálló oknak, ami a betegséget kiváltja. Az ember, mint fiziológiai lény, meg képes magát védeni a külső behatásoktól, azaz van egy bizonyos egészség szintje, ám ha egy betegség ilyen nagy gyakorisággal fordul elő, akkor annak külső oka kell, hogy legyen, talán a hely okozza. Ismerte Hartmann professzor munkásságát Németországban és elhatározta, hogy segítségül hív egy radieszétét, hogy megbizonyosodjék a földalatti víz- és fémerekről. Ezeket a jelenségeket már a kelták is ismerték és felhasználták. Ez egyáltalán nem új dolog. A vizsgálatokból kiderült, hogy négy rákos megbetegedésnél is víz- és fémerek találkozási pontjában volt a megbetegedettek ágya. Tehát összefoglalva számomra fontos, hogy az adott területet felmérjem, feltérképezzem geo-patológiai szempontból is.

Csernyus Lőrinc: Mennyi időt vesz igénybe a felmérés?

Bernard Menguy: Két-három órai munka.

Csernyus Lőrinc: Ezután fogsz hozzá a tervezéshez?

Bernard Menguy: Nem, még nem azonnal. Ezután kiszámítom azt, amit úgy hívnak, hogy a *hely könyöke*. *Bernard Menguy:* Minden helynek ki lehet számítani a földrajzi szélességi fok szerint a „könyökét”. Ez lesz majd a ház alapegysége, horizontálisan és vertikálisan, így harmónia lesz a hely és a ház között. Például Carnac-ban 43,54 cm, Brest-ben 43,86 cm. Nos ez egy olyan számítás, amit szintén gyorsan elkészítek az elején. Nagyon sokat beszélgetek az emberekkel, mert azt hiszem, hogy a ház az élet magasztalása, vagyis annak kell lennie, testi, pszichikai és szellemi síkon. Azért beszélgetek sokat tehát az emberekkel, hogy megértssem hogyan gondolkoznak, és főleg megtudjam, hogy mit éreznek. Ezt sokszor nem képesek elmondani, mert klisékkel a fejükben élnek, olyan házat szeretnének, amilyen a sógoruké, szomszédjaiké, ez mind az ő történetükhöz tartozik, de képtelenek megmondani, hogy ők milyen házat szeretnének, mert nem ismerik, nem tudják. A beszélgetések során a komoly munka az, hogy segítségükre vagyok abban, hogy elképzeljék az életüket az új házban, hogy képzeletükben lássák, hogy meg tudják fogalmazni, mit is várnak a háztól.

Csernyus Lőrinc: Kérsz az építetektől rajzot az elképzeléseikről?

Bernard Menguy: Hát azt főleg nem, mert így nagyon könnyen beleesnek a csapdába, hogy azt rajzolják, amit láttak, ismernek. Jobban szeretem beszéltetni őket. Azt

kérdezem például, hogy fogadják a barátait, hogy térnek haza a munkából, hogy olvasnak, esznek, hogy készítik az ételeket, hol van a gyerekek helye a házban, stb.

Csernyus Lőrinc: Kapsz a kérdésidre érdemi választ, hiszen ezek nagyon személyesek ?

Bernard Menguy: Az első és második beszélgetés során talán még nem nyíltak, a harmadikat már várják és szívesen beszélnek. Az emberek úgy vásárolnak házat, mint autót vagy öltönyt, pedig nem vásárolni kellene, hanem csináltatni a szabónál, ha lehetne. Mert így az ember mindig más öltönyt viseli, és mindig más házában élnek. Ami engem érdekel, az, hogy ha lehetséges megtervezem az ő saját házukat. A szabónak megrendeléskor mire van szüksége? Azt mondja vetközzön le, felveszem a méreteket. Én is ezt kérem az emberektől. Nem piaci rendszerben dolgozom, nekem nincs eladnivalóm, van tudásom, és megpróbálom a tudásomat kifejezni. A régiek, régi kifejezéssel élve, hogy művész-emberré váljék, visszatérést jelent az igazi mesteremberekhez. Az ács, ha jól végzi a munkáját szintén művész-ember. Ez az a dimenzió amit az építészek is el kell érnie. Ez nem olyan dimenzió, ami a racionális, karteziánus, materiális világban találja meg a helyét. Így feltöltődöm a megrendelőim által adott információkkal és akkor leülök az asztalomhoz és hagyom magam rajzolni. Természetesen vannak adottságok, keretösszeg, hány szobára van szükségük, stb. Sokat foglalkozom bizonyos helyiségek szimbolikus helyével, például a lakóelőtérrel. Helye az épület északi oldalán van, egy zsilip, egy szűrő szerepét tölti be, átmeneti létezést jelöl. Mint a templomokban, ha belépsz az északi kapun, a profán kapun. Belépsz és továbbmész vagy visszafordulsz. Megtisztulsz, mielőtt beljebb mész, leveted a kabátod, cipőd. Am azok , akik fogadnak téged, nem kötelesek beengedni az intim szférájukba. A másik fontos helyiség a konyha, leülünk az asztalhoz reggelizni, a reggeli napfény életerőt sugároz, tele van energiával. A lenyugvó nap a halált jelenti a kelta tradícióban. És akkor az építész leülhet az asztalához, lehetőleg éjszaka és elkezdhet dolgozni. Ha az ötlet megvan, elkészítem a vázlatot. Úgy gondolom egy házat tájolni kell. Kell, hogy legyen alapvető lényege, tengelye. Van a háznak

vertikális tengelye és központja, ami összeköti a kozmoszsal és a földdel, ugyanígy meg kell keresni a horizontális vonalát a tellurikus erőkhöz viszonyítva. Meg vagyok győződve arról, hogy a dekonstruktivista, modern házak, melyek különböző méretek összefüggés nélküli összerakásai, kaotikus építészethez vezetnek. A dekonstruktivista építész destrukturálja azokat, aki a házában laknak, fizikai, pszichikai, szellemi síkon egyaránt.

Csernyus Lőrinc: Mióta dolgozol így, kitől tanultál ?

Bernard Menguy: Ez egy hosszú történet. Azt hiszem életem története is. Amikor beiratkoztam az építészkarra, voltak ötleteim, úgy gondoltam, vannak házak, amik jók, és vannak, amik rosszak a bennük lakók számára, ezt most igen leegyszerűsítve mondtam. Másodéves koromban elmentem egy tanárhoz és kértem, hogy segítsen az építészet ilyen szemszögből való megközelítésében. Azt mondta, hogy érdeklő az ötletem, de nem tud segíteni, még abban sem, hogy kihez fordulhatnék. Befejeztem a tanulmányaimat és ez az ideám még mindig meg volt a fejemben. Amikor 1981-ben elkezdtem dolgozni, találkoztam egy építésszel, aki írt egy könyvet a következő címmel: *Az Ön ágya jó helyen van-e?* Ő Svájcban végzett kutatásokat bizonyos helyek és betegségek előfordulásának kapcsolatáról, abban az időben, mint Hartmann professzor Németországban. Továbbképzésre jártam hozzá. Itt találkoztam egy párizsi fizikussal, aki a formák élőlényekre gyakorolt hatását vizsgálta orvosi és építészeti szempontból. Három évig dolgoztam vele, sokat tanultam tőle. Utána Belgiumba mentem, egy tanárhoz, aki szintén a lakás és egészség témakörén dolgozott, csak más nézőpontból közelítette meg, nemcsak a hely minőségét kutatta, hanem a felhasznált anyagokét is. Számomra három fontos dolog van az építészetben, a hely, a forma és az anyagok minősége, melyek hatással lehetnek az egészségre.

Csernyus Lőrinc: Az a tény, hogy Bretagne-ban élsz és ismered a kelta hagyományokat, tükröződnek-e a terveiden ?

Bernard Menguy: Igen, úgy vélem, hogy egy kifésztett drótkötélen egyensúlyozok, egyik lábam a hagyományokon, a másik a mai korban. Meríték a kelta hagyományok-

ból, a nagyszüleim csak bretonul tudtak, füvesemberek voltak, mind a négyen értettek a gyógyításhoz.

Csernyus Lőrinc: Ismersz más építészeket, akik hozzád hasonló módon dolgoznak ?

Bernard Menguy: Franciaországban talán 5-6 építész dolgozik így. A gyógyításhoz tudom ezt hasonlítani. Vannak orvosok és homeopáták, és olyanok akik homeopátákká válnak, amint a beteg ezt igényli. Így vannak építészek, akik ezeket a módszereket is használják, ha a megrendelő kéri tőlük. Bretagne-ban két elkötelezett építész van, három-négy, aki félig-meddig és húsz-egynéhány, akit érdekel ez a megközelítés.

Csernyus Lőrinc: És ők megkeresnek téged, szeretnének tanulni ?

Bernard Menguy: Nem. Úgy látom, hogy a nyugati építészet a második világháború utáni időtől fogva nagy hullámvölgyben van, az építészek ebben élnek. Megideo-logizálják, hogy mit miért tesznek, miközben csak esztétikai és politikai szempontokat tartanak szem előtt.

Csernyus Lőrinc: A megrendelők, akik hozzád fordulnak tudják, hogy az általánostól eltérő módon tervezel ?

Bernard Menguy: Igen, ezért utazom nagyon sokat. A megrendelőim közül sokan a hivatalos vagy az alternatív gyógyításban dolgoznak.

Csernyus Lőrinc: Vannak tanítványaid ?

Bernard Menguy: Igen, továbbképzés keretében tartok órákat. Építész hallgatók is jönnek, de itt is sok az orvos, állatorvos. Amiről eddig beszéltünk, nem új felfedezés, a régiek nagyon jól ismerték. Vegyük a katedrálisok építőit, nem akárhova és nem akárhogyan építették a templomokat. Az építőmester tájolta, tudta az adott hely mértékegységét, könyökét, amit általában kőbe vésvé beépítettek a templomba. Minden helynek megvan a maga minősége, a *hatalom-helyeken* kastélyokat, városházákat találunk, a *spirituális helyeken* templomokat, temetőket. A hely minősége meghatározza a mértékegységet is. Nem ugyanaz a *könyöke* egy lakóháznak, mint a parlamentnek. Egyiptomban a fáraók építkezésénél a *király könyökét* használták.

Csernyus Lőrinc: Amikor a MAKONÁ-ban először beszéltél ezekről a módszerekről, mindenki számára újdonság volt, az eltelt hat-hét év alatt nálunk is elterjedtek ezek a módszerek. Úgy gondoltam, hogy Franciaországban még általánosabbá váltak.

Bernard Menguy: Nem, van egy probléma, ami itt is jelentkezni fog. Ezt a tudást elnevezték geobiológiának. Bizonyos emberek új tudományként kezelik, pedig ez nem tudomány, ez teljes egyszerűséggel az ismeretek tárháza, ami gazdagítja az építész, orvos, állatorvos munkáját. Franciaországban néhány ezren résztvettek továbbképzésen, közülük jópáran elhatározták, hogy ebből foglalkozást csinálnak, geobiológusok lesznek. Felmérik, hogy itt meg ott források, vízerek vannak stb. Az építész mit tud ezzel kezdeni ? Semmit. Mondok egy példát. Egy orvos barátom gyógyított egy fiatal párt. Néhány hónapja laktak egy házban, és mindketten betegek lettek. Az orvos úgy gondolta, hogy a hely nem megfelelő. Megvizsgáltuk a házat. Egy vízeret találtunk a kandalló alatt. A kandallót nem használták, régen itt volt a tűzhely, itt főztek, itt melegedtek. A fiatal pár, mikor megvette a házat, átalakította, megszüntet-

te a tűzhelyet. Javaslatunk alapján egy tűzhelyet készítették, és azóta nyugodtan alszanak, semmi bajuk.

Ezért mondom, hogy az építésznek kell ezt a tudást, ismereteket megszereznie nem akárkinek. Ha jön valaki, felméri a területet és utána az építész ezeket az ismereteket nem tudja felhasználni, akkor mire való? Geobiológusból több ezer van, ám az általuk felmért tényeket csak igen kevesen tudják felhasználni. Magyarországon is találkozni fogtok ezzel a problémával. Ezek a telek adottságai, a házat nem lehet máshová tenni, mi a megoldás? Az építésznek kell tudnia a megoldást.

Csernyus Lőrinc: Van egy aspektus amiről még nem beszéltünk; a felhasznált anyagok.

Bernard Menguy: A mai ipar csak káros anyagokat gyárt. Civilizációs paradoxon, egyre kényelmesebb házban élünk, és egyre több a betegség. Én talán csak akkor hiányoztam az iskolából, amikor rubeolás voltam. Ma egy megfázás esetén az egész osztály hiányzik.

Csernyus Lőrinc: El tudod érni, hogy a tulajdonos az általad javasolt anyagokat válassza ?

Bernard Menguy: Persze. Nyilvánvaló, hogy mindenki úgy él, ahogy akar, a halálát is megválaszthatja. Amikor tervezek valakinek egy házat és ő más anyagot szeretne felhasználni, mint amit én javasoltam, rögtön megtudják tőlem, hogy annak milyen következményei lennének. Ha például más lakkot választ, megmutatom a kémiai összetevőit, allergiás vagy légzési panaszokat válthat ki, nem én találtam ki, orvosilag bizonyított tényekkel tudok érvelni.

Csernyus Lőrinc: Hívnak-e kész házakhoz, ha úgy érzik a bennlakók, hogy valami nincs rendben ?

Bernard Menguy: Igen. Ez legalább félnapos munka. Vannak korrekciók, amik a házhoz kapcsolódnak, elektromos problémák, festékek, szigetelőanyagok stb. A másik csoport a helyhez kötődő problémák, mint fém- és vízerek, magasfeszültségű távvezeték. Ezeket mind lehet segíteni.

A SZATMÁRI FEJLESZTŐMUNKA

II. HATÁRON INNEN ÉS TÚL

Elgondolkodtató, hogy vajon *miért nincs* (és amióta a megyei területfejlesztési programok léteznek, azóta is miért lehetetlen) az előzőekben leírt, általam „szelíd” módszernek gondolt település-, térség-és közösségfejlesztésre fordítható *hazai támogatás?* – mert ami esetleg van, az amerikai és európai pénz. Megjegyzem: A szatmár-táji feladatokra eddig azokból sem részesültünk. Vajon nem *hosszú távú, kiemelt nemzeti programra lenne-e szükség* a fejlettebb országrésztől leszakadó tájak és polgárok mielőbbi felzárkóztatására? Ebbéli dohogásaimat későbbre hagyva folytassuk barangolásunkat Szatmárban.

Helyesebben nem is ott, hanem a franciaországi Savoyában és az ausztriai Puch/Weitzben, ahová az almatermesztés okán látogattunk, akkoriban még csak a csengeriekkel. Még 1995. októberében szervezett a szavojai *Louis Caul-Futy* barátunk egy olyan tanulmányutat saját környékére, ahol az almáskertek (és a piacképes fajták, és a tárolásra, a csomagolásra és az értékesítésre szövetkezett magángazdák működésének) tanulmányozásán túl a települések együttműködését vehettük szemügyre. A szolgáltatásokat vagy intézményeket közösen üzemeltető, a térségbeli lehetőségek közös kiaknázásában, tehát például a turizmus kiszolgálásában együttműködő települések átütő élményt jelentettek, és azóta is az állandó hivatkozás lehetőségét adják. Az osztrák-magyar Corvinus Kör által szervezett, *Szalay Csaba* által tett egy évvel későbbi ausztriai tanulmányút az ott is monokultúrában termő alma feldolgozásának eleddig elképzelhetetlen vertikumát mutatták: almalekvár, almás édességek és desszertek, almabor, almaborpárlat, almalikor, almapálinka, almamagpálinka, ivólevelek, sűrítmények, szárítmányok és mindez almafajták szerint! Foglalkoznak tömeges facsemete-neveléssel és új almafajták kísérletezésével, majd bevezetésével és forgalmazásával. Az ott látott példa azóta a csengeri nagygazdák elérni óhajtott mintájává vált.

Pontosan nem tudható, hogy vajon melyik út eredménye volt az 1996 telén felbuzdult akarat az almatermelők szövetkezetének megalakítására. Más szakértők híján magam, és más szakértelem híján a magam közösségfejlesztési technikáival segítettem azt a párbeszédet, amelynek eredményeképpen megalakult, és a hűtőház felépítésében már realizálja is működését ez az új társaság. A tehetős csengeriek szövetkezve megvalósuló akciója optimalizálja almatermésük értékesítésének időpontját a lehető legjobb eladási ár érdekében: kapitalizmusban nincs is fontosabb tényező egy jövedelmet termelő, mert családjával abból élő magángazdának.

Közbevetőleg, éppen a szövetkezet-alakítási vitákra emlékezve megjegyzem, hogy a sajtóságos hazai körülmények között nem csupán a szociálisan hátrányos helyzet-

ben lévők szorulnak közösségfejlesztői segítségre, hanem például a tehetőssé vált, de a társadalmi-gazdasági folyamatokat érzékelni képtelen, anyagilag jobb sorban lévő emberek is. A csengeri (és bizonyára a másutt élő) gazdák teljességgel kiszolgáltatottak a felvásárlási-piaci viszonyoknak; információs ellátottságuk, egymás iránti szolidaritásuk, összefogásra, esetleg szövetkezésre való hajlamuk minimális. E tájon, ahol a biztos és folyamatos munka ritka tünemény, különös érték az általuk teremtett munkaalkalom, és különösen fontos érték az a minta, amit esetleges összefogásuk és ennek anyagi eredményessége jelent.

Időközben, 1996 őszén a romániai választások a polgári erők győzelmét hozták. A választásokat megelőző hónapokban is tettünk már kapcsolatkereső látogatást a szatmárnémeti megyeházán, de csak óvatosan fogalmazott reményeket hallottunk, az 1992-ben elkezdett, de szinte azonnal abbamaradt együttműködésről még szó sem lehetett. A választásokat követő koalíciós alkuk során Satu-Mare megye RMDSZ-es prefektust kapott, és feltételezhető volt, hogy végre megnyílik a lehetőség a valódi, a hosszú távú határmenti együttműködésre. E remények megvalósulásának kezdetét jelentette az a telefonüzenet, amelyben Apáti György csengeri polgármester azonnali, erre vonatkozó szövegtervezetet kért. A kérésére megszületett javaslatot az alábbiakban idézem:

A két megye (a hazai Szabolcs-Szatmár-Bereg és a túloldali Satu-Mare) vezetőinek közös megbeszélésére az alábbiakat javasolhatom:

1. Hozzatok létre mindkét megyében (Szatmárnémetibe illetőleg Csengerbe telepítve) egy-egy olyan, egymással szorosan együttműködő vagy akár egy egységet képező *gazdasági információs központot*, amely a két ország között kereskedni vagy termeltetni akaró, a gazdasági együttműködés, a turisztikai vagy egyéb kapcsolatok iránt érdeklődő embereknek azonnali információt képes nyújtani. Ez a központ gyűjtse össze a külkereskedelemmel kapcsolatos és a külföldiekre vonatkozó jogszabályokat. Nyilvántartása legyen naprakész, és a vonatkozó (esetleg változó) előírásokat ismertesse is azokkal, akik tudomása szerint abban érintettek.

A két irodával működő, de szervezetenként egy információs központ egy idő után a két ország közötti lokális együttműködés motorja lehet. Munkatársai nemcsak a jogszabályok birtokába jutnak, hanem a legkülönfélébb vállalkozók gyakorlatával is megismerkednek. A megyeszékhely vagy a főváros engedélyeztetési eljárását, az országos vagy az európai támogatási rendszereket kiismerve egyidejűleg szakmai-baráti kapcsolatokat építhetnek, és így a határmenti együttműködés szervezőerejévé is válhatnak.

Az iroda a két megyei közgyűlés elkülönített költségvetési támogatásából működjék úgy, hogy működése legalább 3-5

évre garantált legyen. Csenger és Szatmárnémeti városa biztosítson erre irodát, telefon-és külön fax-vonalat, számítógépes rendszert. Az ottani Prefektúra illetőleg az itthoni Közigazgatási Hivatal a szakmai háttéranyagok forrása legyen. Elemien fontos a munkatársak román/magyar és német vagy angol tudása, hogy kölcsönösen (és nem csak egymásnál) tárgyalóképeseek legyenek.

Az iroda az emberi, szakmai gazdasági együttműködés során kezdeményező szerepet is vállalhat, alkalmazhat olyan felhajtókat, akik az üzletkötést, a közös cégalakítást, a munkacérotoborzást stb. felvállalják és azért a vállalkozótól vagy a vállalkozástól százalékos jutalékot kapjanak.

2. A két ország hasonló feladatokban érdekelt vállalkozói ill. vállalkozásainak képviselői harmadik országban *közösen lépjenek föl, illetőleg közös tanulmányutakon vegyenek részt*. Ennek szervezője a fent említett iroda lehet.

3. Meg kell keresni, hogy a romániai Satu-Mare megye termékei és áruai és a magyar, jobbjára a megyei termékek és áruk miként értékesíthetők a két ország szomszédainál, Magyarországon esetében Moldáviában, a Fekete tengeren túl és Bulgáriában, a román termékek esetében Szlovákiában, Ausztriában, Szlovéniában, Horvátországban. Erre a feladatra *közösen kellene alkalmazni külkereskedőket*, a fent említett iroda szervezetében avagy attól függetlenül. A külkereskedők javadalmazásukat az általuk forgalmazott érték százalékában kapják.

4. A valamikor már szóba hozott SZATMÁREXPÓT, vagyis a szatmári (a határ két oldalán lévő) tájak gazdáinak, vállalkozóinak áru-és termékbemutatóját létre kellene hozni Csengerben, és ezt követően évenkénti rendszerességgel, gyaníthatóan őszi időpontban. A két megye adjon ehhez valamiféle elkülönített alapból anyagi támogatást, hogy legyen mihez (már meglévő pénzalaphoz) további támogatást kérni, amely összegből a rendezvény rezsije (energiaköltség, magyar, román, angol, német és ukrán nyelvű reklámanyagok, a televíziós reklámok költsége, a kísérő előadások előadójának, a nagyobb magyar, román és ukrán kereskedőházak vendéglátása stb.) fedezhető. A regionális vásár ideális helyszíne a csengeri Sportcsarnok és az Általános iskola-Kultúrház épületegyüttese, valamint a közöttük lévő szabad terület.

5. Április-május folyamán meg kellene szervezni a már ugyancsak szóba hozott határmenti települések csengeri konferenciáját az érintett kisvárosok, nagyközségek polgármesterei (és vezető vállalkozói?) számára az alábbi témákról:

– A két ország közötti kereskedelem, a közös vállalkozások létrejöttét segítő rendelkezések. A harmadik országba irányuló együttműködés lehetséges variációi.

– A mezőgazdasági-állattenyésztési együttműködés, az európai normák közös elérése. Közös mezőgazdasági termelő-termeltető vállalkozások, az érintkező tájak terményeinek esetleg közös feldolgozására alapuló vállalkozások lehetősége.

– Együttműködési lehetőségek a turizmusban.

– Közlekedésfejlesztési kívánalmak és lehetőségek.

A három naposra tervezett konferencia az előadások meghallgatása után akár a fenti szekciókban tárgyalhatná meg a témákat, amelyekről összegző állásfoglalás kéne születessen. Ezeket az illetékes tárcákhoz lehetne eljuttatni itt és ott is. 1998-ban a konferencia megismételhető, amely immár az

eredményeket hivatott számba venni és még határozottabban fogalmazhat meg bizonyos közös érdekeket.

6. Magyar és román nyelvű, esetleg közös egyesület vagy közhasznú társaság formájában üzemeltetett, 50-70 km-es körben sugárzó, meghatározott időben működő *közösségi rádiót* lehetne telepíteni Csengerben, amely alkalmas lehetne a lokális hírek, események azonnali megismertetésére.

7. A határ két oldalán élő értelmiségiek számára *szabadegyetem* szervezhető a balassagyarmati-ipolyvári Ipoly Szabadegyetem mintájára. Ennek során a közös cselekvések (például a környezetvédelem, a tájrehabilitáció, a csoportos turizmus vagy bármi más) meg is fogalmazódhatnak, és a megvalósítás érdekében mindenféle közös szervezetek alakulhatnak.

Nem voltam jelen azon a találkozón, ahol a két megye vezetői megbeszélték ezt a tervet, de híre jött, hogy jóváhagyták. Ha valaki arra gondolna, hogy e jóváhagyást követően esetleg bármire is pénz került, avagy hogy a jóváhagyást valamiféle közös elhatározás és cselekvés követte volna; téved. A csendet azzal törtük meg, hogy április folyamán Csenger polgármesterével és a költségek vállalásában egyetlenként jelentkező *Koncz Gáborral*, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatójával látogatást tettünk a Prefektúrán, ahol a fenténél szerényebb eredményre, a határmenti települések párbeszédének kezdetére jutottunk. Tárgyalásainkról készített emlékeztető az immár az egész szatmári térségre kiterjedni látszó fejlesztőmunka első *hivatalos* dokumentuma:

Javaslat a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg és a romániai Szatmár megye határmenti településeinek polgármesterei találkozójára

A Közösségszolgálat Alapítvány évek óta együttműködik Csenger város vezetésével a település gazdasági és humán fejlesztése érdekében. Munkánk kezdete óta meggyőződésünk, hogy *Csenger fejlesztése csak környékével együtt értelmezhető*, és ez esetükben szükségképpen a határon túli legkülönfélébb kapcsolatok kialakítását és fejlesztését jelenti. Született is erre kezdeményezés, de az évekkel korábban szervezett néhány találkozó nem folytatódott, abból nem következtek sem kulturális, sem gazdasági kapcsolatok. Márciusban a két megye vezetése a kapcsolatfelvételen meg is egyezett, erre hivatkozva kereste meg *Apáti György*, Csenger város polgármestere és *Beke Pál*, a Közösségszolgálat Alapítvány kuratóriumának elnöke *Riedl Rudolf* prefektus urat *Dr. Koncz Gábor*, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatójának társaságában. Ajánlatuk és megbeszélésük tárgya a korábbi javaslatok közül egyelőre a két megye határmenti településeinek polgármesterei találkozója volt.

A csengeri találkozó annak rendje-módja szerint megtörtént. A megjelent (megjegyzem: szerény számú) környékbeli és romániai polgármesterek *Hörtsik Richárd* előadása után meghallgatták a szlovák-magyar határmenti együttműködés Balassagyarmat-Nagykürtös-Ipolyvári körüli példait *Dr. Kecskeméthyé Sedívi Lillától*, a balassagyarmati Ipoly-táj Fejlesztési Alapítvány vezetőjétől és *Balogh Gá-*

bortól, a szlovákiai Ipolybalog polgármesterétől. Ők az Ipoly-táj környezetvédelmi és gazdasági fejlesztésének társadalmi megalapozását végző Ipoly Szabadegyetemről és a magyaránandori magyar-szlovák regionális árumintavásárról beszéltek hosszabban. *Stefan Franye* Ausztriából és *Szalay Csaba* Sopronból (a magyar-osztrák Corvinus Kör főtitkárai) a Magyarország északnyugati határa mentén kialakult vállalkozásfejlesztési együttműködésről és különösen a Fertő-tó környéki idegenforgalmi fejlesztésről szöveltek. Szó esett még a szlovén és a horvát határszakasz leginkább kulturális együttműködéseiről, de már nem jutott idő a szatmári tájat érintő konkrét együttműködési ajánlatokra. Ezt elnapoltuk a szatmárnémeti találkozóra.

Erre október 16-án került sor, ahová kis létszámú magyar, de annál több romániai polgármester érkezett. A közös beszélgetést a szándékainkról szóló ismétlő-órával kellett kezdeni (és ez a helyzet később Tasnádon megismétlődött, és reméljük, hogy még később is ismétlődni fog, hiszen ez azt jelenti, hogy egyre bővül az érdeklődők köre). A megjelentek nagy száma miatt lehetetlen volt elmélyülten elemeznünk azt a kérdéssort, amit a települések együttműködésének kiindulópontjaként elgondoltunk *a gazdasági és a humán lehetőségek részletes és alapos feltárásáról*. Abban maradtunk, hogy a településfejlesztési tervekről *általunk* készített hazai belügyminisztériumi kiadványt kezükbe adva, annak elolvasására serkentjük a megjelenteket, és majd visszatérünk a feltárás mikéntjére.

Nem lehetett megakadályozni, hogy a bemutatkozás mellett a fő téma ne a térségbéli gondok felsorolása legyen: a két ország közötti közlekedési kapcsolatok lehetetlensége és az utak állapota, a környezeti-és környezetvédelmi problémák, a tokehiány és a munkanélküliség. Mindezek mellett az együttműködési minták hiányát, korábbi bezártáguk miatt a bármiféle együttműködésre való képtelenségüket és az információhiányt emlegették, mint a kapcsolatfelvételt és a kapcsolatok megtartását gátló tényezőt. Éppen ezért kitörő örömmel fogadták a magyarországi és a külföldi közös tanulmányutak ötletét, amiben persze nemcsak a szakmai tapasztalatszerzés, hanem a világlátás lehetősége is örömforrás lehetett.

Az első ilyen útra már november 10-13-a között került. A majd 40 fős társaságot Sopron polgármestere, a városba telepített vállalkozásfejlesztési és PHARE irodák képviselői fogadták (ugyanilyen találkozásokra került sor később Kismartonban), akik hosszan beszéltek a két ország közötti kapcsolatfelvétel kezdeteiről és a jelenlegi helyzetéről, amely (meglátásuk szerint) a kölcsönös érdekek még mindig nem elégséges kihasználását jelenti. Az előadók persze nem értették, hogy ami itt szerény eredmény, az ott maga az elérhetetlenség, hiszen a két ország közötti együttműködés egyelőre csak a gázolaj-csempészetre és a feketemunkára, legfeljebb a piacozásra korlátozódik.

A továbbutazás során a Fertő-tó környéki idegenforgalmi fejlesztés eredményeinek megismerése állt a középpontban: a szerény természeti adottságokra, de az óvott csendre és nyugalomra, a falusias, kisvárosi környezetre épülő turizmusra, ami Burgenland tartomány bevételeinek nagy részét és az e tájon élők megélhetését egyaránt jelenti. Jártunk takaros, tiszta falvakban, ahol folyamatosan van

egészséges ivóvíz, elvezetett és tisztított a szennyvíz, burkoltak az utak és a járdák, gondozottak a magánházak, a kertek, a szolok, a földek, az út menti árkok és a fák, a temetők és az ősz ellenére is tiszták és gondozottak a strandok, az öltözőkabinok. Használaton kívül is takaros a víziszínpad, tiszták, mert takarítottak a kocsmák. A falvakban a lakosság többszörösét lehet a változó igények és pénztárcák szerint, de minden esetben kulturáltan elhelyezni.

Megismerhettük a tartományi idegenforgalmi hivatal vezetőjétől annak indokait is, hogy vajon miért töltik itt nyaraló-és pihenőidejüket az osztrákok, a nyugat-és észak-európaiak akkor, amikor ennek az országnak, de Európának is látványokban gazdagabb tájai vannak — és ez nem más, mint a már idézett tisztaság, rend, béke, nyugalom és csend mellett a csekély gépkocsiforgalom, a valóban falusias környezet, az itt élők vendégszeretete és a családok, tehát a kisebb gyermekek szeretettel való fogadása mellett az arra való állandó törekvés, hogy illetően értékeiket meg is tartsák, tehát ne engedjenek ajánlataik közé fül- és idegeket sértő ajánlatot, intézményt, tevékenységet.

Volt és van min gondolkodni. Burgenland nem magától lett ilyen, hanem azért, mert az itt lakók ilyenné akarták tenni és mert a színvonalból soha nem engednek.

November 26-án Tasnádon találkozott újra a társaság — újra többen, mint korábban Szatmárnémetiben. Ekkorra készült el az a szövegtervezet, amely szerint *a mintegy 120 települést összefogó 29 Satu-Mare megyei polgármesteri hivatal szövetségre lép a térség összehangolt fejlesztése érdekében*. Még a csengeri találkozó idején felvetődött ez az ötlet, akkor először úgy, hogy közös magyar-román településszövetséget alakítsunk, de a várható bírósági huzavona miatt már akkor elvetettük és a meglévő csengeri székhelyű magyar mellé a romániai megalakítását tartottuk reális lépésnek. Idővel akár egyesülhetnek is. Ma már van kivel.

Megalakult tehát a határ romániai oldalán is egy olyan települési szövetség, amely a térség (és benne saját maguk) összehangolt fejlesztését akarja és vállalja. *Felálltak immár az eljövendő történet szereplői*. Kérdés, hogy az eddig funkciótlan, mert kapcsolatok nélküli hazai szervezet képes lesz-e a túloldali nagyobb sebesség, a hirtelen lehetőségektől meglódukt tempójú romániaiakkal való szinkronitásra? — reméljük, hogy igen. Feladataink egy részét éppen ez adja.

Azóta Budapesten járt a novemberben megalakult településszövetség elnöke, *Bondics Miklós* batizi polgármester, egyik alelnöke, *Kovács Jenő* nagykarolyi polgármester és a településszövetség titkára, a megyei tanács fejlesztési osztályán dolgozó *Geszterédi Andrea* Csenger alpolgármesterének, *Komáromi Bélának* és polgármesteri referensének, *Medgyessy Rózának* társaságában, hogy a további együttműködésről tárgyaljunk. Február első napjaiban jártak itt és március elején már mi utazunk hozzájuk több napra. Biztos vagyok abban, hogy lesz miért. És bár én már gyanítom, hogy akkor milyen feladataink lesznek, az olvasó abban a kényelmes helyzetben van, hogy múlt ideju bizonyosságokat hallhat arról, ami nekünk még a variációkat és bizonytalanságot hordozó jövő.

Z.Tóth Csaba

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS ÉS A RÉGI KAUKÁZUSI MŰVÉSZET

I. RÉSZ – ŐSTÖRTÉNET

Mint az ősemlékezet fájának aranyágai, úgy sarjadnak ki egymásból a felismerések a középkori magyar és kaukázusi művészet rokonságát illetően. E rokonság legutóbb Csomor Lajos könyve, az *Őfelsége, a Szent Korona* első-sorban művészi inspirációjára, a nagyszentmiklósi kincslet régóta faggatott pompás díszítőmotívumai, domborműves ábrázolásai kapcsán vált egyértelművé számomra. Örömmel teszek eleget most az újabb felismerések egy csokorba gyűjtésének, annál is inkább, mert László Gyula régészprofesszor annak idején (1983) a kincsről szóló könyvében megjegyezte: *Mai napig is egyik fő gondunk a párhuzamok felkutatása.* Ebben a könyvben olvashattunk a kincslet hazai és külföldi kutatásának eredményeiről, és általános konzekvenciákról, miszerint valahol Európa és Ázsia határán, az Ural-Volga-Kaukázus övezetében, illetve hogy a Kárpát-medencében készíthették, nagyjából a 10-11. században; s hogy magas színvonalú művészi, mestersegbeli tudást tükröző ábrázolásai az ún. sztyeppei népek hagyományából fakadtak, és csak egyes elemeikben hasonlítanak a nagy déli műveltségek – Mezopotámia, Perzsia, India vagy Bizánc – alkotásaihoz, de azokból nem eredeztethetők kizárólagosan, hanem egy önálló, érett kultúra jegyeit viselik magukon. Kutatásaim során magam is meggyőződhettem arról, hogy ez a „sztyeppei”, egész pontosan szkíta-turáni kultúra gyakran épp a fejlettebbnek tekintett civilizációkra volt jelentős, pozitív hatással, első-sorban a művészetek terén, ám ezt a nemzetközi és általában a hazai hivatalos kutatás – tisztelet a kivételnek – mintha nem akarná felfedezni, s nem látják túl a „civilizált” és „barbár” sokszor bizony téves történelmi skatulyáin.

Európa és Ázsia határa, ahol messzeható kulturális-művészeti gócpontokat kialakítva a szkíta magasművészet elsőrendűen éreztette hatását egészen a középkorig, s ahol más keleti műveltségek is nagyban érintkeztek egymással: a Kaukázus és környéke. Tekintsük át, mely szkíta népek fordultak meg itt, kik játszhattak szerepet a kincs létrehozásában. A görög, kínai, örmény, szír, arab, latin nyelvű történeti forrásokban feljegyzett nép- és helynevek, népmozgások változatossága kezdetben talán megnehezíti az áttekintést, de az adatoknak erre a sűrítésére – némely ellentmondásaikkal együtt – szükség volt a magyar őstörténettel való szoros vonatkozásaik, s főként amiatt, hogy hidat verjünk a nagyszerű magyar turkológus nemzedékek méltatlanul elfeledett, eltagadott örökségének értékei és jelenkori történelmi hiányosságaink között, felvéve a saját szempontú, nem a mindenkor hódítók által diktált történetírásunk eredeti, autentikus fonálát, s egyben megkísérelve a még szembenálló őstörténeti álláspontok közelítését.

I. A szkíták ősapja Targit volt, az égnek és a Boriszthenész folyó leányának gyermeke. Targitnak három fia volt: Lipok, Alpok és Kolak. Apjuk halála után az égből egy aranyeke, aranyjárom, kétélű aranyfejsze és egy aranycsésze hullott alá. Mikor a legidősebb fiú ezeket meglátta, odaszaladt, hogy felvegye őket. De ahogy közeledett, az égi aranytárgyak égni kezdtek s lángjukkal elűzték őt. Ezután a másik fiú próbálkozott, de az égő, lángoló arany őt is elűzte. Most a legkisebbik lépett az aranytárgyakhoz, s íme, a láng elaludt és ő felvehette és elvihette azokat. Mikor a két idősebb ezt látta, csodálkozott, s a királyi hatalmat átadta öccsének (Hérodotosz nyomán).

Az égi aranytárgyak mondája a szkíta népek civilizációteremtő képességének eredetét beszéli el képi formában, jelezve, hogy a szkíták ismerték a földművelést, állattenyésztést, s hogy fő kultuszaikban a napnak áldoztak. Egy hasonló görög monda ugyancsak egy vízszellemtől eredezteti őket – a víztisztelet még a párhuzamok idején is megmutatkozik, amikor Tiridat örmény-párthus király Rómába indulva nem szállt tengerre, nehogy beszennyezze a szent elemet –, de itt Héraklész az atya, ami valószínűleg a szkíták és trákok kapcsolatára utal. Ebben a mondában is három fiú szerepel, s a legkisebbik – népmeséink visszatérő alakja – viszi tovább az ősök erényeit, ő tudja felővezni magát apja övével, s kifizényelni annak íját. A három szkíta királyfi születését Hérodotosz ezer évvel korábbra helyezi annál az időpontnál, amikor a perzsa Dáreiosz saját föld-

íját feszítő szkíta egy elektronvázáról. Fekete-tenger melléke, Kr. e. 5-4. sz.; Brentjes könyvéből (Die iranische Welt vor Mohammed) – A nadrágviselőt először szkíta ábrázolásokon jelenik meg, később a párthus, hun, kusán férfiakat is nadrágban, dolmányban ábrázolják.

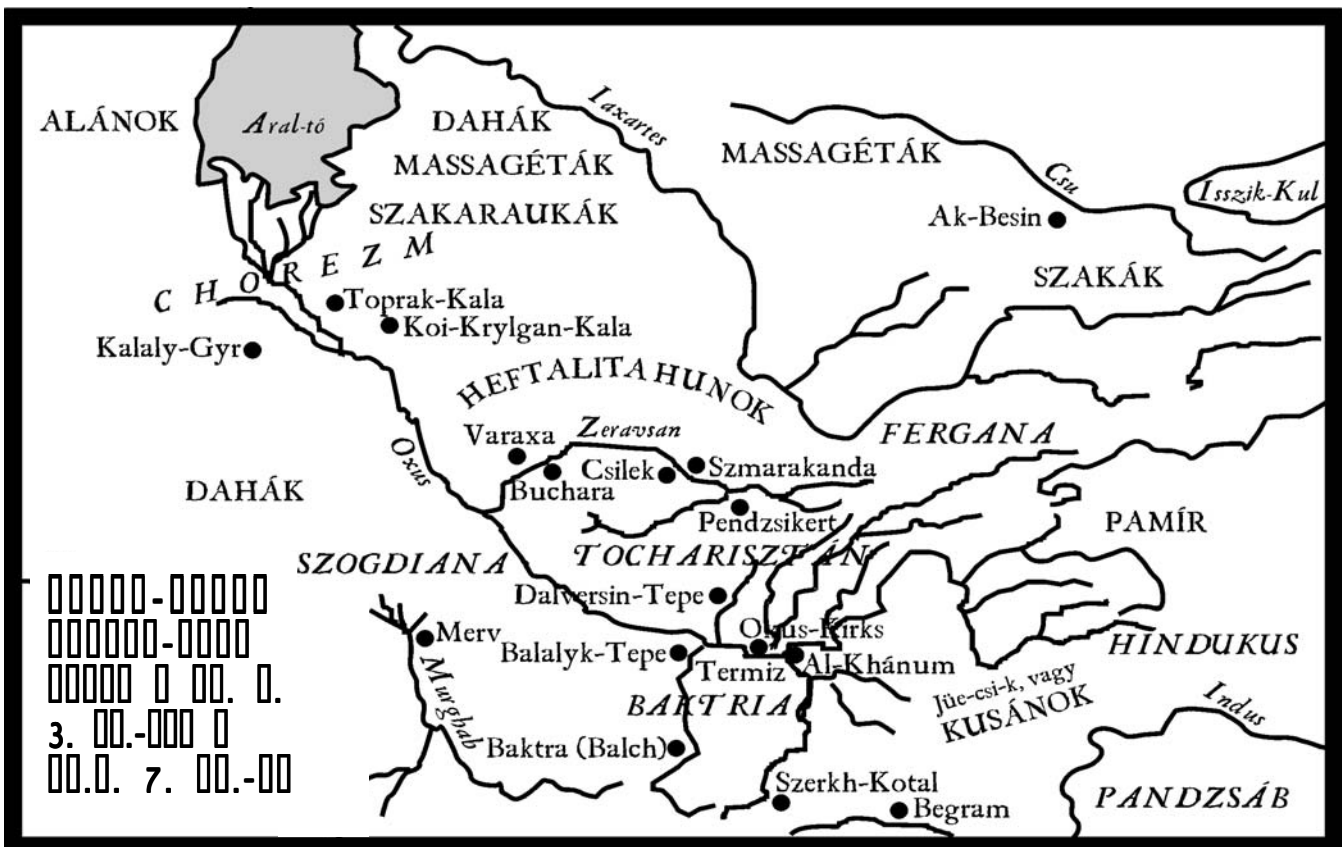

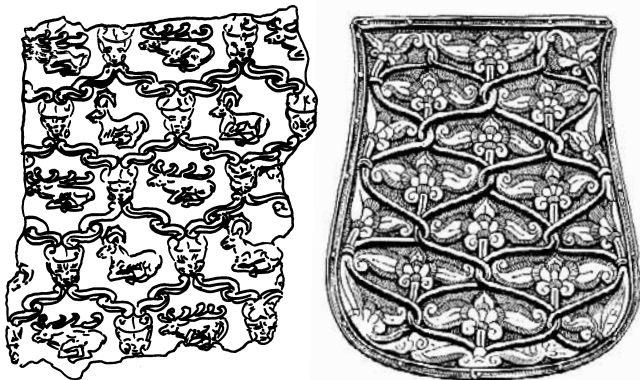
jükön támadta meg a szkítákat (i.e. 508). A Kézai és a Képes Krónika az európai Szkítiát, ahonnan a magyarság a Kárpát-medencébe érkezett, három régióra tagolja: *Bascardiára* (Baskíria), *Dentiára* (Don-vidék) és *Magoriára*, és leírja, hogy Szkítia kelet felől Grúziával határos: *regno autem scythico de oriente regnum iungitur Iurianorum*. Dentia és Magoria nevében felfedezhetjük Anonymus *Dentumagyari-ját*, ami jelzi, hogy a honfoglalás előtti magyarság egy ideig Szkítia nagyobb részét uralma alatt tartotta. Magoria pedig egyértelműen az a vidék lehetett, amely a Kaukázustól a Donig terült el. A Borüszenész folyó a Dnyeperrel azonos (a hunok ill. a honfoglalás előtti magyarok által adott neve, Varukh v. Var, utal a folyó görög nevének *Bor* gyökére).

A *szkíta* nevet a görögöktől vette át a tudomány, de először asszír források említik őket a kimmerekkel együtt, *isquzai* (urartui feliraton *isqigula*), illetve *gimirrai* alakban az i.e. 8. században. Partatua és Madyas nevű királyaik vezetésével az asszírokkal szövetségesek a médek ellen, akiket le is győznek, majd az asszírokkal fordulnak, és mint a szélvész, lerohanják szinte egész Elő-Ázsiát. 28 évig uralkodnak Médiában és a Mannaj királyság területén (653-625), majd miután a médek – akik csak ezt követően hoztak létre önálló lovas, íjász hadtestet – Küaxarész nevű királya egy lakomán megmérgezi a szkíta vezéreket, a szkíták elvonulnak a Pontus-Kaukázus vidékére. Nem mehettek messze, mert az asszírokkal 612-ben ismét a médek ellen kéri segítségüket. Valószínűleg szkíták, ill. később szkíta szövetségesek lehettek a Zagrosz-hegység középső vidékén, a mai Loresztán területén élt *kasszúk* is, akik kiváló lovaikról és lovászmesterségükről voltak híresek, s akik az i.e. 18. században 576 évig, i.e. 1171-ig Babilonban uralkodtak

(*Ur-Kasszim* városának neve őrzi ottani emléküket). Minden jel szerint ők lehettek azok a *hikszoszok* (egyipt. *he-kau-hasszut*: a *püszták fejedelmei*), akik ugyanebben az időpontban Egyiptom ellen is támadást intéztek. (A kasszúk és hikszoszok azonosságára Ghirshman is utal.) A kasszúk elő-ázsiai szereplésük után a róluk elnevezett Kászpi-tengertől délre, délkeletre (Qazvin, Tepe-Hisszár), ill. az Oxuson túl telepedtek le. Az ókori görög források *kaszpioszok*nak is nevezik őket.

Elő-Ázsiában két nagy leletcsoport jelzi a szkíták fejlett művészetét: a zivjei/saqqizi arany- és ezüstkincs (amely asszír és őslakos manaj-urartui darabokat is tartalmaz; az Urmia-tótól délre került elő) és a loresztáni bronzok (kardok, fokosok, dárda- és nyílhegyek, korongfejű tük stb.; a Zagrosz-hg. középső vidékéről). Más ásatásokkal együtt (Kara-Tepe, Kül-Tepe) ezek az emlékek a szkítáknak az elő-ázsiai hurrikkal, hattikkal, urartuiakkal való kapcsolatára is utalnak, és a későbbi Oxus-kinccsel vagy a *szibériai aranyakkal* mutatnak rokonságot. A Kr. e. 3. évezred elején Szijszalkban megjelent és Északkelet-Iránban elterjedt szürkésfekete kerámia kultúra létrehozói is szkíták lehettek, akik Transzoxániából, Közép-Ázsiából érkeztek, ugyanis ez a kerámia ott is előfordul. A leletek tanúsága szerint a Mezopotámia körüli országokban erős szumir kulturális hatás is érvényesült (ld. pl. a guti és elámi sziklareliefek szumir feliratait). A szumirokról itt csak annyit, hogy saját hagyományaik szerint az ősidőkben a *felkelő nap keleti magas vidékéről*, valószínűleg az egykor tenger borította Tarim-medence környékéről, a turáni-türk népek őshazájából érkeztek a Folyamközbe. Nyelvemlékeiknek az ótörök nyelvvel való kapcsolata a nemzetközi kutatás java része szerint is vitán felül áll.

Arany övlemez a zivijei kincsből, Kr. e. 8-7. sz. (Ghirshman nyomán) és a galgóci tarsolylemez rajza (Dümmerth Dezső könyvéből)

Egy fordított irányú vándorlás is megfigyelhető Nyugat-Ázsiából a Kr.e. 2. évezred közepe (1300) tájától, amikor a nomád indoáryák (perzsák, médek) betörésével és fokozatos térnyerésével összeomlik a mitanni, a chatti, az urartui királyság – ill. korábban már a sémi asszírok megjelenésével Szubartu és Mezopotámia –, s Elő-Ázsia ősnépeinek egy része északra, északkeletre vonul. Valószínűleg hurrik (Urartu népei) hozzák létre a Khorezmi királyságot az Aral-tó mellékén (Khorezm = *a napfiainak földje*), és a hattikat kell látnunk a későbbi, i.e. 7-6. században említett *masszagéta*, azaz *nagy géta*, *nagy chatti* törzsszövetség névadóiban. Az indoárya vándorlás előtt, a 3. évezredben beszélhetünk egy indoszumír vándorlásról is a nyugat-ázsiai és indus-völgyi régészeti összefüggések alapján (a hindu hagyományban Sumeru a neve a föld közepén álló hegynek, az istenek lakhelyének).

Azt lehet tehát mondani, hogy az ősiráni, ún. aziánus és szkíta-turáni, elő- és közép-ázsiai népek teremtették meg Irán területén az első fejlett civilizációkat, melyek kultúráját, művészetét, államszervezetét az indoeurópaiak nagymértékben átvették, ill. részben el is keveredtek velük. Euphoros írja a Kr.e. 4. században a szkítákról, hogy ők találták fel a vas megmunkálásának fortélyait, a kovácsfűjtatót, a bronzöntést, a horgonyt és a fazekaskorongot is; több mint érdekes, hogy a hatti és a mitanni királyok egyik szerződésében már az indoáryák megjelenése előtt (!) fölbukkan Mitra, Varuna, Indra istenek neve is. (Sebestyén László Lenormant-t, a szumerológia egyik atyját idézi, aki az egész észak-ázsiai sámánizmus elő-ázsiai, mezopotámiai gyökereire is rámutatott; ld. még Götz László, és Sz. P. Tolszov.) Irán ősnépeiségét, az aziánus embertípust hosszúfejűnek, jafetidának, kaszpinak vagy kaukazoidnak is nevezik a szaktudományok. Az, hogy a szkíták indoáryák lettek volna, a modern kutatás már rég megcáfolta, annál is inkább, mert egyetlen forrás sem nevezi őket áryáknak, amiként a perzsákat, médeket sem szkítáknak, legfeljebb keveredésük miatt beszél a nyelvudomány a szumír nyelvcsoporthoz tartozó *medo-szkíta* vagy protoméd nyelvről, *melynek északi ága volt a szkíta, masszagéta* (Lenormant).

A masszagéta törzsszövetséget Tolszov szerint a következő törzsek alkották: choraszmiak (ide veendok az elő-ázsiai hurri-urartui és egyéb törzsek), apaszsiakák (vízi, mocsári masszagéták), szakaraukák (hegyi és síkvidéki masszagéták, szaka/szogd törzsek), derbikek, tochárok v.

dahák, asziok (alánok ősei), attasziok. Ez a szövetség a keresztény időszámítás előtti évezredben sikeresen ellenállt az árya Achemenida perzsák hódításainak, s uralta Észak- és Közép-Ázsiát, a Kaukázus vidékét és Kelet-Európát a Fekete-tengertől északra, egészen a Kárpát- ill. Duna-medencéig (jász-szauromata kultúrák; a Halstatti kelta kultúrában is kimutathatók a szkíta-kisázsiai hatások s a modern kutatás szerint az etruszkok is nyugat-ázsiaiak, esetleg szkíták lehettek). Dareiosz egyik, Szúsából való agyagtáblája a kelet felé lakó *haoma-tisztelő szkítákról*, ill. *csúcsos*

Összenőtt fejű oroslánok egy zivijei aranylemezen (Ghirshman nyomán), és az Oxusnál (Termizi-palota stukkódíszé, 11. sz. – Brentjes: Herren des Steppe)

süvegű szkítákról, a Kaszpi- vagy a Fekete-tenger mellékén pedig *a sós víz tulsó partján élő szkítákról* tudósít (Ghirshman). A görögök még egyéb fantázianeveket is adtak a szkítáknak, melyek bizonyosan nem törzsnevek.

Elősorban ezek az aziánus/masszagéta törzsek teremtették meg az ókori szkíta magasművészetet, mint ez a Kárpát-medencétől az Altaj-hegységig föllelhető fejedelmi kurgánjaik, halomsírjaik, pompás arany-, ezüst-, bronzleleteiből is kiviláglik, s a zivijei/saqqizi kincs indafonatos, palmettás, állatalakos aranylemezeitől úgy tűnik egyenes út vezet a honfoglaláskori magyar tarsolylemezekig – nem kizárt, hogy Madyas és Partatua szkíta királyok Saqqiz környéki birodalmának manaj, matien, makron néven említett ősiráni népeiben a magyarság elődeit láthatjuk, akik a szkítákkal keveredhettek.

A masszagéták neve, az ókori írók, Herodotos és Strabon által ismertetett szokásai, egész habitusa alapján, magától értetődően – és korántsem csupán általánosító toposzként – átment a Kr. u. 4. században nyugatra vonuló, és az Aral-tó környékéről származó *heftalita* vagy *fehér hunokra*, akikről cezárei Prokopiosz, részben az ókori írók, részben pedig személyes tapasztalatok alapján írja: *Massagetas génos ous nün Ounnous kalousin*, azaz: *a masszagéták, akiket most hunoknak nevezünk*. Prokopiosz Atila hunjait masszagétáknak nevezi, s a Thuróczinál fenntartott hagyomány szerint Atila címei közé tartozott a *Rex Medorum*, a médek királya – lehetséges volna, hogy e cím a szkíták elő-ázsiai uralmának emlékét őrzi?

Hasonlóan nyilatkoznak más történetírók is, hozzátéve, hogy e hunok városokban laknak (Menandrosz, Fragm. 18); emellett természetesen voltak nyájaik önmaguk fenntartására, mint ez az ókorban mindenütt szokásban volt, s hadjárataikon is ugyanúgy viselkedtek, mint más hadak, annyi különbséggel, hogy ügyesebbek voltak, s híresek kardjaikról, íjjaikról, lovaikról. Örmény történetírók, mint Agathangelos, Bizánci Faustus (3-4.sz.), egy népnek tekintik a hunokat és a masszagétákat.

Theophanes így ír: *... a doni türkök, másképp masszagéták, akiket a perzsák kermichionnak (vörös hun) neveznek*. Strabon tudósítását, mely szerint a masszagéták, akiknek életmódja, szokása *olyan, mint a szkítáké*, nomádok, nincs náluk földművelés, ill. hogy nem ismerik a vasat, Tolszov régészeti eredményei cáfolják: az Aral-tó menti Csirik-rabat kerek fallal erősített telepén, mely az apasziaka törzs tulajdona lehetett, félnomád, letelepedett életmódról tanúskodó leletanyag került elő a Kr.e. 8-7. századból. Az ókori pontus-vidéki és maros-völgyi agathysz szkíták utódai lehettek a Priscos által később említett kaukázusi-pontusi akatzir v. kotzir hunok. Thury az akatzirokban fehér kazárokat lát Ibn Fazlan és Al-Balhi nyomán, akik beszélnek fekete és fehér kazárokról, de elfelejti, hogy a török *ak* aranyat jelent és nem fehéret. Egyébként a kazárokat az orosz őskronika is szkítáknak, *skuf*-oknak tartja. Arab források *meszkit*-eknek nevezték a kaukázusi masszagétákat; Meszkit-hegyek (Meszkit daglari) ma is vannak Kelet-Törökországban.

A masszagéta törzsszövetség vezető törzseit a Kr. u. 1. és 3-4. századok között egyrészt az *aszi-alánok* alkották (mai maradékaik nálunk a jászok, a Kaukázusban az osz-

tek), akik az Araltól északra a Kaukázusig uralkodtak (régi központjuk az Aral-tó mentén lehetett, ahol egy hatalmas vár-komplexum, Alan-kala romjai vallanak róluk ma is), másrészt pedig a velük egyidőben birodalmat alapító *kusánok* vagy *indo-szkíták* – talán részben a régi elő-ázsiai kasszúk utódai –, akik az Araltól délre, délkeletre, egészen Indiáig terjeszkedtek, megeremtve a szkíta-görög-indiai vonásokkal kevert gandharai és mathurai művészetet (ld. a jellegzetes „magyar” bajszerű Buddhákat), s jelentős szerepük volt a buddhizmus kínai terjesztésében, és uralmuk alatt alakult ki a szanszkrit nyelv és írás is. Legnagyobb királyuk Kaniska, kinek címe a szorkh-kotal-i kusán dinasztikus kegyhely kínai-görög feliratán: *t'ing-li ku-t'u shan-yü; dioo-kedo-phorda-mszo*, azaz: a Nagy és Hatalmas, Legyőzhetetlen Mennyei Sarj (Humbach).

Ammianus Marcellinus, 4. századi szír származású római katona és történetíró közli, hogy egykor a sztyeppe összes törzse az alán nevet vette fel, vagyis alán fennhatóság alá tartozott; ezt megerősítik a késői Han-korszak (i. u. 25-221) évkönyvei, ahol ez a birodalom *A-lan-na* néven jelenik meg. Mivel Ammianus – akinek egyáltalán nem állt érdekében, hogy a barbároknak dicsőséget szerezzen – leírja, hogy az alánok a 375. évi eseményeket (a heftalita hunok nagy nyugatra vonulását) megelőzően is óriási területet birtokoltak, mely messze Ázsiába, a Gangeszig (!) ért, ez azt mutatja, hogy az alánok északi és a kusánok délkeleti párhuzamos birodalmi szoros kapcsolatban voltak egymással, és a kortársak ezeket egyetlen összefüggő birodalomnak, ill. e népeket valamiképpen azonosnak tekintették. Ammianus, aki részt vett a perzsák elleni hadjáratokban és tapasztalatokat szerzett a perzsákkal olykor szövetséges szkíta népekről, azt írja az alánokról, hogy ők a masszagéták legrégebbi törzse, s leírja kinézetüket is: *Az alanusok majdnem mindnyájan nyúlánk termetű, csinos emberek, meglehetősen szőke hajjal* (Hist.Lib. XXXI. 2,21). Az alánok az ősiráni és árya törzsek keveredéséből alakulhattak ki, amelyek a hajdankorban eleinte elutasították a Zarathustra-vallást, és az Oxuson túlra vonulva a turániakhoz hasonlóan megmaradtak a korábbi védikus jellegű, politeisztikus természeti és ős-kultuszoknál.

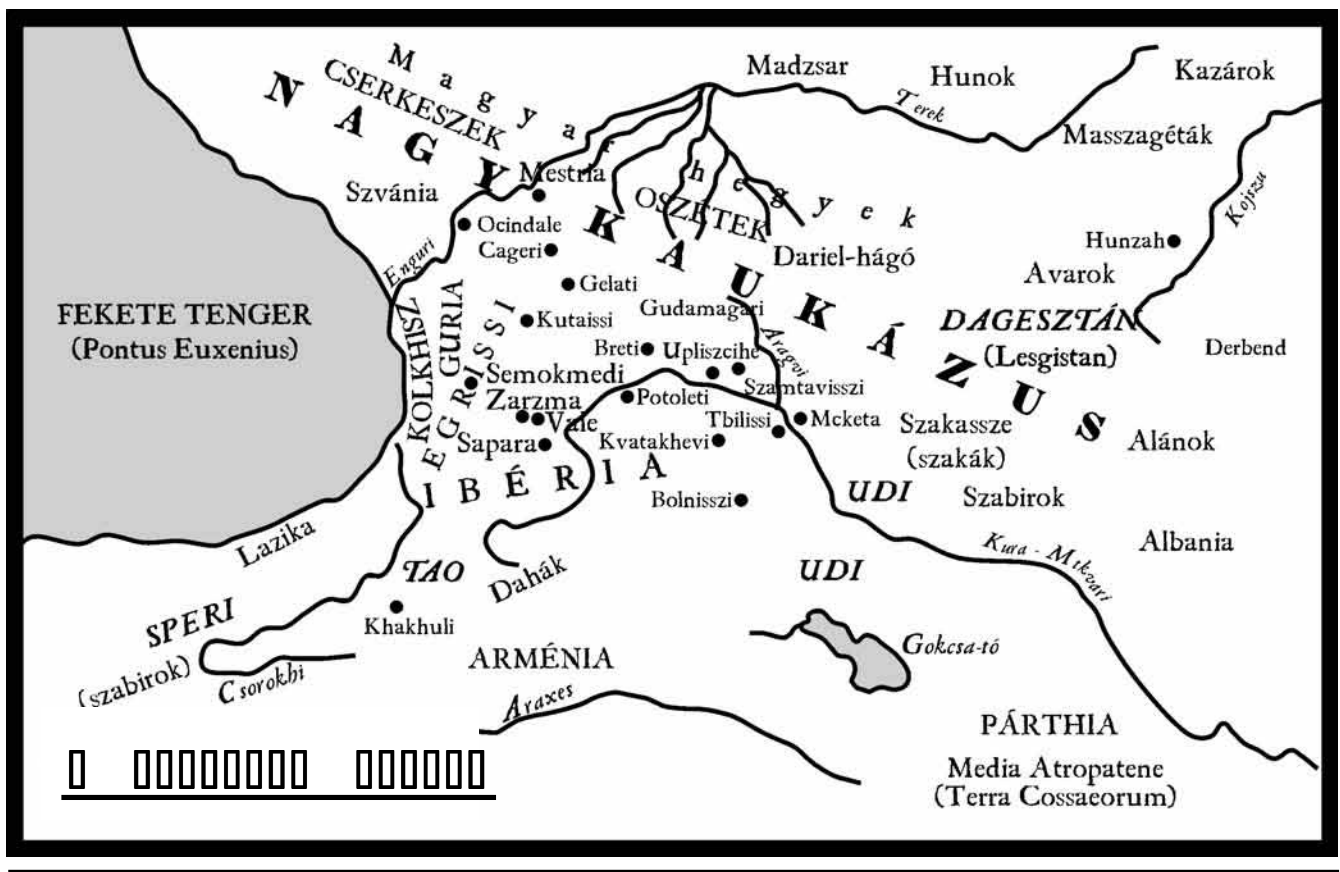
A nyugat-ázsiai *chus* név, melyből a keleti kusán (kínai: kuei-shang) elnevezés keletkezett, Felső-Örményországban is fölbukkan. Örmény geográfusok a Kura-Araxes összefolyásánál, Otene v. Udi tartományban említik Kusdi, másképp Kus földet, s ugyanerről Strabon eképp ír: *Supra Mediam autem Cossaeorum terra est*. János pátriárka és a régész Indzidzian írják, hogy a tartomány lakói, a szevortik (szabirok) Khústól, Khám fiától származnak (ezeknek az antik bibliai genealógiáknak volt alapja, bár nem mindig egyénekre, hanem népekre vonatkoztak, s a Genézis könyvében adott leszármazások és történetek Sém nemzetségének kialakulásáig a babiloni hagyományból merített egyetemes történetet tükrözik). Az örmények, görögök már a Kr. e.-i századoktól a keleti Chusok, másképp aethiopok földjének nevezték az északkelet-perzsi Baktriát is, ahol szkíta népek éltek, és megkülönböztették a nyugati Chus földtől, Etiópiától. Thuróczinál is Scythia szomszédságában van: *Aethiopiam quae Minor India vocatur* (Etiópia, melyet Kis-Indiának mondanak). Kínai forrásokban a massa-

géta-kusán törzsszövetség neve *jüe-csi* (tiao-chi, v. kao-cs'ö, jelentése: *Hold-ág* ill. *yüe-shi* kiejtéssel: *Hold-család*; nevüket a mai tadzsikok őrizték meg Saint-Martin szerint), és kultúrájuk Távol-Keleten is nagy befolyást gyakorolt a Kr.e. 3. század folyamán. A jüe-csi népet a kínai források is – Ammianusszal egybehangzóan – magas termetű, *sárga hajjú*, gyakran kékszemű embereknek írják le (Baktay). A kusánok vallása zoroasztriánus karakterű volt (Humbach).

A 3. században ideiglenesen a perzsák kerekednek felül a Kr.e. 3. század óta Iránban uralkodó szkíta *párthi-sokon* (róluk részletesebben később), és a kusán birodalom is – részben belső okok miatt – összeomlik. Nemsokára azonban a *heftalitavagy fehér hunok* szervezik újjá a nagy jüe-csi törzsszövetséget a perzsák ellen. Kezdetben *kidarita* (kerderi: egy Aral-menti vidék nevééről) ill. *chionita* (perzsa khion, kínai hiung-nu) néven szerepelnek (valószínű, hogy Tacitusnál és más írónál az alánok *alban* [lat. fehér], ill. kaukázusi országuk, Albania neve, az alánoknak a fehér hunokkal való kapcsolatára mutat; v.ö. az alánok *jen-c'ai* és a heftaliták *je-ta* kínai neveit). A heftalita hunok baktriai, transzoxániai, észak-indiai városaikban éltek (Bachl, Varachsa, Peshavar, Pejkend, Szákala, Afrasiab, Csilek, Balalyk-Tepe stb.), központjuk az Oxustól északra Tocharisztánban, a keleti dahák földjén volt, s talán itt kell keresnünk Atila hunjainak őshazáját is.

A magyar történettudomány nagy kérdése a hunokkal való leszármazási kapcsolatunk, ami egyben fölveti a hagyomány által említett *Evilath* nevű őshaza helyének kérdését is. A Kézai-krónika így ír: *Ménrót* (Nimród, Hunor és Magor apja), *az óriás, ...Eviláth földjére költözött, amely vidéket az idő tájt Perzsiának neveztek*. A Hunor-Magor testvérpár mondája szoros néprokonságra utal, ami talán

még az elő-ázsiai *makronok* és a szkíták kapcsolatából eredt, de lehetséges, hogy a rokonság csak az Atila halála után valamikor létrejövő meótiszi szövetség megalakulásával szövődött szorosabbra, vált „politikai” jellegűvé. A kérdések bonyolultságát az adja, hogy Hunor és Nimród neve, de különösen a *magyarnév* az észak-mezopotámiai, dél-kaukázusi térségben maradt fenn (Hunorakerta a Szevan-tótól északra, Nimrud város és hegy, Mazaron vár, stb.), ami erre a vidékre valószínűsíti Evilath országot, melynek neve lehet a Bibliában szereplő paradicsomi föld, Chavila eredeti névalakja. Sebestyén László említi, hogy Edessza/Urfa régi, asszír forrásban fennmaradt neve *Eluhath* volt, ami meghatározhatja Evilath, ill. egy másik névalakban, Eulath ország helyét; Urfa ősi fellegrvárát Nimród trónusának nevezi a helyi hagyomány. Viszont a Kr. u. 6. században élt Kosmas Indikopleustes útleírásában Evilath neve India szomszédságában jön elő: *India és Hunnia, vagyis Evilath*. Más keresztény írók is, mint Sevillai Isidorus, Nimródról azt tartják, hogy keletre költözött és Baktriát alapította, s egy perzsa kézirat Turkról, Jáfet fiáról közli, hogy *ezután Turk végigjárta az egész keletet*, majd egy tóhoz (az Issyk-kul-hoz) érve *azon a helyen vett szállást*, mintha ez a Turk valahonnan nyugat felől érkezett volna keletre (Kmoskó Mihály). Krausz sámuél Evilath-tal kapcsolatban idéz egy középkori Nagy Sándor-regényből (Philológiai Közöny XX. 1896.): *Elment onnan* (Togira országából), *a király és Joguli országába ment* (Jordia völgye, Kézainál Regnum Jorianorum), *átkelt a vízen hajókon* (Káspi tó?) *és eljutott Chavila országába*. (A regényben szerepel Chavila ország leírása is, de az tisztán meseszerű.) A kettősség úgy tűnik visszatérő eleme a magyar történelemnek (ld. kende és gyula méltóságok, fehér és fekete ugorok, a Hu-

nor-Magyar testvérpár, a nyugat- és közép-ázsiai őshaza, az egyidejűleg uráli és meótszi szállásterület).

Az India-utazó Kosmas Baktria vidékén a heftalita hunokkal találkozáskor, ide helyezte Evilathot, mivel ókori hagyomány (Berossos, káld történetíró művei) alapján – akár csak Kézai Simon – tudta, hogy Evilath és Nimród neve a szkíta lovasnépekkel, *Jáfet nagy házával* fonódott össze. Kosmas közlése tehát naiv etimológia lehetett, hiszen a heftaliták neve valószínűleg nem az Eviláth névből, hanem egyik nagykirályuktól eredt, amit egy heftalita pénz görög-szög-d-kínai felirata bizonyít: *HPTL' SANO OIONO*, azaz *Heftal, a chionok királya*, vagyis *san-jü-je* (v.ö. -sennye, -zsennye helyneveink; ld. még Czeglédy Károly: *Heftaliták, hunok, avarok, onogurok*; az Eviláth névről Götz László, Krausz Sámuel). A nyugati és kaukázusi hunok is heftaliták voltak, de őket természetesen nem Heftalról, hanem saját nagykirályukról, Atiláról nevezték el.

Csodaszarvas-mondánk leányrablása, amikor Hunor és Magor elrabolja Belar v. Bular feleségeit és az alán fejedelem leányait, mindenesetre világosan őrzi az alán és ó-bolgár törzsek meghódoltatásának emlékét. Kínai források elmondják, hogy az alánok országa a 4. században került a hunok uralma alá. A heftaliták 375 körül jelennek meg a Kaukázusban, majd Atila hunjai megteremtik az innen egészen Nyugat-Európáig terjedő birodalmukat. Közben a keleti heftaliták csaknem helyreállítják a kusánok Indiáig és Kelet-Turkesztánig kiterjedt óriási birodalmát, és 479-től 558-ig adófizetőjükké teszik a szászánida perzsa államot.

A *magyar* név – a benne lévő lágy gy-hang miatt idegenek által kimondhatatlanul és torzítottan – már ókori forrásokban megjelenik a pontusi, dél-kaukázusi régióban: Herodotos, Xenophon, Strabon, Arrianus, Plinius *macron*, *macraeron* alakban jegyezte föl az utókor számára itt tartózkodásunk kétségtelen nyomait (Plinius: *A kolchisziakon túl... Szakaország alatt laknak a Makronok, az Absar folyónál*), majd Ammianus Marcellinus említi a *sapir*-okkal, *dahá*-kkal egy csoportban, ugyancsak *macron* alakban, ugyane vidéken (Jerney János); a *makrones* népnév *makr* tövében rejtőzhet a makar, magyar név, az –on, többes számban –ones toldalékot gyakran használták a görögök (pl. Tacitusnál gótok=gotones). Az örmény Khorenei Mózes *Arménia földrajza* c. munkájában a Kr. u. 5. században – folytatva az ókori hagyományt – szintén említi *makarokat*: *Szármáciában* (Kaukázustól északra) *számos nép lakik, mégpedig a kazárok, a hunok, a bulchok* (óbolgárok), *a basilok* (besenyők), *az abkázok, a kud- vagy Guda-makarok és a masszagéták*. Lukácsy Kristóf, múlt századi erdélyi örmény pap szerint, aki a magyarság és a rokon szkíta népek kaukázusi tartózkodásának forrásadatait példáulan összegyűjtötte, ez a kud- vagy Guda-nevezet a chus név káldeus alakjából, a chutaeus-ból ered. A gudamaqari ma is létező törzs a Kaukázus völgyeiben, az Aragvi fölso folyásánál (a grúz nyelvnek van gudamaqari dialektusa), de arról nem tudni, hogy a magyaroktól származnának. (örmény nyelven guda=szedni, újörmény nyelven: mag; grúz nyelven guda=táska, zsák, maqari=vőfély, ami együtt körülbelül tarisznyás vőfélyt jelenthet. Nem ismeretes, hogy e nevet a gudamaqarik adták maguknak, vagy mások ragasztották rájuk esetleg egy menyegzői szokás alapján).

Egy másik forrásadat szerint – Ephesosi János 582 körül lejegyzett közlését foglalta egyháztörténetébe Szír Mihály a 12. században – ezidőtájt (582) három török nép jelent meg a Kaukázustól északra. Három testvér vezette őket: egyikük *Bolgari*, aki népével az Al-Dunánál telepedett le, a második *Kazari*, és a név szerint nem említett harmadik a Káspi-Don közét vette birtokába. Franz Altheim *Die Geschichte der Hunnen* c. ötkötetes művében nagyon lehetségesnek tartja, hogy a harmadik testvérrel a magyarok jöhettek Európába (Götz). Ezzel a közléssel nagyjából egybevág az eredetileg arab nyelvű és arabbal, perzsával kevert török-tatár fordításban fennmaradt Derbend-Nameh, a Derbenti Krónika közlése: Mohammed születése (ca. 570) előtt kb. 70 évvel – az időpont lehet nagyon pontatlan – Derbent környékén megjelent a *mogol*-ok, azaz – mivel itt egyértelmű elírásról lehet szó – mogorok/magyarok *különböző népeinek számtalan raja*, melyeknek egy része észak felé vonult és megalapította Bulgari városát (a Káma mellékén), nagyobb részük pedig északnyugat felé telepedett le és Madzsar várost alapította a Kuma-folyó mentén (ld. Fejér György, Lukácsy, Jerney). A Derbenti Krónika leírja azt is, hogy e mogolok a Tibettel észak felől határos országból jöttek (ez a Tarim-medencének, Kelet-Turkesztánnak felel meg), de ez valószínűleg már egy későbbi, az altaji türkökre vagy épp a tatárookra vonatkozó adat, a tatár fordító hozzátoldása lehet (Jerney).

Felbukkan a magyar név egyik valószínű alakja 527-528-ban is, amikor a meótszi Bosporos városa közelében – vagyis Csodaszarvas-mondánk helyszínén – lakó hunok királya, Gordas szövetséget köt a bizánci császárral, Konstantinápolyban felveszi a kereszténységet s népénél el akarja törölni a régi vallást. Népe azonban fellázad, megölik, és testvére *Muager* (Moger v. Magyar) lesz a király (Moravcsik Gyula). Ez az adat igazolja, hogy a magyar népnév korábban személynév is lehetett. De személynévként város- vagy országnevek is megjelenhettek (a Khorezm és Kazária szövetségéről tanúskodó genealógiában pl. Kazar, Horezm és Fil személynévek és egyben nép-, ország- és városnevek; a 12. századi perzsa kéziratban: *Jáfet fiai közül csakis Turk és Khazar voltak értelmesek*; Kmoskó).

Ebben az időszakban, 523-ban keresztelkedik meg Bizáncban Kate, lazikai (délnyugat-grúzai) fejedelem, majd odahaza nagy ünnepek közepette királlyá koronázzák. Heraklius bizánci császár ugyancsak Lazika környékén találkozik 617-ben vagy 622-ben a türkök (más forrásban kazárok ill. hunok) fejedelmével, s hogy megnyerje őket egy perzsa-ellenes szövetségnek, neki ajándékozta koronáját, arany étkészleteit, ékszereit, ruháit (Nikephorus és Theophanes nyomán közli Jerney).

A Meótsztól nyugatra és keletre élő hunok két törzséről tudósítanak a görög írók. A *kutrigurok* és *utrigurok*, vagyis ogur-török bolgárok a hun-magyar csodaszarvas mondához nagyon hasonló regét is őríttek, melyet Prokopius jegyzett le (az Uturgur és Kuturgur nevű királyfiaktól származik a két hasonló név, amelynek vadászai egy szarvast üzve találnak új hazát). Az 550-es években a kutrigurok királya, Zabergan (Zebegény?) a perzsa sah szövetségese volt és a források heftalitának nevezik (Sebestyén L.). A valószínű-

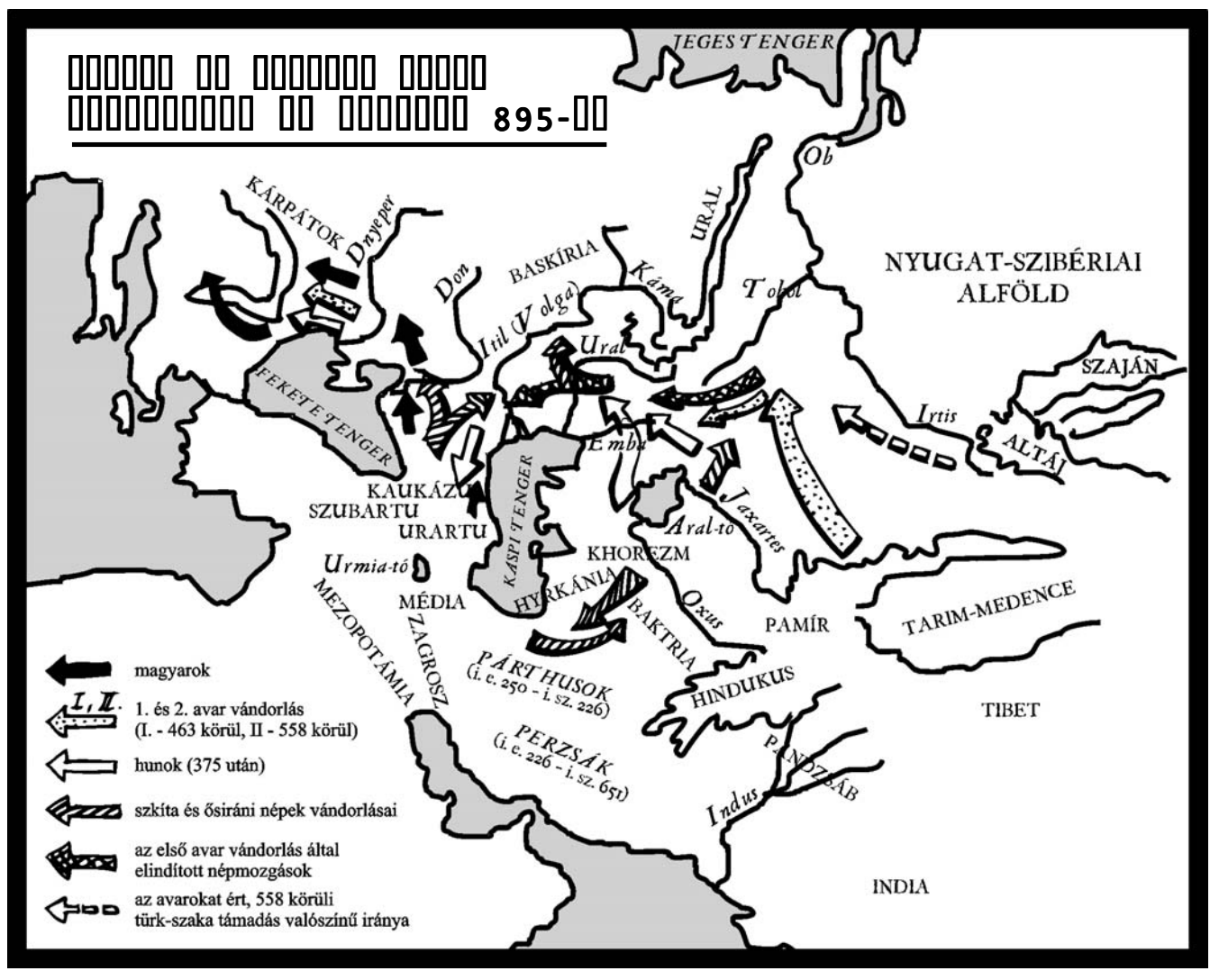
leg hun és ogur népösszetételű bolgárok (bolgár=keverék) hun vezetőrétege Atilától származtatta magát a néhány évtizede felfedezett bolgár fejedelmi lajstrom szerint (O. Pritsak; Dümmerth: *Az Árpádok nyomában*; Gombóc: *A bolgár-kérdés és a magyar hun-hagyomány*). Bizánc és Perzsia ellentétei néha – váltakozó szövetségben – szembeállították egymással e hun népeket: előbb a kutrigurokat az utrigurokkal, majd a Kaukázusnál megjelenő avarokat – ekkor még Bizánc szövetségeseiként – e két néppel, ill. a szabirokkal (Menandrosz). Később az arab veszély kovácsolja újra eggyé a kaukázusi népeket: 739 táján az arab forrásokban (Bal’ami, Baladuri, Ibn al-Athir) az *Upas ibn Madar*, azaz Magyar fia Opos néven említett fejedelem vezetésével harcolnak, aki *Al-Lakz* ura volt (Lazika vagy örmény Lesgistan = Dagesztán?), s a hatalmas túlerő miatt a fejedelem a kazár királyhoz menekül (Padányi).

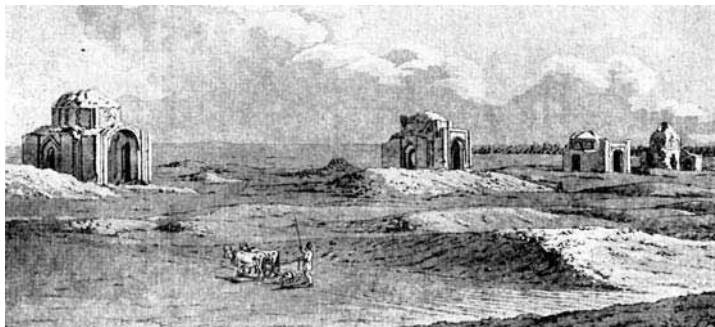
Talán az előmagyarok egy részét láthatjuk azokban az *ugor*-okban, akikről Menandrosz írja, hogy vezérük a türk kagán fennhatósága alatt uralkodott 568 táján a Volga és a Kuma folyók közti vidékeken. Ezek az ugorok figyelmeztették a kagántól visszatérő bizánci követséget, hogy a Copen/Kubán folyó körüli erdőségekben a perzsák lesben állnak, hogy elfogják a követeket. Az ugorok vezére vízestömlőkkel ellátta a bizánciakat a hátralévő hosszú útra. Nem kizárt, hogy ezek az ugorok később fölhúzódtak

a Volga-Káma mellékére, Baskíriába és az ő utódaikkal találkozott a 13. században Julianus barát.

Az orosz őskronika, a Poveszti (korábban Nesztor-krónikának hívták) 1015. évi bejegyzésében az *ugrok* és a *magerok* azonos népként jelennek meg egy ismeretlen néptől eredeztetve: *a peonok, akik ugroknak nevezetnek, kik magokat mageroknak mondják* (Thallóczy Lajos; eredeti szövegét közli Hodinka Antal: *pionok, a magyaroknak nevezettek*; Hodinka leírja, hogy ez a közlés a pionokról nincs benne a régi iratokban, tehát nem másolásból származik, hanem utólagos, 11. századi görög forrásból vagy hallomásból eredő beszúrása lehetett az ismeretlen írónak; és mivel a finneket fehnus-oknak, pihenienus-oknak nevezik a feljegyzések (Sebestyénél F. Gregorio Garcia, 1729), a szerzetes minden bizonnyal a chion-t, azaz hunt írhatta pion-nak; ez az adat a pion magyarokról annyira egyedül áll, hogy csak tollhibára lehet gondolni; a névtorzulásokra jellemző, hogy ugyanez az ósláv krónika a szkítát pl. *skuf*-nak nevezi, a bolgárt *voloch*-nak).

Észak-Örményországban és a Kaukázus vidékén számos földrajzi és helynév őrzi a magyarok egykori jelenlétét, ú.m. Hunorakerta (Hunor városa) Udi tartományban (ahová a magyaroktól később elváló szabir - ma *udi* nevű - néprészünk is visszaköltözött), ugyanitt Madscharok völgye, azután Madschar falu és Mazar vár a mai Bajburt köze-

Magyar város négy főúri palotájának romjai 1780-ban, és az egyik rom közelebről. A rajzokat Pallasz készítette. (Bendefy László könyvéből)

leben, Mazara a Tigris forrásánál, ill. a híres Madzsar város a Kaukázustól északra, a Kuma középső folyásánál (Bendefy László), vagy Madschar falu Derbent közelében (Lukácsy, Padányi, Jerney).

Madzsar város romjairól többen is beszámoltak. Hatvani Turkoly Sámuel, aki sokat tett a kaukázusi borok minőségének javításáért, 1725-ben egyik levelében írja: *A Magyarok Királya pedig Khuma nevű folyóvíz mellett lakott Scithiában, kinek palotájának hó-falai ma is fennállnak, és azon városnak vagy falunak nevét most híjják Grúziáni nyelven Magyarnak.* Jakob Reineggs, osztrák orvos a közeli népek hagyományáról is tudósít 1781-ben: *A Tyerek-folyó jobb partján, a keleti Kaukázus északnyugati kiszögellésén és ennek középhegységén egy magát ingusnak nevező nép lakik, amelynek tagjai azt állítják, hogy Madzsar városból származnak... Abu Muselim (tatár kán), hogy minden erejével tartóssá tegye hódításait és alattvalói boldog nyugalmát, elrendelte, hogy országglakóinak egy része gyarmatosokként telepedjék le a meghódított tartományokban... négyezer család vert ily módon gyökeret Desztikipcsákban, és ezek népesítették be újból Madzsart. Madzsarban még jó állapotban lévő épületek és mohamedán mecsetek láthatók, és miként az a sírkövekből és egyéb arab feliratokból kitűnik, ez a helység immár száznyolcvan éve elhagyatott, lakatlan, jóllehet környéke egyike a legnagyobbaknak és legtermékenyebbeknek.* 1829-ben Ógyallai Besse János – francia nyelvű izgalmas útleírása még mindig nincs lefordítva! – Tbilisziben találkozik lezg törzsi vezetővel, akiktől megtudja: *...törzseik közt tisztán él azoknak a magyaroknak az emléke, akik egykor a Kaukázus magas hegyei között éltek. Ismeretes náluk az a hagyomány is, amely szerint a magyar nép valamikor a gazdája volt annak az egész területnek, amely a Kaukázus túlsó oldalán, a Fekete-tenger és a Kászpi-tenger között terül el. Egyébként azonban nem hiszik, hogy ők ugyanebből a népből erednének.* Más kaukázusi népeknek a magyarokkal való rokonsági tudatáról jóval a magyar utazókat megelőzően, 1804-ben, Iszmail Atazsukin, cserkesz-orosz ezredes számol be: *A Cserkeszföld legfontosabb része: Nagy-Kabarda. A Tyerek és a Kubány folyó mentén, e folyók eredetének táján terül el. Néhány hegyi törzs is ezekhez tartozik, valamint három, saját önálló nyelvel rendelkező nemzetiség: a karacsájok, a csecsencek, és a malkárok; ezekből szakadtak ki – így tudják – az Európába vándorolt magyarok.* A kaukázusi cserkesz nép történetírója, Sora Nogmov (1794-1844) így ír: *... a chvarezmi*

uralkodó elől a Kuma partvidékéről az Ural-hegységbe menekülő madzsarok maradványai részben a Hegyi Dagesztánban telepedtek le, ahol az 'andi' népnevet használják, részben pedig a 'digorok' között, akik a mi legközelebbi rokonaink, a nemesi rendet alkotják. Az *andik* a Kojszu folyónál élnek (Tardy, Klaproth). Igen figyelemreméltó, hogy az orosz őskronika – középkori szokás szerint a vízözönnél kezdve a történelem elbeszélését –, amikor Noé fiának, Jáfetnek birtokait sorolja így ír: *Kaukaszijszkija gori, rekse Ugorszki, vagyis Kaukázusi hegyek, a Magyarnak nevezettek.* Jáfet birtokai innen a Dnyeperig húzódnak; ez a közlés tulajdonképpen magába foglalja Szkítia fekvésének leírását, ami nem csoda, hiszen mint láttuk, a hagyományban Jáfet neve a szkíta népekkel kapcsolódott össze.

Nem kevésbé jelentős az a tény, hogy egy 16. század eleji osztrák kéziratot térkép egyenesen a régi Magyarországnak nevezi Grúziát: az elrajzolt Fekete-tenger és a Kászpi-tenger között, 'Tartaria Cumania' alatt helyezkedik el Grúzia, amelyről a térkép szerzője a következőket írja: *'GRÚZIA SEU HUNGARIA ANTIQUA'* - tehát: *Grúzia vagyis a hajdani Magyarország* (Tardy L.). A térképet Tardy Lajos meggyőző kutatásai szerint egy nürnbergi térképész, Johann Schöner készítette 1515-ös világtérképének vázlataként, s a grúziai Magyarországra vonatkozó közlése – mivel ő sosem foglalkozott e két országgal – a híres Johannes Regiomontanustól, Königsbergi Jánostól eredhetett, aki Mátyás királyunk udvari tudósa volt, majd Nürnbergben élt, ahol halála után kéziratát épp Schöner adta ki. A térkép közlését a régi Magyarországról 1527-ben ávette Robert Thorne angol kereskedő és geográfus, akinek térképét Richard Hakluyt 1582-ben jelentette meg.

Általában a magyarság korai nevének tartják a kutatók az *onogur* nevet, melyet *on-ogur*-ként magyaráznak, ami török nyelven tíz ogur törzs szövetségét jelentheti, ahogy pl. Anonymus *hetumager*-nek, hétmagyarnak nevezi a honfoglaló hét törzs szövetségét. De az onogurok, pontosabban Moravcsik Gyula felfedezése óta *onogur-bolgárok*, a másik két ogur török törzssel, az *urogokkal* és a *sárogurokkal* (tör. fehér ogurok=sármaták, sármagyarok?) együtt csak a 463-as első avar vándorlás során kerültek le Nyugat-Szibéria területéről a Volga-Don vidékére, ahonnan az akacir hunokat mozdították ki, és csak ezután kerülhettek kapcsolatba a Kaukázus-környéki magyarsággal, amely úgy tűnik, népnevét az ókortól folyamatosan megőrizte. Mai európai népnevünk, a *hungarian*, *ungarisch*, *hongroise*, *ungherese* valószínűleg azon alapszik, hogy a honfoglalás előtti időkben volt egy onogur/bolgár-magyar együttélés, és a magyar

vezetőréteg – megtartva pozícióját, hagyományait – részben át is vette az onogurok nyelvét – amiben lehettek ún. *finnugor* nyelvi elemek –, majd az európai krónikások is ezen a néven említenek bennünket a régebbi írók alapján. Agathias onogurokat, Theophylactos unnugurokat említ, a ravennai Anonymus pedig (9. sz.) a pontus-melléki Onogoria országról tudósít, ugyanazon a területen, ahov Konstantin császár Lebédiát helyezi: *Item juxta mare Pontium patria, quae dicitur Onogoria* (Thury). Fontos megemlíteni, hogy a görögök az *ogroi* népvét, melyet általában ugornak fordítanak, mindig kettős gammával írják, aminek az olvasata *ongri* és csak a szláv krónikákban fordul elő az *ugri* névalak. Az onogur név lehet a hun és ogur vagy a hun és mogur nevek összeolvadása is. Az onogur név Al-Maszúdinál *nukardah*. A régi kolchiszi város, Onoguris (ma: Inguri) neve Agathias szerint (6.sz.) az onogurok itteni betörésének és vereségének nyomait őrzi (Thury, Moravcsik), miként a Poti városa fölött a Fekete-tengerbe ömlő Enguri vagy Onguri folyó neve is rájuk utal. Számos helynév őrzi azonban ugyanezen a területen a magyarok tartós megtelepedésének emlékét is (Ravennai Guido *colchis Mazar*-ról, kolchiszi Magyar városról vagy várról ír, ami arra mutat, hogy esetleg már itt, Kolchiszbán létrejöhettek az onogur-magyar-szabir szövetség. Lehetséges – bár ezt közelebbről is meg kellene vizsgálni, hiszen láttuk, hogy az onogurok, ogurok észak felől érkeztek a Kaukázus előterébe –, hogy a Kolchisz közvetlen szomszédságában fekvő Egrisszi tartomány – melynek déli, délkeleti határainál feküdt a régi szabirok földje (Speri) és a daháké (Tao) – az onogurok kaukázusi szállásterülete lehetett (a tartom ny nevének töve, *egri*, keletkezhetett az og(u)ri, on(o)g(u)ri, ugri névalakból; egy Goría nevű vidék is van Kolchiszbán). Sokatmondó párhuzam, hogy a Derbenti Krónika *mogorjai* nagyjából akkor jelennek meg tömegével a Kaukázustól északra, amikor az Egrisszi-Lazikai királyság összeomlik a perzsák és bizánciak szorításában (553). Klaproth leírja, hogy Guriában a mingrél nép, Enguriban és Egrissiben pedig a szvánok laknak, s mindkét nép a Grúziaiak egyik ága. Egyébként az az ókori Kolchiszbán volt az úgynevezett Scythianos-misztériumok központja, melyekben a régi atlantisi bölcsességet ápolták. Ez a központ még a korai középkorban is fennállt (Rudolf Steiner).

Az onogur név Al-Maszúdinál *nukardah*. 620-677 között, valamely vesztes háború (bizánci v. perzsa szövetségben), a kazárok megjelenése, ill. az arab hódítások hatására a kaukázusi sárogurok (bizánciaknál *szaragurok*) jelentős része települt be a Kárpát-medencébe, akiket leleteik alapján griffes-indásoknak nevez a régészet (László Gyula: *A kettős honfoglalás*; a betelepülésről Theophanest idézi Dümmerth: *Az Árpádok nyomában*; az orosz krónika a fehér ugorok megjelenéséről beszél Heraklius, bizánci császár idején (618), amikor a császár az avarokkal és a perzsákkal háborúskodott, és fekete ugoroknak nevezi a Kijevnél megjelenő honfoglalókat). A fehér ugorok vagy onogur bolgárok 634-ben felláztak a pannóniai avarok ellen (Nikephoros, Lukinich I.).

Az embertanilag, kulturálisan tőlünk nagymértékben eltérő északi népek – a paleoszibírid-mongolid obi ugorok (vogul, hanti, zürjén stb.) – tehát vajmi kevésbé lehettek a

korabeli források által egybehangzóan hun-török népnek nevezett magyarok ősei, mint ahogy ezt a finnugor irányzat hirdette feje tetejére állítva egész történelmünket. Gombóc Zoltán akadémikus a század elején már világosan kifejtette, hogy ezek a híresztelések egyértelműen Moszkvából eredtek már a 15. század óta. Az orosz cárizmus ugyanis (egészen Nagy Péterig), hogy igazolja országunk iránti hatalmi igényét, a kelet-uráli Jugria (az obi ugorok hazája) és Magyarország nevét összemosta (jugorszkij, ugorszkij), azt állítván, hogy mivel a hunok, akiknek rokonai a magyarok, innen, Jugriából mehettek Európába, ezért a cároknak joguk van Magyarországra, hiszen a magyarok eszerint az ő alattvalóik. Ennek nyomán állt elő a 18-19. századi elfogult osztrák „tudományosság” a magyar és a finnugor nyelv- és néprokonság teóriájával. E túlzások oka azonban a nyilvánvaló politikai hátsó szándékon kívül – mely a magyarságot gyökereiben megfosztván történelmétől, öntudatlan alattvalóvá akarta tenni (ez a birodalmi logika különböző formákban azóta is kísért tájainkon) – az volt, hogy a Kaukázuson átkelő korai magyarsághoz az 5-6. században csatlakozott az onogur-bolgár hun-török eredetű nép, amely a kelet-uráli régióból érkezhetett, és jelentős, később *finnugornak* elnevezett nyelvi elemeket hozott magával. Az onogurok emléke esetleg élhetett az oroszok által a 15. század végén meghódított Jugria népeiben, az obi ugorokban, akiktől ez a hagyomány az oroszokhoz került (a Jugria név is a zürjénbol került az orosz nyelvbe). Még az sem kizárt, hogy az obi ugorok a hun-török ugoroktól, onoguroktól kapták a nevüket.

Az a tény, hogy a középkorban Julianus barát (1235) talált egy magyar nyelvű – bár Gombóc szerint ekkor már inkább köztörökül beszélő – néptörödéket a Volga-Káma vidékén, ez nem jelent többet, mint hogy ezek valahogy leszakadtak a nyugatra vonuló onoguroktól vagy magyaroktól, s ottmaradtak, elkeveredtek az őslakókkal. (Julianus primitíveknek írja le a baskíriai „magyarokat”, mint Muhammad al-Aufi 1228-as anekdota-gyűjteménye a jugrikat, az obi ugorokat: *a Jura nép vad tömeg*.) Julianus arra következtetett, hogy ott, északon volt *Magna Hungaria*, a magyar őshaza, jóllehet ezt soha egyetlen egykorú vagy közelkorú forrás, nemzeti hagyomány nem állította, sőt, egyértelműen Meótság taváról volt szó még küllhoni szerzőknél is (Viterbói Gottfrid – 12. század, Vincent de Bauvais – 13. század eleje). Feltételezhető, hogy Julianus két társa azért maradt a Kaukázus környékén, mert ők az eredeti források nyomán ott keresték a magyar őshazát. Julianus lelkes, ám téves közlését átvette, de nem ellenőrizte a francia Rubruquis, aki valamivel később (1254) követségben járt a tatár kánnál, majd a 16. században egy Herberstein nevű osztrák követ hallotta a moszkvai görög ügyvivőtől, hogy az Uralon túli Jugria vagy Jögria volt a magyarok őshazája. A 19. század elejétől az ádáz Schlözer, Rössler, Hunfalvy és társai költötték tovább ezt az eltorzított hírt a szibériai magyar őshazáról, holott a *Joria, Juria, Jorania, Jorgania* névvel Grúziát jelölték már az ókorban és a magyar krónikákban is, érte alatta mindig Szkítia keleti határát (Jerney, Lukácsy, Thury, Tardy). Így például Johannes Leunclaviusnak (Löwenklau, 1533-1593) a török népek eredetéről szóló egyik leírásában is Grúziát kell érteni a *Juhria* elnevezésen: *mi-*

után a juhrik (magyarok) elhagyták hazájukat, Juhriát, először a meótszi mocsaraknál telepedtek meg (Kubánvidék), majd innen Kazária földjére költöztek (Don), elérkeztek a Fekete-tengerhez, ott is laktak egy ideig (Lebedia, Eteköz), végül is részben a Dunához vonultak, nevezetesen Pannóniába, mely most Magyarország, részben pedig Ibériába és Arméniába (szabir-magyarok) (Tardy).

A finnugor nyelvi és származási elméletek valóságáról itt csak annyit: erősen lehetséges, hogy az északi népek a magyarok vagy korábban a szabir-ogur törzsek közvetítésével jutottak azokhoz a nyelvi elemekhez, melyek alapján a finnugor nyelvészeti irányzat a származási rokonságot is felállította. Tehát ebben az esetben a közössé vált nyelvi elemek átadói a magyarsághoz a 6. században csatlakozott népek voltak, és nem fordítva. Ami népi kultúránkat illeti, ez is kilencven százalékban törökös, szkíta, elő- és közép-ázsiai jellegű és nem finnugor (László Gyula: *Őstörténetünk*, Thury József: *A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai*, Németh Gyula: *A baskíriai Jenő és Gyarmat törzsnevekről*, Gombócz Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*). Az arab krónikás, Al-Balhi a 9. századi állapotok alapján leírja azt is, hogy kétféle magyar nép és magyar terület van, egyik északon, a másik délen, a bizánciak szomszédságában (arab szerzők néha *basdzsird*-oknak nevezik a magyarokat, ebből az elírásból keletkezett aztán a baskír-magyar rokonság hipotézise; Zichy, Gombocz). Ugyanígy két, párhuzamos országa alakult ki az eredetileg hun óbolgár törzseknek is, egyik északon, a Volga-Káma találkozásánál, a másik pedig az Al-Dunánál.

A 10. századi bizánci források általában türknek nevezik a magyarokat, amiből – és egyéb közlések alapján – sokan azt a következtetést vonták le, hogy a magyarság a kazárok alattvalója volt. Ez azonban pontatlan lehet, mert a magyar törzsek függetlenségének egyértelmű jele, hogy a kazár birodalom megalakulásának kezdeteitől önálló településeik vannak; Lebedi vajda és a khorezmi kazár herceg nő házassága is sokkal inkább egy szövetségkötés jelének tekinthető. Másik nevünk volt egykor valami okból a híres *szabartoi aszfaloi*, azaz *rendíthetetlen szabir*. Érdekes, hogy a gót-római Jordanes (6.sz.) egymás színonimájaként is használja a szabir és *humugur* neveket.

Szólnunk kell tehát – és bővebben, mint ahogy ez nálunk szokásos – a *szabirokról*, akiket hunoknak nevez szinte minden forrás (Prokopios, Jordanes, Theophylaktos Simocatta, Theophanes Byzantius stb.), minden valószínűség szerint azért, mert egy időben ők is a hun törzsszövetségbe tartoztak. A szabirok vagy szubareusok elő-ázsiai ősnép volt, a Kr. e. 3-2. évezredben állott fenn erős államuk, Szubartu, a Tigris és Eufratesz folyók forrásvidékén, a szumír-babilóni királysággal egyidőben. Ókori görög forrásokban nevük *szaszpeir*; óperzsa feliratokon *sapard*, országuk Sapardia, szoros összefüggésben Hunae/Hunnia országgal a Kaukázustól délre (!), Kappadókia, Arménia és Média szomszédságában, ill. a mazaron, matien, mitanni, makron néppel (Herodotus, Dareios perszopoliszi felirata; ld. Jerney Keleti utazása). Az asszírok, majd az áryák nyomására hatti, hurri, szumír törzsekkel együtt, egy részük északkelet felé, ill. Észak-Örményországba vándorolt. Az

i.u.-i évszázadokban *szabeir* néven szerepelnek a görögöknél. Nincs tehát semmilyen nehézség abban, hogy az ókori és a középkor eleji szabirokat egy és ugyanazon népnek tartsuk, melynek fő települési góca Észak-Mezopotámia, Kelet-Anatólia, a Dél-Kaukázus volt, de telepeik voltak Nyugat-Szibériában (i.u. 463-ig), majd Baskíriában, ill. néhány törzsüket Közép-Ázsiában is megtaláljuk. Az északon lakó szabirokról azért hallgatnak a görögök, mert ez a terület teljesen kiesett a látókörükből, és ami Szkítiában történt arról legfeljebb legendás képzeteik voltak.

H.W. Haussig kutatásai szerint ugyanis a kínai források Kr.e. 127 körül Keleten, a nagy jüe-csi nép törzsei között említenek *sabar*-okat vagy *sabarol* törzset, Ammianus Marcellinus pedig arról tudósít, hogy a szabirok a nagy hun vándorlás (375) előtt Dagesztánban laktak, s egy részük innen került északabbra; az előbbieket, a keleti szabirok még az ókorban a nyugat-szibériai alföldre települt elő-ázsiai szabirok lehettek, akiknek egy része a jelzett időpontban levonult Közép-Ázsiába, míg az Ammianus és más szerzők által említett szabirok dél-kaukáziaiak voltak.

A párthus kor elején Zapaortene-ben, az észak-mezopotámiai szabir vidéken, Nisibistol északra épült Dara vagy Daras vára, a párthus királyok egyik első székhelye (Menander, Fragm.11). Kr.u. 527/8-ból adatunk van egy Boarik nevű dél-kaukáziai szabir királynőről, aki a bizánci Justinianus császár szövetségese volt a perzsák ellen, s a szabirok ekkor győzik le a Türák és Glón vezette hun hadakat; Malalas szerint a szabir királynőnek százezer katonája volt (a szabirok kiváló harcosok voltak és jól értettek hadigépek készítéséhez), ami azt jelzi, hogy a szabirok ekkor igen komoly szerepet játszottak a Kaukázusban, ahol régi országuk neve Speri volt, a mai Törökország (Kelet-Anatólia) területén. 545-ben I. Chosrau, perzsa sah futamtíja meg őket, s ekkortól egyesülhetnek a magyarokkal, ill. azokkal a szabirokkal és ogur törzsekkel, akik 463 után a Volga-Kaukázus környékén telepedtek le. A dél-kaukázusi szabirok Kr. u. 6. századi török személynevei világosan mutatják az ural-altáji (turáni) népekkel való ősi, indoáryák előtti néprokonságukat (ld. Függelék Szkíta-türk gutturális hangvégződésű személynevek). A magyarok régi *szabartoi aszfaloi* neve, melyet Bíborbanszületett Konstantin császár örökített meg Bulcsu és Termacsu, vezérkori magyar követei közlése alapján, a magyaroknak a szabirokkal való szövetségére utal. Az arab krónikás, Ibn Maszúdi (10. sz) viszont közli, hogy a kazárokat csak a perzsák nevezik így – ill. a perzsa elnevezést vették át más népek –, török nevük szabir, s a kazárok ugyanúgy a mai Dagesztán (Kelet-Kaukázia) területéről tették át székhelyüket Itilbe, a Volga-torkolathoz, ahogy a szabirok egy része is Dagesztánból költözött északra Ammianus szerint. Mind a két népnév, a perzsa kazár és a török szabir egyaránt bolyongót, útról letérőt jelent (Németh Gyula). Az arab krónikások azt is leírják, hogy a kazárok nyelve nem hasonlít sem a törökhöz, sem a perzsához, hanem az óbolgárhoz (Sebestyén L.).

A szabirok nemzetisége c. tanulmányában S. Patkanov orosz régész a szabirok nyugat-szibériai tartózkodásának tárgyi és nyelvi emlékeit taglalva személyes benyomások alapján elmondja, hogy a tobolszki (alsó-irtis vidéki) járás obi-ugorjai a fejlettebbnek, magasabbrendűnek tartott és

őseikként tisztelt egykori szabir nép hagyatékának tartják a környék igen sajátos, lépcsős piramis alakú földvárait, melyekben a fazekesség, fémművesség nyomait is megtalálták abból az időből, amikor e tevékenységeket a környék népei még nem ismerhették. Megjegyzendő, hogy e népek az Uralon keresztül, Kelet-Oroszországból vándoroltak az Ob és Irtyis vidékére, s ez a vándorlás csak a 12. században fejeződött be (Gombóczi Zoltán), és még a 19. században is kőkorszaki fokozaton éltek. E népek számos hősi éneket, mondát megőriztek a szabirokról, akiknek nevét az Uraltól nyugatra is több folyó, tó, falu viseli (Sabarova, Saburova, Savarskaja stb.), s akik Szibír, tatár kormányzóság s innen Szibéria névadói is voltak egyben (Szuvar nevű városuk Baskíriában volt). Patkanov cáfolja, hogy a szabirok szlávok lettek volna, s az obi ugorokat és a magyarokat tartja leszármazottaiknak. Nagyon valószínű, hogy a hun-magyar szabirok – tekintettel az Ural ércbányáinak közelségére és a tajga gazdag állatvilágára – részben ezeken az északi vidékeken építették ki nemesfém és prémbeszerző bázisaikat, gyarmatvárosaikat (a gót-bizánci Jordanes számol be arról, hogy a hunugur-szabirok a fekete-tengeri városokban adják el prémjeiket és szláv foglyaikat), s nagyrészt általuk kerültek északra az *iráni ezüstök* (ún. lomovátovói műveltség). A 463. évi avar támadásnak is nyilvánvalóan az lehetett az oka, hogy a szabirok ismertek voltak gazdagságukról, melyet az Uralban lévő nemesfémbányáiknak köszönhettek. Priscos legendás híradása, melyet Hérodotosztól vett át, mely szerint az avarokat *griffmadarak kényszeríteték arra, hogy hazájukat elhagyják*, utalás lehet az arannyal való összefüggésre, hiszen a griffek az ókor felfogásában az arany mítikus őrzői voltak.

Konstantin császár, aki egyébként leszármazottja volt az örmény-párthus Arsakida uralkodók Bizáncban letelepedett főágának (Lukácsy), közli, hogy a szabirok egy része a besenyő támadás után, – amely, Thury meggyőző kutatásai szerint 835 előtt (korábbi időpontról ld. Czeglédy: *IV-VIII. századi népmozgások*) először a baskíriai szabirokat érthette, ami után a magyarok Lebédia keleti részeit feladva Ateukuzube költöztek – a magyaroktól elvált és kelet felé, *Persia bizonyos részébe* költözött, s hogy a pannóniai turkok (magyarok) élénk kapcsolatot tartanak fenn e keleten maradt rokonaikkal. Thury József már a múlt században kimutatta, hogy ezek a szabirok (örményül: szia-vartik, v. szevortik) Tbiliszitől keletre és a Gokcsa-tótól északra, Udi tartományban laktak, s beszámol arról, hogy amikor 854-ben az arabok elfoglalták Udit, a keresztény szabirok főnöke, Stephanos Kon, vagy Kun, másokkal együtt mártírhalált halt, mert nem tagadta meg hitét a kalifa parancsára. Azerbajdzsánban ma is van Sabir és Sabirabad város. Magyarországon talán Zalasabar, Székelysabar, Zabar, Sobor, a burgenlandi Szabar, vagy az erdélyi Szóvárhegy, Szóvár, Szóvár, Szóvár helyneveink őrzik kárpát-medencei letelepedésük emlékét, Anonymusnál pedig Zuárd/Szavárd vezér története szól a magyaroktól való elválásukról, arról, hogy *az a nép, melyet most Csaba-magyarjának* (Sobamogeru = szabar-magyar) *mondanak, Zuárd vezér halála után Görögországban maradt; Görögországban itt a délnyugat-kaukázusi bizánci területek értendők. Eszerint a székelyek volnának a szabirok kárpát-medencei*

maradékai, hiszen ők őrizték meg a Csaba-mondát is. Zuárdal együtt harcolt Kadosa v. Kadisa vezér, akinek nevében viszont a kaukázusi katisk v. kadics hunokkal való kapcsolat emléke maradhatott fenn; a kadics hunok heftalíták voltak (Czeglédy id. mű). Szabirok voltak az Eufrátesz felső folyásánál lakó szabeusok, akik még a 9. században is őrizték asztrális mitológián alapuló pogány hagyományait, s kiknek legnevesebb képviselője a tudós Thabit ben Qurrah al-Harrani volt (836-901) (Young). Al-Hamadáninál a szabirok neve *as-sawardiyah*. Györffy György ezeket a szabir vagy szavárd-magyarokat látja azokban a keresztény zsiái magyarokban (Ungari Asiatici), akikről utoljára XXII. János pápa 1329. okt. 23-án kelt bullája tudósít, mikor Jeretány vagy Jeretomir nevű fejedelmük kérésére a pápa püspököt küld hozzájuk. E magyarok a levél tanúsága szerint a *malchaiták* (malkárok v. balkárok, az adügcserkesz nép egyik törzse) és alánok szomszédságában laktak, Tiflisztől keletre (Jerney, Bendefy, Tardy).

A honfoglalás előtt Kijevnél csatlakozott népes *kabar* törzsek is jelentős keleti művészeti-szemléleti elemeket hozhattak magukkal. A szabirok kiválása után a magyarságnak szükségük volt a kabarok hadi erejére, aminek híre volt a térségben. Vezérek voltak Anonymus szerint: Ed, Edemen, Bors nembeli Bünger, Örsur nembeli Ousad, Oluptolma nembeli Ketel, Ond nembeli Ete és Vajta; a 13. században virágzott kabar nemzetségek: Aba, Miskóc, Örsur, Katapan és Baracska. A kabarok neve a *chvar, chovar* szóból ered, ami azt jelenti: khorezmi, régiesen: chovarezi. A chvar alán kiejtése *chval* volt, innen adódik, hogy Menander *choalitáknak* nevezi a khorezmiakat, s innen jön, hogy a kabarok később *káliz* néven szerepelnek Magyarországon. Anonymus *cumant*-nak, más krónikák *cumi*-nek nevezik őket, ami csak a hun névvel lehet azonos, hiszen a kunok köztudottan csak a 13. sz. közepén telepednek le Magyarországon. Így a kabarok egyértelműen khorezmi szkíta-ősirániaknak tekintendők.

A khorezmiak a kazár kagán testőrezredét alkották, majd uralomra kerültek Kazáriában azt követően, hogy a moszlimok 712-ben végleg elfoglalták Khorezmet, s barbár módon pusztítani kezdték ősi kultúráját, könyveit, irtani tudósait, papjait. Ebben a folyamatban szerepe volt a khorezmiak belső viszályainak is, mert maga a trónjáról korábban letétt uralkodó hívta segítségül saját népe ellen az arabokat. A kazár birodalom és Khorezm között ennek ellenére évtizedeken át fennmaradt a kapcsolat, de még a 10. században is kereskedett egymással Khorezm és Kelet-Európa (Al Makdíszi, Tolsztov). 751-ben Sausafar, khorezmi király pénzein már az *áldott kazár király úrfelirat* szerepel, s egy 8. századi püspökségi jegyzék a kazár keresztény egyház harmadik püspökségeként említi a *khualész-t*. 764-ben kazár csapatok foglalják el az araboktól Tbiliszit, élükön Asz tarchan, khorezmi hadvezér áll.

Joannész Kinnamosz közlése alapján, hogy *ezek* (a kálizok) *egy felekezeten vannak a perzsákkal*, ill. *hogy ezek a mózesi törvényeket követik, melyeket azonban már nem egészen értenek meg*, a kabarok vallása ekkor egy zoroasztrianus elemekkel kevert, szinkretisztikus júdaizmus lehetett, melyben már mintegy a kereszténység megelőlegezését láthatjuk, míg a kabarok másik része mohamedán (bő-

szörmény) lett. Kézai krónikája közli, hogy Atila Csaba nevű fiának leszármazottai, Ed és Edemen chorezmi anyától születtek, és a honfoglaláskor egész rokonságukkal beköltöztek Pannóniába. Az Aba-nemzetség genealógiai hagyománya megőrizte ezt a leszármazást. A Csaba név ily módon összemosisodik a khorezmi csatlakozókkal is (chaba, kaba, kabar). s talán a szabir-kabar (szabir-hun) dinasztikus kapcsolatokra utal, de valószínűbb, hogy a Csaba-monda a magyarsággal szoros kapcsolatban álló két népnek a korábbi hazába való visszavándorlását – illetve majdani visszatérését – egy történeté gyúrta, vagyis előbb a hunokét, akik Khorezm vagy a Kaukázus vidékére tértek vissza, s egyik fejedelmük a Kazár Birodalomban élő khorezmi arisztokráciából vett magának feleséget, (az örmény Chalchanti Mózes a 7. században beszámol egy dinasztikus házasságról a dagesztáni hun fejedelem és a kazár kagán családja között), aztán pedig a szabirokét, akik ugyancsak a Kaukázus vidékére tértek vissza. A pannóniai magyarok és a szabirok közti sűrű követjárások mindenesetre táplálhatták a fejlett harcászatról híres szabirok majdani visszatérésének reményét a magyarokban, s az, hogy a székely Csaba-monda egy jövőbeni visszatérésről szól, inkább illik a szabirokra, mint a már csatlakozott kabar-hunokra. A khorezmi uralkodó-osztályt a lázadó kazárok 760-780 körül űzik el a Kazár Birodalomból – kaukázusi maradékaik a kabardok –, és a 9. század második felében csatlakoztak a kijevei-etelközi magyarokhoz. Később ők állították ki az előhadak egy részét és határőrzés volt a feladatuk, de kálizok kezelték a királyi bevételeket és foglalkoztak pénzveréssel, pénzváltással, kereskedelemmel is. Győrffy György valószínűnek tartja, hogy a fejlett ötvösséget ők gyakorolták a középkori Magyarországon (*A magyarság keleti elemei, A kabar kérdés*).

Tolszov kutatásai mind régészetileg, mind nyelvészetileg kimutatták az előázsiai mitanni törzsek khorezmi emlékeit: pl. *Sauska* mitanni istennő (a babilóni Istar hurrihatti megfelelője) nevének töve szerepel Saus és Sausafar, khorezmi királyok nevében, a *-ska* toldalék pedig gyakran előfordul kusán királyok, mint *Kaniska, Hwiska*, s dinasztiajuk: *Turuska* nevében. A kabar Baracska nemzetség eszerint kusán lehetett, s ez a sajátos szövegződés – leszámítva az egyértelműen becéző, kicsinyítő képzős neveket – igen gyakori a Kárpát-medence helyneveiben is, különösen a keleti országrészben, ahol több kabar törzs élt (Aba, Miskóc, Örsur): pl. Derecske, Döröcske, Tereske, Micske, Bicske, Bocska, Zalacska, Pölöske, Radoska, Raposka, Vajszka; összesen 68 település, Erdély, Délvidék, Felvidék, Burgenlanddal együtt). Ugyancsak Szabolcs-Szatmárban vannak Szerencs és Takta- összetételű helynevek, melyek megfelelője szintén megtalálható Irán, Afganisztán határán Zerendzs, ill. a khorezmi Tachtakupyr város nevében, s Taktabáj van itt is, ott is – nem véletlenül. Több honfoglaláskori ötvösletünk is a kelet-magyarországi kabar szállásterületeken került elő (Rakamaz, Bereszász, Szolyva, Tiszabездé, Tarcal, Eperjeske).

Bíborbanszületett Konstantin császár feljegyezte, hogy a kabarok *a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket* (magyarokat) *és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is*. Al-Bírúní közli,

hogy a khorezmiak nyelve a bessenyő és alán nyelvek keveréke, vagyis a türk és óiráni nyelveké – innen kerültek nyelvünkbe az iráni jövevényszavak –, míg az ómagyar nyelv még őrizhette előázsiai szumir ill. türk örökségét; ennek megfelel a császári író szóhasználata, amelyben csak *dialektósz*, tehát nyelvjárás, és nem külön nyelv, *glotta* átvételéről beszél (Jerney).

Visszatérve a népvándorláskorra, Kr. u. 558 körül a keleti heftalitákat legyőzik az Altai-hegység vidékéről előtörő turkok, *akiket régen* – mondja a bizánci Menandrosz – *szakáknak* neveztek (ld. a masszagéta törzsszövetség szakáit, akiknek egy része az ókortól az északkelet-örményországi Szakasszene tartományban is élt), és benyomulnak az Irántól északkeletre fekvő heftalita területekre. Innen vándorolnak előlük nyugatra az avarok vagy varkhoniták, akik 558-ban jelennek meg a Kaukázusban, ahol is Sarosius (Sáros – törökül: *fehér*) nevű alán fejedelmet kérik, szerezze meg nekik a bizánciak szövetségét. Menandrosz azt is leírja, hogy az avarok nehezen hagyták ott Szkítiát, mert *nagyon fogva tartotta őket az utána való vágyakozás*, ami arra mutat, hogy a Kaukázusban is maradt egy avar néprész *magnak*, miként ez a szkíta népeknél szokásban volt. A türk kagán előadásában Menander közli, hogy az avarok egy része türk fennhatóság alatt maradt. Theophylaktos leírja – bár lehetséges, hogy tudósításában összemosisodik az avar vándorlás két időpontja, a 460 körüli, melyről Priskos és a kínai források is megemlékeznek, és az 558-as kaukázusi –, hogy az avarok nagy része a *taugastoknál* települt le (nézetem szerint a daháknál/dákoknál vagy tochároknaál, akiknek régi északnyugat-örményországi lakóhelye: Tao, keleti országuk pedig Tocharisztán volt, a mai Afganisztántól északkeletre), egy másik részük pedig ezek szomszédainál, a *mukritoknál* (Khorenei *makar*-jai vagy az ujuguroknál élt *mekrit* nép, melyet Thury említ egy kínai forrás nyomán?; érdekes, hogy a kaukázusi taocha-k, vagy dahák nyugati szomszédai a Speri és Ibéria tartományban élt szabirok, saperi-k voltak; Lukácsy), és csak egy harmadik részükkel, akiket ő az Itil/Volga menti ugorokkal azonosít (magyar=avar?), s szerinte nem is voltak igazi, hanem csak *ál-avarok*, jöttek Európába a *var* és *chunn* törzsek, s innen eredne Theophylaktos szerint a *varkhonita* elnevezés. Mindenesetre elég nagyszámú avar néprésszel kell számolni, akik 558-ban nem jöttek Európába, hanem a Kaukázus környékén maradtak.

Az avaroknak az ókori szkítákkal való etnikai-nyelvi kontinuitását jól szemlélteti, hogy Herodotosnál (Kr. e. 6. sz.) a szkíták ősapjának neve *Targitaos* (a görögös *-aos* végződést akár el is lehet hagyni), s az egyik pannóniai avar követ neve ezer év múltán ugyancsak Targit. Hérodotosznál bukkan fel az avar név először, egy Abaris nevű hyperboreus jós és varázsló mondájában, aki nyilával bejárta az egész földet (Moravcsik Gyula: *Az onogurok történetéhez és Abaris, Priester von Apollon*). Egy érzelmes epizód az avar etnikum külleméről, amely eszerint sem lehetett mongoloid, *zsuan-zsuan*, hogy amikor az avarok Friault ostromolták, a várost védő longobárd vezér felesége, Romilda a falakról meglátván a legszebb férfikorában lévő avar kagánt, beleszeretett és megüzente neki, hogy ha feleségül veszi, átadja neki az egész várost; a történethez

hozzátartozik, hogy a frigy létrejött, de maga az avar kagán kegyetlenül megbüntette az áruló asszonyt (Márki Sándor: *Paulus Diaconus*). Az orosz krónika így emlékezik az avarokról: *Az oborok... magas termetűek és kevély lelkűek voltak* (utóbbi értesülés onnan eredhet, hogy a latin krónikások az avarok nevét összekapcsolták az *avariti*-val, a fősvénységgel).

Mint a későbbi mohamedán szerzők leírják, a kaukázusi alán-masszagéta-hun vidékek uralkodója volt egyedül jogosult arra, hogy – a perzsa sahhoz hasonlóan – arany trónt készíttessen maágnak. A párthus Arszakidáknál is nagy jelentősége volt az arany trónusnak, s örmény forrásokból tudjuk (Faustus Byzantinus), hogy a kaukázusi masszagétáknál uralkodott az Arszakidák egyik ága. Marmost, Ibn al-Atir 738-ban feljegyzi, hogy az arany trón Hunzah-ban van (a mai kaukázusi avarok fővárosa is!), és – Ibn Rusztehhez valamint Gardizivel egybehangozva – közli az uralkodó nevét: *Awar*-nak hívták. (Czeglédy: *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok*). Ez az adat arra utal, hogy az avarok, párhuzamosan pannóniai uralmukkal – 57 éven át évi nyolcvanezer arany solidust hajtottak be adó fejében a szószegő, intrikus Bizánctól (a főellenségnek számító perzsák csupán 500, a kaukázusi alánok és szabirok pedig 200-200 aranyat kaptak évente) –, Kaukáziában is komoly tényezők maradtak. Számos forrás jelzi itteni jelenlétüket *Obarení, Ibarení, Abarani, Obordení* néven (Lukácsy). Lukácsy szerint az avarok a névadói a dél-kaukázusi Iberia tartománynak (Örményül Vrasztan, vagyis Avarisztán), ahonnan – a Kura-folyó menti Mckheta, Breti, Potoleti, Zarzma településekről – több fontos motívum-párhuzamunk származik. E vidékkel azonos az a régió, amelyet szabir kezesek, kiket a bizánciak 576-ban kértek, hogy népük ne álljon át a perzsákhoz, *Abir*-nak (Sbir, Speri?), saját országuknak neveztek (Menandrosz, *Fragm.42.*). Ugyanitt arról is olvashatunk, hogy szabirok és alánok települtek át a Kura-folyótól északra, bizánci fennhatóság alá.

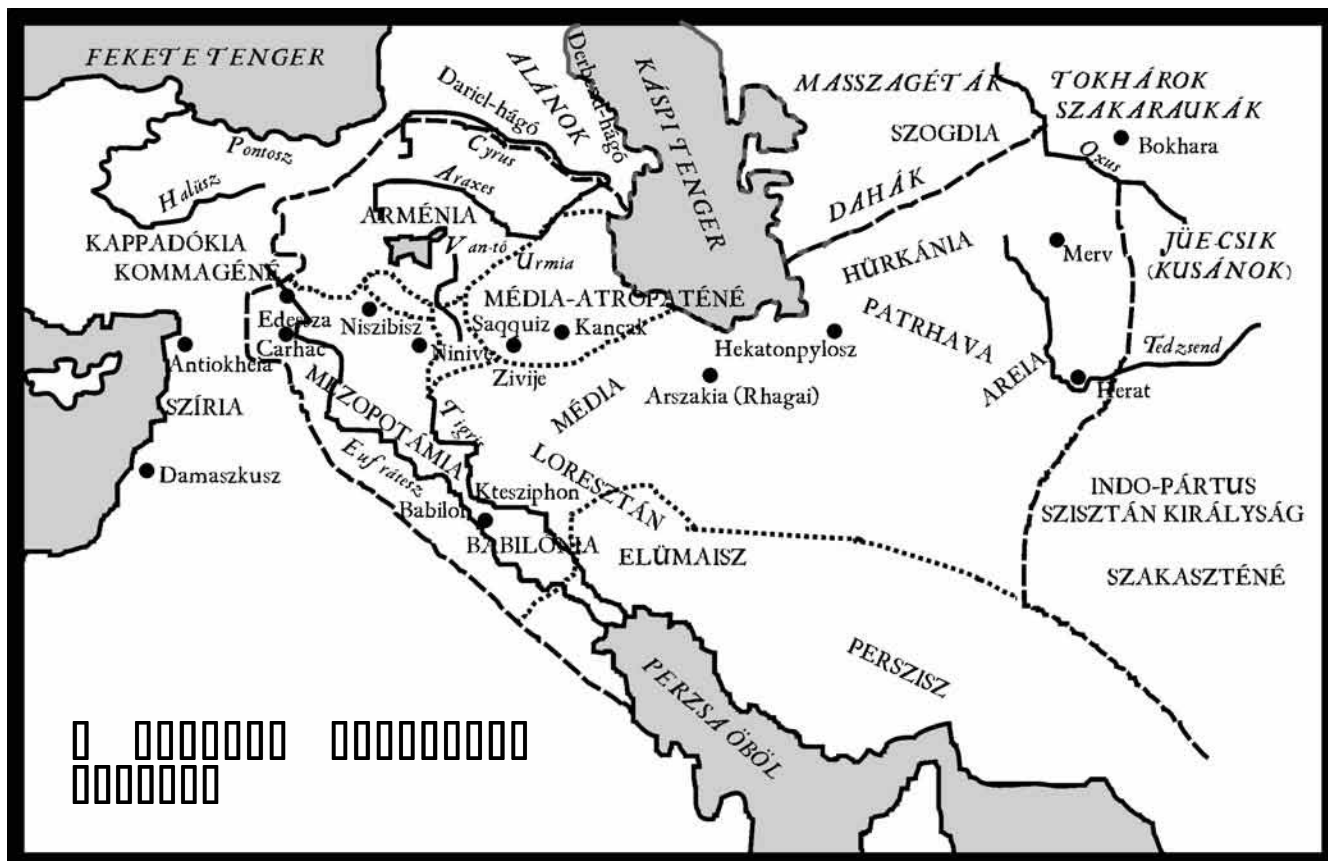
Mivel az avarokban bizonyosan a keleti heftaliták törzseinek egy részét láthatjuk viszont (kb. 20 ezres seregük volt a turkok követe szerint), s az örmények saját párthus uralkodóházukat, mely közel ötszáz (!) éven át adott királyokat Örményországnak, hun eredetűnek vallják, az iráni Parthia tartományt pedig régről Abarországnak nevezik (Mar-Ibas Katina, Elysaeus, Pharbi Lázár), ezért komoly súllyal esik latba az avarok és párthusok azonosságának lehetősége, amit önmagában már fennmaradt neveik (apar, abar, aparn, parn) is mutatnak (a *párthus* névalak a rómaiaktól származik, és *Parthava*, iráni tartomány nevéből ered, ahol a párthusok éltek). A Kr. e. 6. századi óperzsa behisztuni felirat a párthusokkal szoros összefüggésben a *varkana*, azaz hirkániai nevet említi, mint ahogy ezer évvel később Menander tudósításában a türk kagán varkhonitáknak nevezi az avarokat (ld. -várkony helyneveink); úgy tűnik, hogy ez a varkonita elnevezés nem törzs-, hanem országnévből keletkezett, csakúgy, mint a choalita/khorezmi; az örmények is Verkanának nevezték Hyrcániát; nem kizárt az sem, hogy a varkonita név a transzoxániai Fergana görögös torzítása. Kézainál is szerepel Hyrcania neve, mikor a magyarok korábbi hazájáról beszél és lehetséges, hogy a kaukázusi avarok országát értette alatta; Ké-

zai ugyanis két folyót említ kelet felé: *egyik az Etul* (Etil, Volga) *a másik pedig a Togora* (Képes Krón.: Thogata), *amely átszeli Hyrcániát és az északi tengerbe ömlik*. Klaproth beszámol ugyanis arról, hogy egy megfejthetetlen nevű nép, a *Bourtunnoeh*-k (bartunni–varkuni?) a Takhara nevű folyónál lakik (a Kojszu mellékfolyója), a kaukázusi avarok/lezgek földjén; igaz, csak a Kojszu ömlik az északi tengerbe (Kézai a Káspit is nevezhette így, amit az ókorban *az északi óceán öblének* tekintettek – Paulus Osorius: *More Caspium sub Aquilonis*). A párthus-avarok egy része a Párthus Birodalom bukása után (Kr. u. 226) húzódnak vissza a Kelet-Káspi régióba, onnan a Dél-Uralhoz hatolt fel (463), majd a szaka-türk hódítás hatására a Kaukázusba, s később a Kárpát-medencébe, ahol a nyugati ország részben jelentős csoportjaik a magyar honfoglalást is megérték.

Meg kell említeni még e szkíta népek sokat vitatott vándorlási útvonalának kérdését. Két fő útvonal volt, amelyen Ázsia lovasai Európába érkezhettek: egy déli út, amely a Káspi-tenger déli mellékén haladt a Dél-Kaukázuson át Khorezm és Baktria felől, és egy északi út, amely a Káspitól északra, majd a Fekete-tenger mellékén vitt; ezek egyben karavánutak is voltak. A két fő utat egy észak-déli út kötötte össze, Derbenden és Grúzián keresztül (Káspi- és Alánkapuk), de a szkíták Svániánál is átkeltek a Kaukázuson. Bár a Káspitól északra fekvő vidékek mocsarasága nem kedvezett a nagyobb népvándorlásoknak, mégis ide kell helyeznünk a 375. évtől lejárló nagy hun vándorlás útvonalát, mivel a perzsák ekkor még bizonyára ellenőrzésük alatt tartották a Dél-Káspi régiót, és a Káspi-tengertől északra zajlott le a 463. évi, tehát voltaképpen a keleti chioniták vagy heftaliták terjeszkedéséhez tartozó avar támadás, melynek során a korábbi délnyugat-szibériai lakóhelyükről elűzött népek, a Priscos által említett sorrendben: szabirok, onogurok, urogok (ugorok v. ogurok), a szaragurok (fehér ogurok), és az akacir hunok délebbre vonultak. Az alánok 1-2. századi betörései a párthus Örményországba és Kolchiszba szintén a Kaukázuson át észak felől zajlottak le.

Bár a fent elsorolt szkíta népek közül a kazár, szabir nép is jelentős szerepet játszott a Kaukázusban – az előmagyaroktól elváló szabirok 9. századi visszaköltözése oka lehetett a szkíta közép-ázsiai palmettamotívumok friss megjelenésének a száz évvel későbbi remekművekkel jelentkező grúziai keresztény ikon-művészetben –, mégis az a műveltség, amely huzamos ideig, a késő ókortól a koraközépkorig dominanciát gyakorolt itt, s amely a szkíta hagyományt ötvözve az indiai, perzsa, hellenisztikus, ill. később a keresztény eszmei és formai elemekkel, hogy meg tudott maradni eredetien szkítának, sőt erőteljesen visszahatott a perzsa és bizánci kultúrára: ez egykori rokon népünk, az ősi, transzoxániai hun területről származó (később Hyrkánia szomszédságában letelepedő) ókori daha-aparn eredetű párthus-avarok műveltsége volt (ezért is hihető Theophylaktos tudósítása a *taugastokhoz*, dahákhoz települő avarokról; ld. még: Strabon). A párthusok magukat a khorezmi Szijávusida uralkodóházából származtatták, aminek azonban inkább csak egy dinasztikus házasság lehetett az alapja (Tolsztov).

Szinte azonos módon hagyományozott népnévükön kívül a párthusok és avarok azonosságát bizonyítják azok

a forrásadatok is, amelyek leírják teljesen azonos életmódjukat, szokásaikat békében és háborúban, erről az azonoságról vallanak a régészek által feltárt kerek városaik (Hatra, Labbana/Assur, Ktésiphon, Nisa stb.) ill. rhing-jeik (avargyűrűk), kupolás, boltíves, monumentális palota- és templomépítészetük, művészeti stílusuk, mely erősen meghatározta az utánuk uralkodó szászánida perzsák művészetét is. *A korai szászánida idők valamennyi karakterisztikus vonása megtalálható már a késő-párthus korban - csupán azzal a különbséggel, hogy ez a művészeti stílus a Parthus Birodalomban nem az egyedüli stílus volt*” – írja W.G. Lukonin: *Iran c. művében*. Altheim pedig leszögezi: *A párthus művészet állatstílusa meglepően hasonlít a későbbi avar stílushoz* (Götz).

A keletinek (perzsának, szírnek) mondott, de valójában jellegzetesen közép-ázsiai szkíta-türk hatás is akkor jelenik meg a bizánci művészetben, amikor az örmény-párthus eredetű makedón dinasztia császárai uralkodnak Bizáncban (Bölcs Leó, Bíborbanszületett Konstantin stb.). Ez a jelenség, melyet a művészettörténet még nem volt képes megállapítani – *a jöhet-e a barbároktól valami jó* közheles nyugati előítéletétől fogvatartva (pl. Brentjes egy eredeti közép-ázsiai szaka-türk ezüstkannán is szír-bizánci hatást vél felfedezni) –, nyilvánvalóan kaukázusi szkíta mesterek konstantinápolyi működésével függ össze (ahogy nézetem szerint a magyar Szent Korona keletkezése is, mely a bizánci koronákkal és a 10. századi velencei Pala d’Oroval mutatja a legszorosabb stílusrokonságot; a Korona kaukázusi eredete ellen szól az a tény, hogy ott nincs példa latin-görög kétnyelvűségre a keresztény művészetben), de számolni kell az ugyanekkor létrejövő – bár ekkor még

nem túl hosszú életű – bizánci-magyar szövetség következtében elindult kultúr csere hatásával is. A hun haj-, ékszer- és ruhaviselet, valamint szokások már Atila idejében hódítottak a görögök között, és a 8. században már jelentkező bizánci rekeszománc (émail cloisonné) abból a gránátos rekeszománc-technikából eredt, melyet a dél-szibériai kincseken látni, s ide a hunok előretörésével juthatott Közép-Ázsiából (Jerney, gr. Zichy). Ne feledjük, hogy a Kelet kultúrája, ahonnan a magyarság érkezett, az időtájt toronymagasan állt a korabeli nyugati kultúra fölött, és még sokáig Keletről érkeztek a szellemi-anyagi kultúrjavak Nyugatra.

A Nagy Sándor utáni Szeleukidákat leverő párthus Arszak-ház birodalma Kr. e. 250-től állott fenn Kr.u. 226-ig, örmény águk Kr. e. 150-től Kr. u. 428-ig, és az archaikusból, a népiesből közvetlenül kifejlődő, nagyvonalú absztrakciókig is eljutó párthus-avar ízlés, kultúra erősen rányomta bélyegét az egész transzkaukáziai régióra a bizánci és perzsa fennhatóság alatt és azután. Persarméniában 571-ben még a bahl-i párthus Surena/Szörény nemzetség egyik tagja volt a kormányzó, akinek elődje Kr. e. 53-ban a carrhae-i (harrani) csatában szaka nehézlövősségének élén megsemmisítette a rómaiakat. Természetesen a párthusoknak is voltak harcaik azokkal a szkíta népekkel, akik közül kiváltak, a szakákkal, alánokkal, miként a kereszténnyé lett magyaroknak is a tatárokkal vagy a kunokkal, amit tulajdonképpen az árulásért járó büntetésnek lehet tekinteni e népek szigorú törzsi-hadi erkölcsse szerint. A párthusok öntözőrendszereket, utakat, városokat építettek, kifejlesztették a stukkótechnikát, valamint az *iván* nevű építészeti megoldást, amely égetett téglákból gipszhabarcs felhasználásával emelt dongaboltozatos, háromfalú csarnok volt (s melyet

azután előszeretettel alkalmazták a perzsák, majd az iszlám építőmesterek), bevezették a frontalitást a síkábrázolásban (amit később szír közvetítéssel Bizánc és Európa vett át), ok kezdeményezték a Kínával és Indiával való kereskedést, melynek során megindult a Nagy Selyemút karavánforgalma Kelet és Nyugat között, és a hagyomány szerint Vologész királyuk rendelte el a zoroasztriánus vallás szent könyvének, az Avesztának a leírását, összeállítását is. Sajnos a régészet még viszonylag kevés pártus emléket tárt föl, talán épp a perzsák túlzott előtérbe helyezése miatt.

Jelentős tény, hogy a kereszténység – először monofizita ága, melynek képviselői egyébként Dionysios Areopagita különös mélységű írásaival érveltek igazuk mellett az 533-as konstantinápolyi zsinaton – a pártus királyok alatt terjedt el a 4. századi Örményországban, s az alán és hun keresztények is sokáig még az örmény monofizita egyházhoz tartoztak (ld. Adatok a hun kereszténység történetéhez, Függelék I.). A keresztény térítést Örményországban a pártus Arszakidákkal rokonságban álló Világosító Szt. Gergely, más néven Pártus Gergely (Krikor Barteve) kezdte meg a 3. század végén, s a 390 és 439 közötti években Örményország főpapja ugyancsak pártus volt, Szahak v. Zohak, akinek idejében Szt. Mesrob megalkotja az örmény ábécét, s az örmény irodalom virágkorát éli. Ahogyan az írás, úgy a művészet is a pártus Örményországból került Grúziába, s a kaukázusi vallási ikon-kultusz kialakulására – Bizáncot megelőzően – hatással lehetett a késő pártus kor hasonló megnyilvánulása, amikor *a szentképek minden háznál a legdrágább kincsek voltak* (G. Rawlinson).

Grúziában is pártusok uralkodtak a Nemrodida vagy II. Pharnabazida dinasztiától kezdődően kb. Kr. e. 170-tól Kr. u. 580-ig, és a grúziai szentek életrajza még 540 körül is nosztalgikusan *Arszak földjének* nevezi Perzsiát. A dél-kaukázusi dahák földjéről, Tao tartományból származott a Bagrat család, amely Valarszak király óta koronázta az örmény pártus királyokat, s később (885) uralkodó dinasztiát adott Örményországnak és Nyugat-Grúziának. Érdekes lehet számunkra az is, hogy a grúziai uralom idején (1204-1211) keletkezett örmény Haghbat-i Evangéliarum festő-illusztrátora egy *Magare* nevű művész volt (Brentjes: *Drei Jahrhunderte Armenien*), de az is, hogy Grúziában, Gori közelében, a Kura folyó jobb és bal partján fekvő Uplisz-Cihe (Isten-város) és Uar-Cihe kereszténység előtti, sziklába vésett termeiről a helyi hagyomány úgy tartja, hogy e településen régen hunok éltek, és két fejedelmük (testvérek) a két városrészben uralkodott; a folyó alatt alagút is húzódik, amely a városrészeket összekötötte (gr. Zichy Jenő, 6. köt.; *a sziklatermek gerendamennyezete ugyanolyan, mint pártus és kusán épületeké*, B. Stawiski). A közelben található Ateni 7. századi temploma, melynek egyik reliefsze szarvasvadászatot ábrázol, nyilazó lovassal; Zichy ezt *remek pártus domborműnek* nevezi, és így összegzi benyomását: *a magyarok ősi viszonyainak megismerése szempontjából a Kaukázus emlékei egyáltalán nem hagyhatók figyelmen kívül.*

A koraközépkor grúziai, jobban mondva dél-kaukáziai művészetét – mivel Grúzia csak a 12. században lett egyseges királyság, s mivel a jellegzetes szkíta motívumok Arméniában is bőséggel megtalálhatóak –, ezt a csodálatos-

képpen kiforrott korai „reneszánst” nem is kezdeményezhették mások, mint a pártusok, és jellegzetes szkíta motívumkincsük, művészeti stílusuk itt, a Dél-Kaukázusban élt, gazdagodott tovább, amikor uralmuk már lehanyaglott. Az avar-pártus műhelyekkel azonos szellemi forrásból, de minden bizonnyal a velük való külső kapcsolatok révén is hozták létre ezüst- és aranytárgyaikat, ékszereiket, ruhadíszeket, lószerszámaikat, asztali készleteiket a kaukázusi szabirok, avarok, hunok és a régi magyarok is, amiről híven tanúskodnak a Kárpát-medence hun és késő avarkori griffes-indás leletei, a honfoglalók aranyozott ezüst tarsolylemezei, avar és Árpádkori kerek templomaink, és később – hogy a legfontosabbakat említsük – Szt. István koronája, jogara, kőszarkofágjának hosszanti oldali faragása, a fehérvári griffes kőfaragvány, erdélyi középkori templomaink, az esztergomi oroszlanos freskótöredék, nemkülönben a múlt században még ősi fényében tündöklő magyar népművészet. A nagyszentmiklósi kincs díszítőmotívumai, az életfa, az állatküzdő, a virágfüzér, a palmetták, a geometrikus elemek, a kötél- és indafonatok mind megtalálhatók Elő-Ázsiában már az indoárya vándorlást megelőzően. Ebből a forrásból merítettük régi művésztünk, népművésztünk, ez a hagyomány élt kincsünk alkotómesterének lelkében, kezében is.

A csak részben klerikus szemléletet tükröző szent istváni *Intelme*k mondata, hogy *az egynyelvű, egyszokású ország gyenge*, ugyancsak keleti örökség, nem nyugati átvétel. E szellemben uralkodtak fél Ázsia felett majd' ezer éven át a rokon pártus, kusán, hun népek dinasztiái, sokszor épp ezen ázsiai tolerancia miatt alkotva csupán rövidletű, ám a „nagyoknál” (Nagy Sándor, ő- és újperzsák) nem kevésbé tartós, mindig egymásra épülő birodalmakat.

FÜGGELÉK

ADATOK A HUN KERESZTÉNYSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

A szkíta-hun kereszténység történetének első, reprezentatív alakja, *Joannész Kassziánusz*, szkíta szerzetes 360 táján született a mai Dobrudzsa területén, és 430-435 körül hunyt el Marseilleben. Családneve meglepő módon összecseng az ókori lovas *kasszíták* vagy *kasszíták* nevével. Kassziánusz kasszú ősei valamelyik ókori szkíta vándorlás során telepedhettek le az Al-Dunánál, de lehetnek *kusánok* is, akik a Kr. u. 1-2. században a Káspi-Fekete-tenger régióba nyomuló alánokkal érkeztek ide. Kassziánusznak nagy szerepe volt a nyugati szerzetesség kialakulásában, a 4. század hitelvi vitáiban, amennyiben Szt. Ágoston *predestinatio*-tana, és az ezzel szembenálló ír szerzetes, Pelagius által képviselt *szabad akarattana* közötti egyensúlyt igyekezett megteremteni, kiemelve a szabad emberi akarat, a szabad kezdeményezés fontosságát a jó és a rossz közti választásban, a hitben, üdvözülésben. Az alábbiakban Vanyó Lászlótól idézek, aki Kassziánusz életét, működését *Az ókeresztény egyház és irodalma* c. művében ismertette: *A szkíta származású szerzetes, mielőtt nyugatra került volna, híres aszkéták tanítványa volt Palesztinában és Egyiptomban. 400 körül el kellett hagynia Egyiptomot, amikor Theophilosz lett az alexandriai pátriárka. Először Konstantinápolyba ment, ahol Khriszosztomosz (Aranyország Szt. János) diakónussá szentelte. Khriszosztomosz száműzetése után, 404-ben Rómába utazott, ahol pappá szentelték, s ahol Aranyszájú Szt. János ügyét*

védte I. Ince pápánál. Rómából 415-ben Marseillebe ment, s ott keleti mintára kolostorokat alapított szerzetesek és szerzetesnők számára... – A nyugatiak is szerettek volna ebben az időben olyan szerzeteseket, kiknek élete csodás elemek tekintetében a keletiekét is felülmúlja. Sulpicius Severus meg is írta tours-i Szt. Márton regényes életrajzát. – *Cassianus eme versengést szemlélve csöndesen állította: az igazi aszketikus hagyomány a szübbélművészet. ... Szinte minden művét a szerzetesek tanítására írta, klasszikus veretű, szép latinsággal. Leghíresebb műve, mely nagyon nagy hatást gyakorolt – Szt. Benedek is olvasta és olvastatta szerzeteseivel – Az atyák beszélgetései (Collationes patrum), melyben neves egyházatyákat szólaltat meg, párbeszédekben keresztül fejtegeti a szerzetesi élet legfontosabb eszméit. (426 után adhatta ki)... Cassianus vitába bonyolódott Ágostonnal, bár nem osztotta Pelagius álláspontját. Cassianust leginkább szembeállította Ágostonnal Isten egyetemes üdvözítő akaratairól vallott felfogása. Úgy látta, hogy az ágostoni elmélet Isten egyetemes üdvözítő akaratainak tagadását jelenti, amit szentségtörésnek tartott. Az örök üdvösségre való eleve elrendelést nem tartotta abszolút isteni rendelkezésnek, mert az Isten előre tudásán alapul, Isten azonban előre látja az ember erényeit is, jövőben létrejövő döntéseit is. Az emberi döntés így mindenhol közrejátszik az üdvösségre való rendelkezésben... Nem ezekért ítélte el Cassianus nézeteit az arausiacumi zsinat 529-ben, hanem azért, mert a hit létrejöttében az emberi akaratnak tulajdonította a kezdeményezést, melyhez járul azután Isten kegyelmi segítsége... Cassianus álláspontját 'félpelagianizmusnak' (semipelagianizmus) bélyegezték. Cassianus nézetei a szerzetesi tökéletességről figyelemreméltóak. Nem a világból való kivonulásban látta a szerzetesi élet lényegét, hanem a belső tökéletességben. Cassianus tanítása szerint a szemlélődés élet feltétele a szív tisztasága és a tökéletes szeretet. A szemlélődés a mennyei boldogság elővételezése a földi életben...*

Láthatjuk, hogy Kassziánusz mennyire megelőzte korát – miként egy sas –, amikor az emberi szabadságnak és felelősségnek ezeket az ideáit hangsúlyozta teológizáló kortársaival szemben. Szelleme eszünkbe juttatja János evangéliumának sorait: *A szél fú, ameről csak akar, s te nem tudod honnan jő és hová megy; így van mindenki, aki Szentlélektől született.*

A ravennai San Apollinare Nuovo egyik mozaikján a három napkeleti mágus (magi aboriente), akik ajándékaikkal sietnek a megszületett Jézus-gyermekhez a jellegzetes párthus viseletben ábrázolták: élén kis körökkel díszített, ünnepi szűk nadrág, övvel összefogott mente, palást, főveg. Egyetlen ó- vagy újperzsa vagy egyéb emléken nem viselnek ilyen nadrágot az alakok. Valószínűleg több, mint sejtés azt feltételezni, hogy – módosítva a középkori elképzelést – volt alapja annak, hogy a Gyermekek születését üdvözlő napkeleti mágusokban párthus papokat ábrázoljanak. Először is azért, mert a *mágus* meghatározás mindig az iráni Zarathustra-vallás papjait jelentette a görög, latin forrásokban, és a Jézus születése idején uralkodó szkíta párthusok átvették és továbbfejlesztették Zarathustra vallását; másodsorban pedig azért, mert épp ebben a vallásban egyaránt létezett egy eljövendő Világmegváltó (Szaosjant) és a Szűz termékenység- és vízistennő (Anahita) képzete, s az utóbbi kultusza igen népszerű volt egész Párthiában és környékén is. Egy Kr. u. 4. században lejegyzett hagyomány szerint Szaosjant szűztől születik, aki megfürdik a Kaszaoja tóban, melynek hullámai csodálatos módon őrzik Zarathustra „magvát” (a hagyomány ezotérikus összefüggésre utal Zarathustra és a földre születő Megváltó között). A zoroasztrianus párthus papok, akik szellemtudományukkal felismerték, hogy a Megváltó Palesztinában megszületett, Észak-Irán legfontosabb Anahita-kultusz helyéről, Kancakból (Síz) érkezhettek Bethlehembe időszámításunk kezdetén (v.ö. szerző: *Egy szkíta díszítőműtípus elemzése*, Országépítő, 1997/3-4; Ghirshman; Eliade).

A Kr.u. 1. század elején, az ekkor a Párthus Birodalomhoz tartozó Edesszában uralkodott V. Abgár, Arszakida király. A terü-

let lakossága túlnyomórészt szír volt, akik – a zsidókhoz hasonlóan – mindig üdvözölték a párthusokat, mikor azok felszabadították őket a rómaiak uralma alól. A legenda szerint – melyről elsőként a 340 körül írt cezáriai Euzébiosz szól Egyháztörténetében – Abgár levelet váltott Jézussal, kérve őt, hogy gyógyítsa ki a leprából, illetve levelet írt a római császárhoz Jézus érdekében. Tény, hogy Szíriában már a Krisztus utáni évtizedekben jelentős mértékben elterjedt a kereszténység, amit a helyi hagyomány egy *szent képmással* is összefüggésbe hoz. Ebben sokan a turini halotti leplet látják, mivel a leplet 525-ben az edesszai városkapuba falazva találták meg (Viz László: *A torinói halotti lepel*).

A párthus-hun uralkodók vallási toleranciájának példája, hogy az indiai keresztények hagyománya szerint az Indiában térítő Tamás apostol egy ideig a buddhista Gondophares, párthus nagykirály udvarában tartózkodott (Baktay).

A középkorban népszerű, keleti eredetű Barlaam és Josafat legenda kutatók szerint Grúzián keresztül jutott el hozzánk (Tardy, Katona). Ez a legenda arról az átmenetről szól, melyen keresztül Ázsia népei a keleti bölcsességből a kereszténységbe juthatnak. Josafat neve a még bodhiszattva Buddhára utal, és a történetben ugyanazt éli át, mint Gautama: tanúja lesz a szenvedésnek, öregségnek, halálnak, de ezt követően nem a világtól való elzárkózás útját követi, mint Buddha, hanem kereszténnyé lesz. A másik szereplőben, Barlaamban, akinek hatására ez bekövetkezik, Mani ismerhetjük fel, a manicheus kereszténység alapítóját, aki elsőként mutatta fel Kelet és Nyugat szintézisének fontosságát és lehetőségét (Steiner: *A kelet a nyugat fényében*).

Szent Jeromos általában igen elítélően ír a hunokról, akiket *észak farkasainak* nevez. Nem vádolhatjuk tehát elfogultsággal, amikor 418 táján elégedetten írja római jövevényének, Olympia asszonyának: *Huni discunt psalterium, Scythae frigora fervent calore fidei* – azaz a hunok zsoltárokat tanulnak, s Szkítia hidegségét a hit melege tölti be. Már ekkor! (Fehér M. Jenő).

Az örmény egyházatyja, Szt. Mesrob (361-441), aki az örmény ábécét is megalkotta, Albániában, tehát a kaukázusi alán földön tett térítő útja alkalmával járt a *kamicik Hept'alk'* törzseknel és az alánok legjelentősebb törzsénél, a *gargar*-oknál. A *kamicik heptalk vörös heftalitákat* jelent, a *kamicik* név a középperzsa *karmir khion*-ból, ill. a bizánci *kermikionesz*-bol kerülhetett az örménybe (Moses Kalankatvacit idézi Czeglédy Károly: *Kaukázusi hunok*.c. tanulmányában). A fehér hunok mellett tehát léteztek vörös hunok is, ahogy később tudunk fehér és fekete magyarokról; a színek az égtájakra is vonatkozhattak, amerre egy nép különböző csoportjai elhelyezkedtek (Kínában pl. a fehér=észak, a fekete=nyugat, a vörös=dél).

A heftalita hunok vallásáról – mint Czeglédy Károly megállapítja – általában ellentmondóak a feljegyzések. Más szkíta államalakulatokhoz hasonlóan náluk is szabad vallásgyakorlás volt, ezért írhatták róluk egyrészt, hogy vérszomjas, vad harcosok (Szung jün, buddhista zarándok), akik a lovat részesítik kultikus tiszteletben (Ptolemaios), egy kínai forrás szerint az ég és a tűz szellemét imádják, azaz Zoroaszter követői, illetve, hogy a heftaliták buddhisták (Wei si, kínai követ), amit fennmaradt emlékek is bizonyítanak, továbbá – mint Kosmas Indikopleustes, aki járt is köztük, beszámol róla -, hogy a heftalita uralkodó és nagyszámú heftalita keresztény 550-ben követséget küldött Mar Abához (Aba úrhoz), a perzsi nesztóriánus egyház vezetőjéhez. Szír zsinati iratok is említik 424-ben a mervi és herati (északkelet-iráni), majd 497-ben a gurgáni (Káspitól délkeletre fekvő) heftalita hun püspökségeket.

Zakariás Rhétor a *Kaukázuson túl lakó hunok*-ról beszél, akiknél Qardust, alán püspök járt térítő úton a 6. század elején. Prokopius is említi ezeket a hunokat, mikor tudósít Probos újtjáról, akit Anastasios császár (491-518) küldött Bosporosba, hogy a hunokat megnyerje szövetségesül a perzsák ellen. Több kutató e hunokat szabiroknak tartja, s szabir nyelven készülhettek azok a hun vallási iratok is, melyekről Zakariás Rhétor tesz említést.

Moses Kalankatvaci részletes adatokat közöl a kaukázusi hunokról, Israel, alán missziós püspököknek a hunoknál 682-ben tett térítő útjáról szóló elbeszélésében. Ezek a hunok Derbentől északra laktak, a mai Dagesztánban. Fejedelmük *Alp-ilot' ver*, a kazár kagán alattvalója. E függő viszony fejeződik ki abban, hogy egyik főméltóságuk a *sat khazr*, a kazár *sad* volt. A másik két vezér: *Avcsi tarchan*, és *Khurszan irt'gin* (ertegin: herceg). Az örmény krónikás részletesen leírja a hunok vallását is, beszámol a szent bercek kultuszáról, T'angri-khan tiszteletéről, a sámánokról, áldozatokról és különböző vallásos hiedelmekről, de arról is, hogy a hun vezérek kérték az alán püspököt, legyen állandó püspöke fővárosuknak, Varacsannak. (Czeglédy K. nyomán).

Egy 8. század közepéről származó bizánci irat, az ún. Notitia Episcopatum, azaz *Püspökségek jegyzéke* a kazár keresztény egyház – valószínűleg már a 6. század végén vagy a 7. század elején kialakuló – püspökségeinek listáját közli. Az orthodox kereszténységben a kazár egyház ekkortájt önálló metropolitát alkotott, központja a krími Doroszban volt, és hét püspökséget foglalt magába: 1. a kocirok/kazárok püspöke (Karaszu-bazar); 2. az asztéli püspök (Itil); 3. a khaulész nép püspöke (Horezm, Kát v. Fil városa); 4. az onogurok püspöke (Kubán-mellék); 5. a „reteki” püspök (Etrek a Káspitól keletre?); 6. a hunok püspöke (Varacsan-Szemender/Zabender); 7. a tamatarchi püspök (Taman); (Tolszov, és Moravcsik Gy., *Az onogurok történetéhez*). Grúziai szentek életrajza (Szt. Abo vértanúsága, 8. sz. vége) a kazárok, vagyis Észak országáról leírja, hogy itt *sok olyan város és falu van, ... amelynek lakói gondtalanul élnek Krisztus hitében*” (*Az életadó oszlop - grúziai szentek és vértanúk legendái*).

A pannóniai avarok a 700-as évek végétől veszik fel fokozatosan a kereszténységet. Utolsó ismert kagánjaik neve: Theodorus, Ábrán. Egy adat róluk a 865. évből: *Huni christianitatis nomen agressi sunt* (Eccehard, Chronicon Universale). A Fuldai Évkönyvek szerint a pannóniai avarok 903-ban a magyarok határára visszatértek az ősi hitre (Sebestyén László).

Végül ide kívánczik Jerney János múlt századi felfedezése, egy I. Endre korabeli keresztény intés: *ne uemoagouc bardous es eulvec ereus zent ielesait* – ne imádjuk pártus őselők erős szent (zend?) jeleseit (Jerney rövid ismertetése: Magyar Akadémiai Értesítő, 1850. I. sz. 23. lap és II. sz. 50. lap).

Erre a rövid függelékre szükség volt egyrészt azért, mert e fontos adatok szétszórtan vannak meg, és régebbi kiadásuk miatt eléggé nehezen elérhetők, legfőképpen pedig azért, hogy lássuk: a kaukázusi rokon szkíta népek már az 5. századtól megismerkedtek a kereszténységgel – ami természetesen nem jelentett azonnali elfogadást –, majd néhány emberöltő múlva saját püspökségekkel rendelkeztek a keleti egyházon belül (7-8.sz.), és így tevékenyen részt vehettek a dél-kaukázusi keresztény művészet megteremtésében is. A keresztény egyházi szóhasználatba átment bűn, gyónás, áldozás szavaink *török*, valamint isten, menny, pap szavaink *perzsa* eredete arra vall, hogy elsősorban a hun-türk és perzsa, de nem a finnugor ősvallás szavai kerültek át a keresztény terminológiába – az arab írók szerint a honfoglalás előtti magyarság *tűzimádó*, azaz zoroasztrianus volt, akárcsak a pártusok, vagy részben a heftaliták és kusánok. Hozzá kell tenni még, hogy a honfoglalás utáni száz évben sem azért vezettünk hadjáratokat nyugat felé, mert annyira hadilábon állottunk volna a kereszténységgel, melynek keleti (monofizita, nesztorianus, manicheus, bizánci-orthodox) formáit részben már ismertük, amit többek közt bizonyít egy honfoglaláskori tarsolylemez is, mely kerestet ábrázol egy sárkány és egy griff (a Hold/Ahrimán, és a Nap/Ahura Mazda) között (Tiszabездéd). A portyázások egyik oka a különböző nyugati szövetségekben űzött profi háborúskodás mellett a frankok által akkor még csak alig száz éve elrabolt, s Nyugaton ma is számos múzeumban, gyűjteményben föllelhető hun-avar kincsek visszaszerzése lehetett, mint erre már a múlt századtól többen rámutattak.

Felhasznált irodalom:

- Ammianus Marcellinus ránk maradt történeti könyvei* (ford. Pirchala Imre, 1916)
- Bartal György: *A pártus, hun, magyar szkítákról* (1862)
- Bendefy László: *Kummagvaria* (Bp. 1941)
- Czeglédy Károly: *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok* (Studia Antiqua II. 1955); *Heftaliták, hunok, avarok, onogurok* (Magyar Nyelv, 1954.júl.); *IV-IX. századi népmozgások a sztyeppén; Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig* (1969)
- Az életadó oszlop – Grúziai szentek és vértanúk legendái* (ford. Bíró Margit, Szombathely, 1990)
- M. Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története*, I-II-III. (Bp. 1995)
- Erdélyi László: *Krónikásaink magyarul* (1943)
- Fehér M. Jenő: *A korai avar kagánok* (Buenos Aires, 1972.)
- Fiók Károly: *Őstörténet és kritika* (Századok, 1895)
- Roman Ghirshman: *Az ókori Irán* (1985)
- Gombocz Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány* (Nyelvtudományi Közlemények 45. köt. 1917-20, pp. 129-194)
- Götz László: *Keleten két a nap I-II.* (Püski, 1995)
- Györfly György: *A magyarság keleti elemei*
- W.H.P. Hatch: *Greek and Syrian miniatures* (1931)
- Georgina Herrmann: *Perzsa reneszánsz* (1988)
- Horváth István: *Ammianus Marcellinus forrásai és hitelessége, különös tekintettel a hunokra*
- E. Hovhannessian: *Armenia népe* (Gödöllo, 1934)
- H. Humbach: *Kusan und Hephthaliten* (München, 1961)
- Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* (1854; hasonmás kiadás, 1987)
- Jerney János: *Keleti utazása 1844-45* (Bp. 1851)
- Kállai Géza: *Éj hold! éj király!* (Valóság, 1985/3)
- Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás* (1985)
- J. von Klaproth: *Tableau... du Caucase* (Paris, 1827)
- Kmoskó Mihály: *Keleti királyok címeinek jegyzéke* (MNY, XXIII. 1927)
- Krausz Sámuel: *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai* (Ethnográfia, 1898)
- László Gyula-Rácz István: *A Nagyszentmiklósi kincs* (Bp. 1983)
- László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben* (1943); *Őstörténetünk* (1980); *A „kettos honfoglalás”*
- Lukácsy Kristóf: *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kiűfők alapján* (Kolozsvár, 1870)
- Márki Sándor: *Szt. Paulinus és az avarok* (Századok, 1904) *Paulus Diaconus* (Századok, 1907)
- Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei* (ford. Lukinich Imre, 1905. Brassó)
- Monarchs, rulers, kings of the World*
- Moravcsik Gyula: *Muagerisz király* (MNY. XXIII.1927); *Az onogurok történetéhez* (MNY. 1930)
- Nagy Géza: *Honfoglaló őseink* (Ethnográfia, 1894); *Egy pár szó a szkítákról* (Ethn. 1894); *A magyarság őskora* (Századok, 1897); *A honfoglalók* (Ethnográfia, 1907)
- Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása. Szabirok és magyarok* (MNY. XXV. 1929)
- Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* (ford. Hodinka Antal, 1916)
- Padányi Viktor: *Dentumagvaria* (Veszprém, 1989)
- S. Patkanov: *A szabirok nemzetisége* (Ethnográfia, XI. 1900)
- George Rawlinson: *Parthia* (London, 1893)
- Sebestyén László: *Kézai Simon védelmében* (Bp. 1975 és 1997)
- Rudolf Steiner: *Eloadások a János-evangéliumról* (Kassel, 1909)
- Tardy Lajos: *Kaukázusi magyar tükör* (Bp. 1988)
- Terdzstüman, Mahmud: *Tarih-i šngürirsz* (ford. Blaskovics József, 1982)
- Thallóczy Lajos: *Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon* (Századok, XXX. 1896)
- Thúry József: *A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai* (Századok, 1896); *A magyaroknak szavarti-aszfali neve* (Századok, 1897)
- Tschenkeli, K.: *Georgisches-deutsches Wörterbuch*, Bd. 1-3. (Zürich, 1965-70-74)
- Ványó László: *Az őkeresztény egyház és irodalma*
- dr Varga Zsigmond: *Ötezer év távolából – I. A sumir nyelvű története, II. Sumir nyelvtan, III. Sumir-ural-altáji ősrökönség* (Debrecen, 1942)
- Varahamihira asztrológiai értekezése* (kézíratos fordítás)
- gr. Zichy István: *Magyar őstörténet* (Bp. 1939)
- gr. Zichy Jenő *harmadik ázsiai utazása, III/1-2. Régészeti tanulmányok Oroszföldön* (1900, írta Posta Béla), VI.köt. Történelmi áttekintés (Bp. 1905)

ÚJ KAUKÁZUS-TÉRKÉP

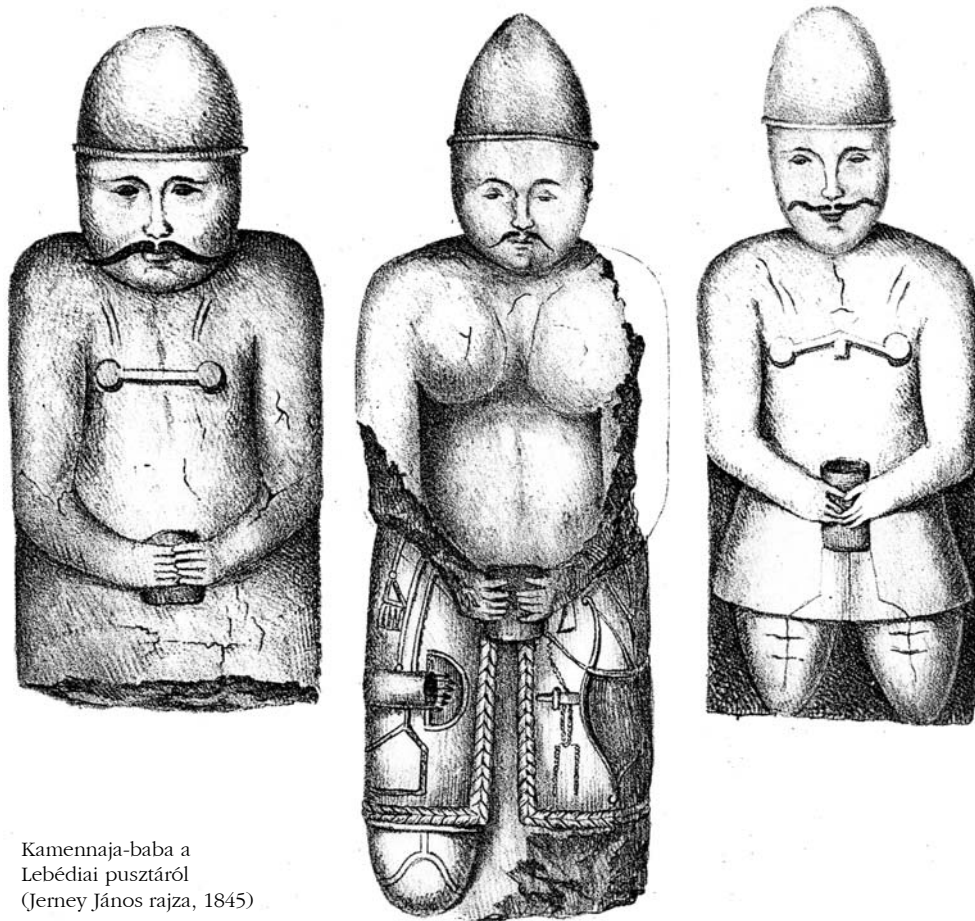
Régi hiányt pótol nálunk Bassa Gizella kartográfus 1997-ben kiadott Kaukázus-térképe, amely magába foglalja Örményország, Grúzia, Azerbajdzsán, illetve az Orosz Föderáció más déli területeit is, 1:1 000 000 méretarányban, helynévmutatóval.

A térkép elsősorban turista- és autóstérkép, de jelöli a fontosabb műemlékeket, múzeumokat és az évszázadok óta nagyrészt változatlan földrajzi neveket is. Ez utóbbiak és több helynév, úgy tűnik, ma is őrzi a magyarság Kaukázus környéki őshazájának emlékét. Így például az 5. századi örmény történetíró és geográfus, Khorenei Mózes által a Kaukázustól északra említett *gudamakari* népnév – mely talán a magyarság egyik első említése a koraközépkori forrásokban –, nem kevesebb, mint 19-szer fordul elő kaukázusi helynevek elő- és utótagjában, különösen Nyugat- és Észak-Grúziában. A régi Egrisszi (Egri=ugri, oguri?) Királyság területén van Inguri (Onoguri, Unguri?) helység és folyó, ugyanott Macsara, Mukhuri és Modzsiri; egy másik helynévcsoporthoz a régi Dariel-hágónál található: Magharoskari, Maghraani, Matani, Mazeri; Kutaiszi (Gudaisszi?) közelében fekszik ismét egy Mukhura nevű helység. Továbbá Arméniában: Magharashugh és Hnaberd (Hunaberd). Azerbajdzsánban visszaköltözött néprészünk, a szabirok nyomát őrzi Sabirabad, Sabir és Sabirkend (Dél-Grúziában a régi szabir helynevek: Sapara, Sapparlo, ill. Örményország-

ban, ma Kelet-Törökországban: Sper/Sivasz). Dagesztánban Gudermesz (Csecsenföldön), Madzsalis és Magaramkent (Derbentől északra és délre) és Hunzah. Kalmükiben Majhara (Madzsara) és Ozero Mozsarszkoje, Magyar-tó. Az ősi, híres *Magyar* város a Kuma-folyó mentén, melyet a Derbenti Krónika szerint a *mogorok* alapítottak, s amelyet virágkorában még látott a 14. századi arab utazó, Ibn Batuta – Tatárország hét legfontosabb városának egyike volt. Romjait látták a 18. században hatvani Turkoly Sámuel, kuruc emigráns; J. Reineggs, orvos-utazó; P. Sz. Pallasz; a 19. században Julius von Klaproth; Besse János Károly; és 1941-42-ben Bendefy László írt róla. A Magyar név a mai Burgun-Madzary városka nevében maradt fenn (Bugyennovszktól keletre). Pallasz 1780-ban még 32 épületet számolt meg Magyarban, 1787-ben csak négy állott, s Besse János 1829-ben már csak a környező települések házaiba beépített égetett, mázas téglákat találhatta meg. Magyar város romjait Vörösmarty is megénekelte (*Magyarvár*). Neve arab szerzőknél Kummadszar, El-Madszar, latinoknál Mager, Mayer, Cumumedezar, Caminazar. A város környékén és főként az egykori Lebédia területén (Don-Dnyeper köze a Fekete-tenger mellékén) számos ún. *kamennaja-babát*, ősidolt is találtak az elmúlt századok magyar és külföldi kutatói, színes gránitból és mészkőből, gyakran csak reliefszerűen kifaragva, mentében vagy subában, oldalukon magyaros szablyával, íjjal, tegezzel, fejükön süveggel. A kb. másfél méter magas szobrok, melyek többnyire a jellegzetes szkíta halomsírok, kurgánok mellől kerültek be előbb a falusi

portákra kerítésoszlopnak, majd a múzeumokba, egyik vagy mindkét kezükkel poharat szorítanak mellükhöz, ami arra vall, hogy áldozati bálványkövek voltak. Egyébként Közép-Ázsiában is megtalálhatóak, egész Mongóliáig. (Kunkovács László fotóművész nemrégiben kiállítást rendezett ilyen felvételeiből a Néprajzi Múzeumban.) Kaukázusi kapcsolataink eddigi legkitűnőbb összefoglalását a kezdetektől 1848-ig Tardy Lajos adta *Kaukázusi magyar tükrök* c. könyvében (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, Bp. 1988).

Az említett helynevek szorosabb magyar vonatkozásainak megállapítása természetesen további kutatásokat igényel, hiszen a maghara, mazar, makarr szavak az újtörökben és arabban is jelentéssel bírnak. Erre is serkenthet az új Kaukázus-térkép. (Megrendelhető: *Gizimap* H-1025 Bp. Áfonya u. 1. Tel./Fax: 326-0717)

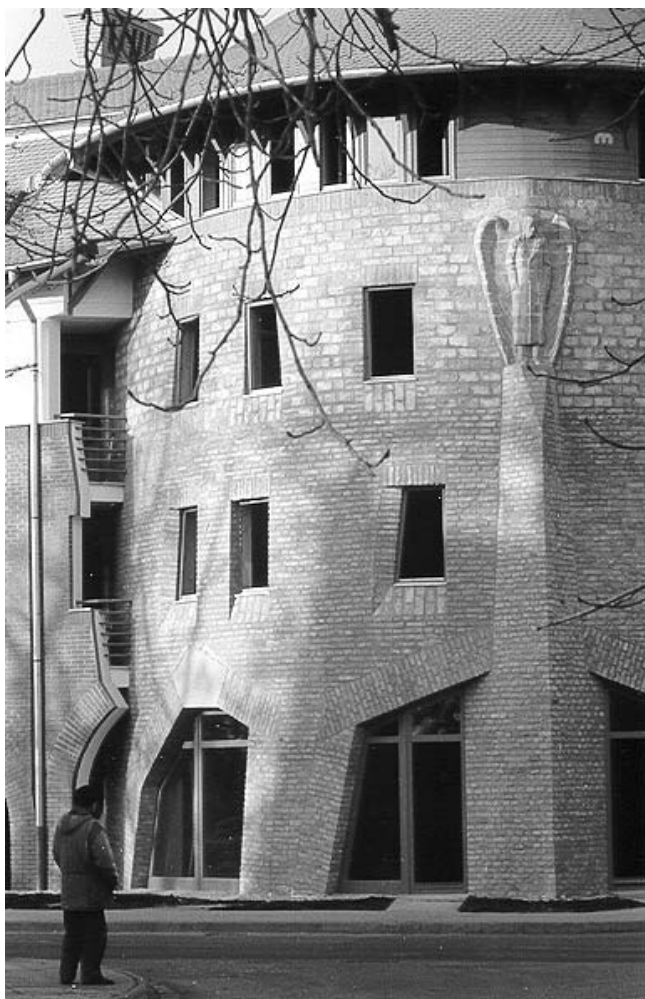

Kamennaja-baba a Lebédiai pusztáról (Jerney János rajza, 1845)

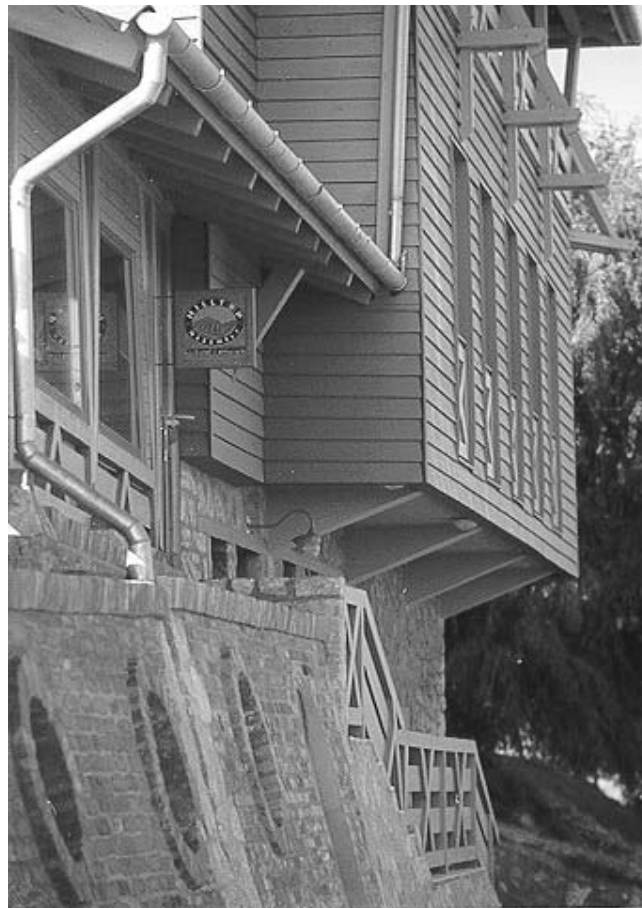
HÍREK

NYILATKOZATBAN jelentette ki a választásokat megelőző politikai hirdetés formájában a Kós Károly Egyesüléshez tartozó szervezetek közel száz tagja, hogy az összefogásra hajlandó polgári pártokra fog szavazni. Örömmel nyugtázzuk, hogy így mi is hozzájárultunk a meggyőződésünk szerint a valódi fejlődést lehetővé tevő polgári választási győzelemhez.

EKLER DEZSÓ ÉS KÖVÉR ISTVÁN terve szerint készült el az év elején Szolnokon (Sóház utca 1.) átadott lakóház, amelynek második ütemével nagyszabású sarokbeépítés valósul meg. A homlokzaton Wim Wenders közismert angol-figurája látható téglából megformálva.

KOVÁCS GÁBOR tervezte a Neszmélyi Borhotel és étterem épületét. Az építész szerint a ház improvizatív és additív módszerrel épült, tervezése építés közben is zajlott. Az eredményt több tényező befolyásolta: az egykori borászati üzemi épületben rejlő alapképlet; a hely szelleme, ami a mesterem, Ekler Dezső terve szerint felépült borászat által született újjá; a megbízónk jó értelemben vett makacssága és a romlatlan kárpátaljai emberekből álló kivitelező csapat. Nekem már csak össze kellett rendezgetni az egészet...

CSETE GYÖRGY tervei alapján épült fel a *Megbékélés Kápolna* Beremenden. A délszláv háború elől menekülők a kápolna helyéről figyelték elhagyott falvaik, otthonuk pusztulását. A református, evangélikus, ortodox és katolikus szertartás szerint május 31-én felszentelt kápolna a környék sok nemzetisége közötti barátság jelképe.

A TRISKELL ÉPÍTÉSZEINEK kiállítását február 8-án, Ipolyságon és április 21-én Királyhelmecezen Pásztor Péter, a Szlovákiai Építészakadémia elnöke nyitotta meg. Az Építészszövetség budapesti székházában rendezett kiállítás bevezetőjét Plesz Antal építész mondta el.

AZ ARCHITEKTÚRA – VALLOMÁSOK sorozat legújabb kötete Jurcsik Károly munkásságával foglalkozik. A könyvet május 25-én mutatták be.

NAGY ERVIN tervezte a Csurgón tavasszal felavatott művelődési házat. Miközben Budapesten műszaki, pénzügyi és emberi botrányok kísérik a Hattyúház kivitelezését, csurgói testvérpárja gondos helyi kivitelezéssel a terveknek megfelelően, problémamentesen, magas színvonalon készült el.

A MÉSZ KÓS KÁROLY TERMÉBEN Thurzó g. István szervezésében valóban megindult a tervezett kiállításorozat és egymás után mutatkoznak be a szakmának az egyes építészeti műtermek. Május elején nyílt meg Nagy Ervin kiállítása, Makovecz Imre bevezető szavait az előkészítés alatt álló, *Oktagon* című új építészeti folyóirat fogja közölni a Hattyúházról írt észrevételek mellett.

A SZENTENDREI ÉPÍTÉSZGRAFIKAI GALÉRIA (Angyal utca 6.) Thurzó g. István saját kiállítóhelye, ahol hosszú ideje szervezi meg egy-egy építész kiállítását, amelynek előterében a személyes rajzstílus bemutatása áll. Makovecz Imre rajzkiállítását április 24-én Gerle János nyitotta meg.

A MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM Krakóból kapta kölcsön az OMvH székházában június 28-ig megtekinthető fotókiállítást, amely Lemberg múlt századi és századfordulós építészetét mutatja be. A kiállítást Gerle János nyitotta meg. Sajnálatos módon nem sikerült ezzel egyidőben megrendezni a Medgyaszay hagyaték anyagából válogatott fotó- és dokumentációs kiállítást, amely a lengyel (és a Margitszigeten megismételt) első világháborús hadikiállítást mutatta volna be. Erre később kerül sor.

A HENRY FORD EURÓPAI TERMÉSZETI ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÉRT DÍJ magyarországi pályázatát a Nádasdy Alapítvány nyerte meg a nádasdclányi kastély helyreállítási programjával és az ott megszervezendő kulturális és környezetvédelmi akadémia tervével. A magyar győztes a nemzetközi pályázaton 31 ország pályázói közül a harmadik helyet nyerte el. A hazai mezőnyben az első díj mellett négy különdíjat adtak ki, második helyen a Pagony Táj- és Kertépítész irodának, név szerint Illyés Zsuzsának *a Dörögdi medence tájképi fejlesztéséért a lakosság és a helyi önkormányzatok tevékeny bevonásával; területek védetté nyilvánítása, szemléletformálás, értékörzés és értékteremtés által.*

A Nádasdy Alapítvány márciusi, Kanadában rendezett szimpóziumán került nyilvánosságra, hogy Douglas Cardí-

nal washingtoni indián múzeumának kivitelezése az építető The Smithsonian Institute tisztázatlan magatartása miatt veszélybe került. Az amerikai sajtó nagyon határozottan és egységesen foglalt állást Cardinal védelmében és terve megépítésének érdekében.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS március 20-21-i konferenciáján Tusa Erzsébet, a tokiói Musashino Akadémia professzora tartott zenei történelmi előadást és bemutatót, valamint Lantos István, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola professzora beszélt Wagner Parsifaljáról. A júniusi találkozón a Nemzeti Színház építéséről, mint építészet- és szellemi történelmi szimptómáról esik majd szó, ennek anyaga következő számunkban olvasható lesz.

CAMPUS '98 címmel július 15 és 21 között harmadik alkalommal kerül megrendezésre a vajdasági Kishegyesen az építészeti-környezeti tábor. A program szerint a környék népi építésze és az Alföld építészeti újdonságai kerülnek szóba elsősorban, előadók: Harkai Imre, Valkay Zoltán, Hegedűs Zsolt, Ekler Dezső. A részletekről érdeklődni lehet Horváth Lászlónál (06-30-707 531)

A SVÉDORSZÁGI JÄRNÁBAN augusztus 9 és 15 között kerül megrendezésre az *Építészet – Forma – Ökológia* című találkozó és műhely. Az Asmussen építésziroda és a járnai Rudolf Steiner tanárképző által szervezett program előadói, vita- ill. műhelyvezetői: Richard Coleman, Tony Cooper, Peter Hübner, Lucien Kroll, Espen Tharaldsen, Gary Coates, Aurora Klingborg és mások. A részletekről érdeklődni lehet Salamin Ferencnél (AXIS 201 0579).

A MUNDUS KIADÓ bejelentett építészeti köteteire (Kós Károly monográfia, Makovecz-kötet bővített kiadása és angol nyelvű változata) még nem tudjuk meghirdetni a kedvezményes előfizetési akciót, mert nem állnak rendelkezésünkre a szükséges információk a kötetek várható áráról és megjelenésük időpontjáról.

A MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA a magyar államiság milleniuma tiszteletére alkotóművészeti pályázatot hirdet. Három éven át lehet pályázni a pályázat évében megjelent, elkészült, bemutatott műalkotással. Részletes információkat Kováts Flóriántól lehet kapni a 267 2480-as telefonszámon.

Piliscsaba, Katolikus Egyetem, Ambrosianum aulája – Siklósi József; lent: Budakalász, Népház nagyterme – Turi Attila

Üllő – Dóra-major, Nagyállatkórház főbejárata; Csernyus Lőrinc

Törökbálint, RBH Motorcentrum – Turi Attila

Piliscsaba, Katolikus Egyetem, Ambrosianum nyitott folyosója – Siklósi József